

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Post neft erası dövründə ölkəmizdə monetar siyasətin təkmilləşdirilməsinin
əsas istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Abbasova Aysən Vilayət qızı

BAKI- 2019 il

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru i.ü.f.d., dos.Əhmədov F.S

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2019-cu il**

“Post neft erası dövründə ölkəmizdə monetar siyasətin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma: “Maliyyə nəzarəti və audit”

Qrup: 630

Magistrant:

Ayşən Abbasova Vilayət qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər : prof.M.A.Əhmədov

_____ **imza**

Proqram rəhbəri : dos.İ.Seyfullayev

_____ **imza**

Kafedra müdiri: prof.Y.Kəlbiyev

_____ **imza**

BAKI – 2019

M Ü N D Ə R İ C A T

	GİRİŞ	4
I fəsil.	MONETAR SİYASƏTİN TƏDQIQİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI	
1.1.	Monetar siyasətin nəzəri-metodoloji əsasları və konsepsiyalarının təkamülü.....	10
1.2.	Müasir monetar nəzəriyyələrin dövlət siyasətilə uzlaşması problemləri.....	18
1.3.	Post-neft dövründə pul və məzənnə siyasətinin iqtisadi artıma təsiri və onun iqtisadiyyatda ötürücü rolu.....	23
II fəsil.	MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA MONETAR SİYASƏTİN TƏTBİQİNİN GZİT TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1.	Monetar siyasət baxımından makroiqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	31
2.2.	Azərbaycanda pula tələb və təklifin pul bazarının tarazlığı və pul multiplikatoru baxımından qiymətləndirilməsi.....	38
2.3.	Azərbaycanda fiskal dayanıqlığın gücləndirilməsi effektiv monetar siyasətin reallaşdırılmasının mühüm şərti kimi.....	45
III fəsil.	RESPUBLİKADA POST NEFT ERASI DÖVRÜNDƏ MONETAR SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1.	Bank sisteminin sağlamlaşdırılması və effektiv valyuta siyasətinin tətbiq edilməsi əsasında tam üzən məzənnə rejimi üzərində təkmilləşdirilməsi.....	53
3.2.	Strateji yol xəritəsi kontekstində monetar siyasətin təkmilləşdirilməsi və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin mühüm istiqamətləri.....	66
3.3.	Aşağı neft qiymətlərinin müasir mərhələsində monetar siyasətin formalaşması və reallaşmasının xarakterik cəhətləri.....	76
	NƏTİCƏ	80
	ƏDƏBİYYAT	89
	ƏLAVƏLƏR	92
	İXTİSARLAR	95
	Cədvəllərin siyahısı.....	96
	Qrafiklərin siyahısı.....	96

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın perspektivi üzrə strateji yol xəritəsində yaxın perspektivdə ölkəmizdə davamlı monetar siyasətin qəbul edilməsi və effektiv pul siyasəti rejiminin tətbiq edilməsi əsas bir strateji hədəf kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu gün ölkəmiz post neft erası dövrünə daxil olmuş, beynəlxalq valyuta bazarına fəal inteqrasiya olmuşdur. Burada effektiv monetar siyasətin formalaşdırılması və reallaşdırılmasının konseptual əsaslarının ölkəmizin mövcud iqtisadi və maliyyə reallıqları, habelə dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq müəyyənləşdirilməsi ölkəmizdə davamlı iqtisadi artımı və makroiqtisadi sabitliyin və iqtisadi artımın təmin edilməsinin həlledici amilinə çevrilir. Qeyd olunanlar magistr dissertasiya işini bir daha şərtləndirir.

XXI əsrin əvvəlində geniş maliyyə böhranı, Azərbaycanın da pul, kredit, maliyyə siyasətinə, onu müəyyənləşdirən amillərə və bunların səmərəlik dərəcəsinə mühüm təsirini göstərir. Məlum klassik təlimlərdən bilirik ki, əvvəllər olduğu kimi və elə indi də bazarın səmərəliliyi, böhran halları, habelə onların baş vermə müddəti, bu böhranlardan çıxış yolu, vasitə və nəzəri yanaşmalar şərh edilir. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, böyük durğunluq illərində bazar sistemi və onun tənzimlənməsində monetar amillər çox mühüm, aparıcı rol oynayır.

Göstərmək olar ki, M. Fridmen və L.Şvarsla birlikdə hazırladığı və Nobel mükafatı almış tədqiqatlarında elə bir nəticəyə gəlmişdir: Amerikada 100 il ərzində (1867-1963-cü illər), baş verən bütün böhranların köklü səbəbi səhv pul-kredit siyasətidir. Bu bir həqiqətdir ki, qeyd olunan durğunluq illərindən sonra Keyns daha bir prinsiplial müddəə ilə çıxış etdi ki, bazar sistemi büdcə tənzimlənməsinə, başqa sözlə fiskal tənzimlənməyə əsaslanmalıdır. Lakin, buna baxmayaraq hal-hazırkı global maliyyə böhranında milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi və onun həmin böhran vəziyyətindən çıxmasında fiskal siyasətlə bərabər monetar tənzimləmə də böyük rol oynayır.

İstər Avropa ölkələri və ya istərsə də Amerikadakı təcrübə bunu da qeyd etməyə əsas verir ki, iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafında monetar

tənzimləmənin xüsusi yeri vardır. Bu səbəbdəndir ki, AMB-1, eləcə də başqa ölkələr Mərkəzi Bank vasitəsilə ölkənin pul-kredit sistemini tənzimləməklə müsbət nəticələri əldə edə bilirlər. Bununla əlaqəli, monetar siyasətin yeridilməsi əgər bir tərəfdən ölkənin böhrandan çıxmasına, inkişafının təmininə və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsindən asılı olaraq fərqli olar.

Müasir dünyamızda makrotənzimləmənin tərkib hissəsi hesab edilən monetar tənzimləmə ölkədəki pul-kredit siyasətinin xarakterindən asılı olur. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra özünə məxsus olan pul vahidini dövriyyəyə buraxdı və elə həmişə zaman bəzi problemlər üzə çıxdı: ənənəvi istehsal əlaqələrinin pozulması; inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadi sisteminə keçmə; torpaqların işğalı; effektiv kredit sistemi və onun formalaşmasından irəli gələn problemlər pul–kredit siyasətinin formalaşması üçün ciddi sədlər yaratdı.

Başqa bir tərəfdən isə ölkəmizdəki bank sisteminin kifayət qədər formalaşmaması, iqtisadiyyatın dollarlaşma səviyyəsinin yüksəlməsi dünyada baş verən global maliyyə böhranı ilə sıx əlaqədardır. Milli iqtisadiyyatın monetar tənzimlənməsi hər şeydən öncə onun normal fəaliyyətini təmin etmək üçün lazım olan pul kütləsinin optimal həddinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Sonda monetar siyasət və ya başqa sözlə ifadə etsək, pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi pul kütləsinin və valyuta kursunun həcmnin müəyyənləşdirilməklə milli iqtisadiyyatın inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Araşdırılan problemə nəzər salsaq təhlili, tədiyyə balansının mövcud vəziyyəti, dinamikasını müəyyən edən amilləri də nəzərdən keçirmək lazımdır.

Bütün bunlarla birgə, pul-kredit siyasətini qiymətləndirilərkən ölkədə mövcud büdcə-vergi siyasəti, iqtisadi konyuktura da tədqiqatda nəzərdən kənar qalmamalıdır. Bütün bunlar bir daha onu deməyə əsas verir ki, bütünlükdə ölkəmizdə həyata keçirilən monetar tənzimləmə siyasəti makroiqtisadi tənzimləmə siyasəti ilə sıx əlaqədardır. Çünki, iqtisadi inkişaf ilə yanaşı sosial problemlər, inflyasiya və məşğulluğun dinamikası birbaşa reallaşdırılan pul-kredit siyasəti ilə

sıx əlaqədardır. Aydınır ki, respublikamızda həyata keçirilən bu siyasət Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilir. Respublikanın Mərkəzi Bankı beynəlxalq miqyasda həyata keçirilən iqtisadi prosesi, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya faizini, tədiyyə balansı və həmcinin gələcəkdə müşahidə olunan iqtisadi prosesləri nəzərə alıb monetar siyasətin xarakteri və reallaşma mexanizmlərini müəyyən etməlidir. Bu baxımdan qloballaşma şəraitində monetar tənzimləmənin makroiqtisadi problemlərinin araşdırılmasına aid edilmiş magistr dissertasiya işi mühüm nəzəri və əməli əhəmiyyət kəsb edir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Magistr dissertasiya işinin əsas məqsədi strateji yol xəritəsinin birinci strateji hədəflərinə uyğun olaraq ölkəmizin davamlı monetar siyasətə keçidinin nəzəri-metodoloji və əməli problemlərini araşdırmaq, post neft dövrü erasında Azərbaycanın yeni iqtisadi modelə keçidi ilə bağlı effektiv pul siyasəti rejimi tətbiq etməklə tam üzən sisteminə keçidin başlıca prinsiplərini, xarakterik cəhətlərini, imkanlarını müəyyələşdirmək, öyrənilən problemlə bağlı müvafiq statistik materialları təhlil etmək və dəyərləndirmək, ölkəmizdə pula olan tələbin və təklifin pul bazarının tarazlığı və pul multiplikatoru baxımından dəyərləndirmək, strateji yol xəritələrinin prinsipial müddəalarına əsaslanaraq yaxın perspektivdə monetar siyasətin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı konkret təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. İşdə aşağıdakı konkret vəzifələri araşdırmaq nəzərdə tutulmuşdur:

1. Monetar tənzimləməyə aid olan müasir və klassik nəzəriyyələri araşdırmaq, müəllif mövqeyi bildirməklə qiymətləndirmək;
2. Tarixin müxtəlif mərhələsində ayrı-ayrı dünya ölkələrindəki monetar siyasətin, onun xüsusiyyətləri və ümumi qanunauyğunluqları makroiqtisadi səviyyədə nəzərdən keçirilir;
3. Qloballaşmada ölkədə həyata keçirilən makroiqtisadi tənzimləmə siyasətinin xüsusiyyətlərini araşdırmaq;
4. Qlobal böhranı beynəlxalq aləmdə pul-kredit siyasəti, həmcinin monetar siyasətin reallaşmasında zəruriyyətə çevrilən proseslərin dəyərləndirilməsi

ölkənin monetar yolla böhrandan çıxmasının optimal hədd və mexanizmlərin müəyyən etdirilməsi;

5. Monetar siyasətin reallaşdırılması, institusional bazası və onun normal fəaliyyətinin təmininin normativ-hüquqi bazasının dəqiqləşdirilməsi;

6. Respublikada monetar və pul siyasətinin əsas formaları, reallaşma yolları;

7. Ölkədə monetar idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirməklə onun əsas istiqamətlərini və prioritetlərini müəyyənləşdirilməsi, yaxın gələcəkdə milli iqtisadiyyatımızın inkişafına təsirini makroiqtisadi səviyyədə qiymətləndirmək;

8. “Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektoru üzrə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri”nin reallaşması nöqtəti-nəzərindən monetar tənzimləmənin prioritetlərini dəqiqləşdirmək.

Magistr dissertasiya işinin predmeti və obyektı. Bu işin tədqiqat obyektini qloballaşmada milli iqtisadiyyatın forma və inkişafının monetar tənzimlənməsinin konseptual əsasları və əməli problemləri, onun GZİT təhlili, dəyərləndirilməsi, ümumi qanunauyğunluqlar, xüsusiyyətlər aşkarlamaq, bu prosesin təkmilləşdirilməsində təklif və tövsiyələr təqdim etmək.

Magistr dissertasiya işinin obyektini AR-da monetar tənzimləmə sistemi, onun təşkili, milli iqtisadiyyatın inkişafı və inkişafın tənzimləmə sistemi, onların çatışmamazlıqları, üstünlüklərinin müəyyənləşdirilməsi, qloballaşma proseslərinin monetar tənzimləmə sisteminin xarakterindən meydana çıxartdığı xüsusiyyətlər.

Magistr dissertasiya işinin nəzəri-metodoloji və konseptual əsaslarını müasir və klassik nəzəriyyələr, ayrı-ayrı ölkə iqtisadçıları tədqiqatlarında makroiqtisadi tənzimləmənin əsasları müəllif yanaşması bildirilməklə təhlil olunaraq dəyərləndirilir, ölkə alimlərindən prof. Əvəz Ələkbərovun, prof. Zahid Məmmədovun, prof. Dəmət Bağirovun, prof. Elnur Sadıqovun tədqiqatları ilə yanaşı qloballaşma şəraitində pul-kredit siyasətinin formalaşması və reallaşması xüsusiyyətləri və qanunauyğunluqları əsaslandırılmaqla, respublika prezidenti, Maliyyə Nazirliyi-MN, Mərkəzi Bank-

MB, Beynəlxalq Valyuta Fondunun-BVFF və digər başqa qurumların fərman, sərəncam, normativ-hüquqi araşdırmalar, həmçinin monetar tənzimləmədə ölkə alimlərinin araşdırmaları təşkil edir. Magistr dissertasiya işinin yazılışı pul – kredit siyasətinin SWOT təhlilinə, 360 dərəcəli diaqnostikasına, pul bazarında makroiqtisadi tarazlıq modellərinə, pul təklifi modelinə, Filip nəzəriyyəsinə, habelə klassik statistik metodlara əsaslanaraq yazılması nəzərdə tutulmuşdur.

Magistr dissertasiya işinin informasiya bazası Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Maliyyə Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, eləcə də bu problemlə bağlı ayrı-ayrı nazirlik və komitələrin hesabatlarından istifadə edərək yazılmışdır.

Magistr dissertasiya işinin mövzusunun öyrənilmə dərəcəsi. İşin yazılışında monetar nəzəriyyə banisi M. Fridmen, P.Samuelson, S.Fişen, M.Klark, Y.Şvals, onlarla yanaşı Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Mərkəzi Bankın sənədlərindən, habelə ölkəmizin aparıcı iqtisadçılarından olan prof.M.A.Əhmədovun,prof. Z.M.Məmmədovun, M.Həsənlinin və N.Rzayevin əsər və tədqiqatlarına istinad edilmişdir.

Magistr dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Qloballaşma şəraitində monetar tənzimləmənin formalaşmasının konseptual əsasları, milli reallıqlar və dünya təcrübəsi nəzərdə tutularaq dəqiqləşdirilir, mərhələ və xarakterik cəhətləri araşdırılır, onun başlıca yolları, vasitələri konkret materiallara uyğun öyrənilir, reallaşma mexanizmi aşkarlanır, ümumi qanunauyğunluqlar, həmçinin bu tənzimləmənin milli iqtisadiyyatın inkişafında “+” və “-” təsiri dəyərləndirilərək aşağıda qeyd olunanlar xüsusi olaraq vurğulanır:

1. Dünyada baş verən proseslər Azərbaycanın monetar siyasətinin xarakterinə göstərdiyi təsiri nəzərə alınmalıdır;
2. Monetar tənzimləmənin alət, strategiya, taktika, başlıca hədəf və transmissiya kanallarının araşdırılması onu göstərdi ki, hər bir mərhələ dəyərləndirilərək konkret qərarlar qəbul olunmalıdır.

Təhlil onu da göstərir ki, global maliyyə böhranında monetar tənzimləmə milli iqtisadiyyatın inkişafının stimullaşdırıcı amili ola bilməz. Hər bir tarix və şəraitdə tətbiq edilən monetar siyasət və eləcə də pul siyasəti fiskal ilə bərabər nisbətdə tətbiq edilməlidir. Azərbaycanda son illərdə iqtisadiyyatın və pul-kredit sisteminin yüksək dollarlaşma dərəcəsi nəzərə alınaraq makroiqtisadi səviyyədə milli valyutanın dönrəliliyinin artırılması ilə bağlı konkret təkliflər irəli sürülməlidir. Yaxın gələcəkdə müəyyən edilən makroiqtisadi tənzimləmə siyasətinin dəyişən tələb, şərait və «Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında inkişafın strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri»nin metodologiyası, paradiqması, prioritetləri baxımından uyğun olaraq monetar siyasəti həyata keçirmək üçün onun normativ-hüquqi bazası təkmilləşməlidir.

Tədqiqat işinin elmi-metodoloji və əməli əhəmiyyəti. Magistr dissertasiyasının tətbiqindən alınan nəticələr, edilən ümumiləşdirmələr, irəli sürülən təklif və tövsiyələr ölkəmizdə makrosəviyyədə davamlı monetar siyasətin və effektiv pul siyasəti rejiminin tətbiqinin hazırlanması Mərkəz Bank tərəfindən pul-kredit siyasətinin formalaşdırılması və səmərəli reallaşma mexanizminin tətbiqinin konseptual əsaslarının təkmilləşdirilməsi prosesində istifadə oluna bilər.

FƏSİL I. MONETAR SIYASƏTİN TƏDQIQININ KONSEPTUAL ƏSASLARI

1.1. Monetar siyasətin nəzəri-metodoloji əsasları və konsepsiyalarının təkamülü

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra bütünlükdə beynəlxalq əlaqələr sisteminə fəal qoşuldu. Dünya miqyasında bu sahədə baş vermiş hər hansı bir pozitiv və neqativ meyl öz əksini fəaliyyət göstərən iqtisadi münasibətlər sistemində, xüsusən də pul-kredit sisteminin dəyişmə meylinə öz əksini tapmışdır. Bu nəzərdən bu siyasətin formalaşması və reallaşmasının mexanizminin dünya təcrübəsi ümumi qanunauyğunluqlara və xüsusiyyətlərə əsasən öyrənilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ölkəmizdəki monetar siyasətin formalaşması və inkişafı təhlil edilərkən və dəyərləndirilərkən bu sahədə mövcud dünya təcrübəsi və milli reallıqlar nəzərə alınmalıdır. Ümumiyyətlə, monetar nəzəriyyə - neoklassik nəzəriyyənin tərkib hissəsi kimi formalaşmışdır. Daha sonralar isə bu tənzimləmə metodu iqtisadi nəzəriyyənin müstəqil bir qolu kimi fəaliyyət göstərmişdir. Qeyd etmək istərdik ki, tarixdən monetar nəzəriyyə öz köklərini, ideya mənbələrini klassik və neoklassik nəzəriyyələrdən götürsə belə, xüsusən də ilkin mərhələlərdə bu nəzəriyyələrin formalaşması öz konsepsiyasını daha geniş keynsçilik və neokonservativ nəzəriyyələrin tənqidi üzərində qurulmuşdur. Bunlarla yanaşı tənzimləmənin formalaşması və prinsiplərin reallaşdırılmasında səmərəli gözləmələr, təklif iqtisadiyyatı və digər tənzimləmə məktəbinin prinsiplərindən hər hansı bir dərəcədə istifadə olunaraq formalaşdırmışdır.

Bunu da qeyd etmək istərdik ki, konsepsiyanın belə xarakterik cəhətlərini qiymətləndirərkən onun müsbət və mənfi tərəflərini araşdırmaqla, eyni zamanda da ölkəmizin inkişaf səviyyəsinin, bazar münasibətlərinin inkişaf dərəcəsinin qlobal dünya maliyyə-kredit sistemində inteqrasiyası SWOT təhlil edilərək qiymətləndirilməlidir. (M.A.Əhmədov,2017: s.58) Bununla bağlı, monetar nəzəriyyənin qloballaşma şəraitində xarakterik cəhətlərini və onun milli

iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu konkret dəyərləndirmək üçün bu sistemin tarixən formalaşdırılmasını fundamental prinsiplərini araşdırmalıyıq.

Bilirik ki, dünya təcrübəsində monetar tənzimləmənin mexanizmlərinin reallaşma prinsiplərini və eləcə pul siyasətinin milli iqtisadiyyatının inkişafında rolunu və multiplikator effektini fərqli nəticə və meyllərə çıxara bilər. Monetar nəzəriyyənin nümayəndələrindən biri olan amerikan iqtisadçısı Milton Fridmendir. O, tədqiqatlarında özünün iqtisadi tsikl modelini yaradaraq pul təklifinin rolunu xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu nəzəriyyənin yaranması M. Fridmenin adı ilə bağlı olsa belə, A.Şvartsın, M. Selin və Meyqzelmanın rolunu da xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, pul siyasəti nəzəriyyəsinin formalaşmasında monetar tənzimləmənin və xüsusəndə onun tərkib hissələrindən biri olan keyfiyyət nəzəriyyəsi ilə birgə müasir pul nəzəriyyələri istiqamətləri də nəzərdən yayınmamalıdır.

Bu alimlərdən biri də məşhur İsveç iqtisadçısı A.Piqudur. Kembric məktəbinin davamçılarından biri olan A.Piqu tədavülə lazım olan pul kəmiyyətinin miqdarı formalaşarkən müəyyən dərəcədə Keyns təliminin prinsiplərindən bəhrələnməmişdir. Bu nəzəriyyələri və maliyyə sistemini araşdırarkən Fişer təlimini də xüsusi qiymətləndirmək lazımdır. Çünki, bazar iqtisadiyyatı fəaliyyəti zamanı transaksion xərclərinin tədqiqatı əməli baxımdan monetar tənzimləmənin prinsipləri başa düşülür və nəticələr çıxarmağa imkan verilir. Bu baxımdan nəzəriyyənin milli iqtisadiyyatın inkişafında rolu bir tərəfli yanaşmaqla yanlış dəyərləndirilə bilər və səhv nəticələrə gəlmək olar. Qeyd edilən nəzəriyyələrlə yanaşı monetar tənzimləmə prinsipləri öyrənilməlidir. O da bir həqiqətdir ki, tarixən monetar nəzəriyyə Keyns təliminə alternativ bir nəzəriyyə kimi yaransa da, Keynsin dediyi kimi bunun reallaşdırılmasında bir çox mənalarda, monetar tənzimləmənin effektini artırmaq üçün dövlət güclü iqtisadi siyasət yeritməlidir. Məlumdur ki, dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi monetar nəzəriyyənin əsas obyektidir. Tədavülçün lazım olan pul kütləsi onun dövriyyəsinin sürətindən, kredit mexanizminin istifadə dərəcəsindən,

kreditin həcmindən, nəğd pul kütləsinin həcmindən çox olur. Bilirik ki, tədavül üçün lazım olan pul kütləsi aşağıda göstərilən formula ilə müəyyən edilir.

$$M = V * (P/Y)$$

Burada: M- tədavülə lazım olan pul kütləsinin nominal həcmi; V –pulun dövriyyə sürəti; P –qiymətin səviyyəsi; Y- real gəlir; PY – nominal gəlir

Aparılan təhlildən görünür ki, uzun müddətdə pulun dövriyyəsinin sürətinin dəyişməsi kəmiyyətcə pulun tələbindən nisbətən daha az artır. Çünki, sonda pul kütləsinə olan tələb ümumi xərclərlə müəyyən edilir. Bütün bunların təcrübəsi onu da göstərir ki, tələb olunan pul kütləsinə inflyasiyanın dərəcəsi, real gəlirin artımı da cəmiyyətə təsir edir. Tədavüldə əlavə pul kütləsi yaranıbsa, bir sıra hallarda bunlar qiymətli kağızların alışına sərf edilə bilər. Aparılan təhlil onu göstərir ki, pul təklifinin artımı müəyyən qədər iqtisadi inkişafı artırır ki, əksəriyyət hallarda belə artım real gəlirlərin artmasına səbəb olur. İqtisadçı alim Fişerin tədqiqatları müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda və dünya təcrübələrində tədavülə lazımlı pul kütlələrinin həcmi müəyyən edilməsində maraq doğurur. O, belə hesab edirdi ki: pula olan tələb fərqli dinamikaya malik ola bilər, belə ki, əsasən bu vəziyyət ölkədəki qiymətin ümumi səviyyələrindən, habelə əhalinin real gəlirlərindən asılıdır. Onun qeyd etdiyi nəzəriyyə aşağıdakı formula ilə öz əksini tapır.

$$MD = f(P, y)$$

Burada: MD – pula olan tələb; P –qiymətin səviyyəsi; y –real gəlirlər.

Ondan fərqli olaraq isə Piqunun araşdırmalarında göstərilir ki, ümumi pula olan tələbin xarakterinə güclü təsiri eyni zamanda ayrı-ayrı fərdlərin malik olduqları və sərf etdiyi pulların həcmi təşkil edir. Bu nəzəriyyənin əsas ideyası budur ki, pula olan tələb sərvətin forması olmasıdır. Bildiyimiz kimi, bütün tədqiqatlarını monetar nəzəriyyəçilər inflyasiya ilə əlaqələndirirlər. Bunlardan fərqli Keynes isə elə hesab edir ki, işsizlik cəmiyyət üçün inflyasiyadan daha böyük problemdir. Milton Fridmenin bu fikri: «Burada sadəcə qayda ondan ibarətdir ki, tsiklik ehtiyaclar üçün heç bir dəyişiklik olmadan pul ehtiyatları hər il təsdiq olunmuş sürətlərlə artırılmalıdır və bu zaman artım sürəti elə seçilməlidir ki, o bu

məhsulların uzun müddətli dövrdə qiymətlərin sabitliyinə gətirib çıxarsın» qeyd olunur. Son illərin aparılan təcrübələri onu deməyə əsas verir ki, pul nəzəriyyələri ilə birlikdə ölkədə baş verən real prosesləri Fişerin monetar təlimi daha konkret ifadə edir. Ona görə də dövriyyədə olan pul kütləsinin dəyişimi sonda mövcud olan qiymət nisbətlərinin dəyişməsinə səbəb olur. Təcrübədən görürük ki, ölkədə kooperativ, səhmdar, dövlət, özəl, və başqa mülkiyyət növünün nisbətində transformasiya dövrü keçən ölkələrdə pul siyasətinin xarakterinə çox güclü təsir edir. Əlbəttə, bu zaman ölkədə olan iqtisadi konyukturanı nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Belə ki, təcrübədən görürük ki, əlverişli investisiya, sahibkarlıq mühiti olmazsa və ya qiymətli kağızlar bazarı kifayət qədər inkişaf etməyibsə, onda sahibkarlar öz pullarını: birinci, qiymətli kağıza istiqamətləndirməyəcək; ikinci, real sektorun inkişafı üçün vəsait ayıracaq; son nəticədə ölkədə mövcud pul artıqlığı xarici valyutaya və ya sahibkarlıq mühiti ona istiqamətlənəcək ki, bu da milli iqtisadiyyatın inkişafına problemlər yaratmış olacaq.

Monetar tənzimləmənin xarakteri cəhətdən ölkənin pul aktivləri də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Dövriyyədə olan pulun kütləsi, həcmi, hərəkəti, emissiyasının tənzimlənməsinə Mərkəzi Bank güclü nəzarət etməlidir ki, bu zaman da ölkədə verilən kreditin həcm və qaytarılması, eyni zamanda nəzərə alınan borcun kəmiyyəti də təhlildən qıraqla qalmamalıdır. Belə klassik deyim mövcuddur: “Kredit hərəkət edərkən, o nəqd pula çevrilir”. Buna görə də gizli kimi görünən, lakin maliyyə sistemi, pul dövriyyəsi və pulla tələb-təklif arasındakı nisbətlərin xarakteri bu amillərin güclü təsirləri aparılan təhlillərə əsaslanaraq tədqiqatdankənarda qalmamalıdır. Məlumdur ki, transformasiya dövründə və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qloballaşma şəraitində, monetar siyasətin xarakterinə tədiyyə balansı və onun saldosu “+” və “-” təsir edir. Çünki, post sovet dövlətlərində iqtisadiyyatlarının dollarlaşması çox yüksəkdir. Bu amillər bütün nəzərdən keçirilən hallarda monetar tənzimləmənin effektivliliyi dərəcəsi təhlil olunarkən, qiymətləndirilərkən nəzərə alınmalıdır. Belə olduqda, ölkədə reallaşdırılan monetar siyasətin xarakteristikasına idxal və ixracın nisbəti böyük və

güclü təsir edir. O da bir həqiqətdir ki, bəzən, real prosesləri görmək olduqca çox çətin olur. Qeyd olunanlara Leontyevin paradoksunu misal göstərmək olar. Leontyev onu da qeyd edirdi ki, Amerikanın ixracatında fond tutumlu məhsullar üstünlük təşkil edir. Araşdırılan təhlillər onu da göstərirdi ki, ixracda əmək tutumlu və elm tutumlu məhsullar xüsusi çəkiyə malikdirlər. Bunlar ölkədən ixrac olunan məhsulların oraya daha çox valyutanın daxil olmasına səbəb olur ki, o da öz növbəsində pula olan tələb və təklifə öz təsirini göstərir. Bilirik ki, bizim ölkəmizdə də keçidin ilkin mərhələsində ödəmələr balansı heç də səmərəli olmamış, reallaşdırılan pul siyasəti isə neqativ nəticələrin olmasına şərait yaradır. Bu baxımdan AR-da neft strategiyasının reallaşması nəticəsində ölkəmizin iqtisadiyyatına iki yüz milyard dollardan artıq investisiya qoyuluşu ölkəmizə maliyyə kapitalının axını gücləndirdi. Və maliyyə potensialını artıraraq sonda milli valyutanın dönərliyinin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Həm də bunların böyük hissəsinin sterilizə olunması və 1999-cu ildə yaranmış Neft Fondunda cəm edilməsi ölkədə pul kütləsi və ona real tələbi, eləcə də büdcənin ehtiyatlarını optimallaşdırmağa imkan verirdi.

Digər tərəfdən də bu maliyyə ehtiyatları ölkədə geniş investisiya qoyuluşunu həyata keçirməyə imkan verirdi ki, bu da İvriinq Fişerin dediyi kimi, pul kütləsi artımı ilə əhalinin real gəlirlərinin arasındakı balansı mümkün qədər optimallaşdırmağa və inflyasiyanı birrəqəmli səviyyədə saxlamağa imkan verir. Son zamanlar valyuta mübadilə kursunun dəyişməsi monetar tənzimləmə sisteminin xarakteristikasına özünün güclü təsirini göstərir. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, bu mübadilənin formalaşması-dinamikası bütövlükdə milli iqtisadiyyatın inkişaf xarakteri, ölkədəki istehlak mallarının səviyyəsi, əmək haqqın, əmək məhsuldarlığı dərəcəsi, habelə, məşğulluq və işsizliyin nisbəti də öz təsirini əks etdirir.

Fridmen də belə hesab edir ki, inzibati amirlik sistemində əsaslanan iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına qovuşmasında və orada baş vermiş olan mütərəqqi meyillərə uyğun olaraq iqtisadi siyasətin formalaşması dəyişilməz

valyuta kurslarına neqativ təsiri xüsusi olaraq qeyd edilir. Ona görə iqtisadiyyatın çevikliyi və dəyişən iqtisadi şəraitə adekvat reaksiya vermək qabiliyyətini təmin etmək üçün üzən valyuta kursunun tətbiqi zəruridir. Digər təqdirdə valyuta mübadiləsinin əsassız səbəblərdən dondurulması, maliyyə-kredit münasibətlərindəki fəaliyyətin səmərəliliyinə neqativ təsir edir. Ölkədə üzən valyuta sisteminin tətbiqi fərqli olaraq, mövcud olan iqtisadi reallıqlara uyğun dövriyyəyə daxil olaraq pul axınının dəyişməsinə səbəb olur. Kembric məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən biri olan Piquunun qoyulan tələblərlə bağlı müddəalarında deyilir ki, bazarın subyektlərinin qəbul olunan və likvidliyin gözlənilməsinin zəruri hal olduğu üçün fərdlər əməl etməlidirlər; konkret hallarda pul tələblərinin maksimum həddi fərdin öz ehtiyacı ilə müəyyənləşir; ehtiyacda olan pulun məbləğinin sabit kəmiyyəti olmaqla birgə, həmcinin onu başqa cür yatırımlara tətbiq etmək mümkündür.

Beləliklə, iqtisadi ədəbiyyatlarda göstərilən nəzəriyyələrlə birgə “Pulun müasir miqdar” nəzəriyyələri də çox yayılıb. Ümumilikdə, Milton Fridmenin bu nəzəriyyəsi makroiqtisadi tənzimləmə prinsiplərinə əsaslanır. Həmcinin, ümumən, Piqu və Marşalın neoklassik təlimlərindən tədavülçün lazım olan pulun miqdarını müəyyən edərkən yuxarıda qeyd olunanlardan da istifadə etmək lazımdır. O da bir həqiqətdir ki, bu nəzəriyyələr arasında sərvət, habelə maliyyə resursları anlayışının mühüm növü olan istiqrazlar, səhm kağızları ilə bağlı Fridmenin yanaşması daha realdır və o təcrübədə daha geniş istifadə edilir. Qeyd olunmalıdır ki, 2008-ci ildən etibarən, dünyada tügyan edən qlobal maliyyə böhranı maliyyə-kredit mexanizmlərinin hamısını deformasiyaya uğratdığı kimi, həmcinin öz əksini pula olan tələb və təklifdə, maliyyə vəsaitlərinin hansı aktivlərdə saxlanması problemlərinin həlli yollarında, başqa sözlə pula olan tələbin alternativ dəyərlə effektiv ödənilməsi mümkünlüyünü nəzərdən qaçırmamalıdır.

Təhlil onu da göstərir ki, pulun tələbinin müəyyənləşdirilməsində ölkənin real sərvətinin həcmi, faiz dərəcəsinin, qiymət səviyyəsinin və inflyasiya dərəcəsinin də pula olan tələbinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rola malikdir.

Həmin bu amillər, makroiqtisadi xarakterə malik olan amillərdəndir. Aparılan təhlil bunu göstərir ki, Fridmen təlimi üstünlüyü daha çox bazar sisteminin mikroiqtisadi amillərinə verir. Aydınır ki, bütövlükdə monetar və fiskal tənzimləmə amilləri pula olan tələbin müəyyənləşdirilməsində əsas sayılır. XX əsrin sonlarında “Təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsi”nin başqa sözlə ifadəsi «regionomika» adlandırılmış, prinsiplərin təcrübədə istifadəsinin pula olan tələbin tənzimlənməsində yeni istiqamət kimi “keynsçilik” yarandı. Ümumilikdə onları belə sıralamaq olar: maliyyə böhranı zamanı pula olan tələbin formalaşması faiz dərəcəsinin dəyişilməsi mühüm rol oynayır; yığım vasitəsi kimi isə pul və istiqrazlar çox geniş istifadə edilir.

Maliyyə böhranı ölkədə reallaşan maliyyə-pul siyasətinin müddələrinin fərqliliyi sonda makroiqtisadi tarazlığın pozulmasına gətirib çıxara bilər və hər bir dövrdə pula olan tələbin gəlirlə arasındakı birbaşa əlaqələr mövcuddur. Gəlirlərin bölünmə-tənzimlənmə modellərindən asılı olaraq belə korrelyasiya əlaqələri birbaşa və ya dolayı xarakterdə olur. Məlum olur ki, keynsçilər və yeni keynsçilər cəmiyyətdə məşğulluğun təmin olunmasını və bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatının inkişafında həlledici amili hesab edilir. Elə buna görədir ki, onlar inflyasiyanın pulun tələbinə olan təsirini əsas amil kimi hesab etmirlər. Ancaq bunun tam əksi olaraq pula olan tələbin həcmi müəyyən edən amil kimi onlar investisiyanın həcmi, istehsalın miqyasını və bütövlükdə ixrac və idxal saldosunun dəyişməsinin uzun müddətdədir. Bütün bunlarla yanaşı olaraq bunun üç istiqamətini vurğulamaq lazımdır: 1. Investisiyaların portfel formalarına əsaslanan yanaşma; 2. C.M.Keynsin fiskal-makroiqtisadi tənzimləmə prinsipinə əsaslanan yanaşma; 3. Mövcud şərait və reallığa uyğunlaşan adekvat pul siyasəti.

Beləliklə, iqtisadi məktəblərin təhlili onu deməyə əsas verir ki, cəmiyyətimizdə real pula yaranan tələbi müəyyən etmək üçün, nə yalnız monetar nəzəriyyəm irəli sürüyü müddəalar, nə də ancaq Keyns prinsiplərinin istifadəsi tam real nəticə əldə etmək imkanı verir. Çünki, sonda qloballaşan dünyamızda da pula yaranan məcmu tələb-təklifin formalaşmasına monetar amillərlə yanaşı, büdcə-vergi sisteminin də

təsiri çox güclüdür. Lakin təcrübələrdən görünür ki, bu amillər özləri belə obyektiv nəticə əldə etmək üçün kifayət deyildirlər. Təhlillərdən görürük ki, qlobal-maliyyə böhranının baş vermə səbəblərindən: dünya bazarında xam neftin qiymətin kəskin sürətdə aşağı düşməsi; göstərilən obyektiv olan amillərlə birgə son dərəcə əhəmiyyətli siyasəti və institusional şərtlərlə də izah etmək olar.

Elə buna görədir ki, hər bir ölkə qloballaşma şəraitində böhrandan çıxmaq üçün tədbirlər sistemini işləyib-hazırlayarkən monetar amillərlə yanaşı, beynəlxalq iqtisadi konyuktura, büdcə-vergi amilləri, həm də mümkün olan siyasi mühiti nəzərə alaraq proqnozlaşdırılmalıdır. Ümumilikdə isə milli iqtisadiyyatın inkişafı və formalaşması yolunda monetar tənzimləməyə aid konsepsiyalar göstərir ki, monetar tənzimləmənin effektivliliyi ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyələrinin seçdiyi tənzimləmə modelindən, onların maliyyə imkanlarından və həmçinin dünya iqtisadiyyatına qovuşma dərəcəsindən asılı olaraq çox fərqli ola bilərlər. Buna görədir ki, dünya təcrübəsi və məlum olan nəzəriyyələrdən səmərə əldə etmək üçün iqtisadi-sosial, maliyyə, pul-kredit siyasətləri konkret materialların əsasında SWOT təhlil edilərək qiymətləndirilməlidir və ona əsaslanaraq nəticələr çıxarılmalıdır. Nəticədə isə nəzərdən keçirilən bütün bu amilləri ölkəmizin inkişafında nəzərə alaraq Azərbaycan dövləti 2016-2020 və 2020-2025-ci illərə dair “Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətlərində bu amil və şərtləri nəzərə alaraq, bütünlükdə davamlı inkişafa keçid üçün yeni bir inkişaf konsepsiyası hazırlamışdır. (AR prezidentinin fərmanı, 06.12.2016)

Pul siyasətinin üstünlükləri aşağıdakılardır: Daxili gecikmənin olmaması. Daxili olaraq, ölkədəki iqtisadi vəziyyəti bilmək və onu təkmilləşdirmək üçün tədbirlər görmə anı arasındakı müddətdir. Dövlət qiymətli kağızlarının alınması və ya satılması barədə qərarı Mərkəzi Bank tərəfindən tez bir zamanda qəbul edilir və inkişaf etmiş ölkələrdə bu qiymətli kağızlar yüksək likvidlik, yüksək etibarlı və risksizdir, çünki onların satışında və banklar üçün problem yoxdur.

1.2. Müasir monetar nəzəriyələrin dövlət siyasətilə uzlaşması problemləri

İyirminci əsrin sonlarında Azərbaycanın müstəqil dövlət olması burada olan iqtisadi münasibətlər sistemi və o cümlədən pul-kredit sisteminin dağılmasına təkan oldu. Tarixdən də bilirik ki, respublikamız müttəfiq bir dövlət kimi Sovet Sosialist Respublikalarının tərkibində olduğu dövrlərdə onun pul-kredit siyasəti müstəqil deyildi və bütün SSRİ-də formalaşan siyasətə uyğun olaraq və onun büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına formalaşdı.

Başqa bir tərəfdən isə həmin zamanlarda sosial və iqtisadi proseslərin hamısı xalq təsərrüfatı planlaşdırılmasının prinsiplərinə uyğunlaşdırılaraq bütün resurslarda olduğu kimi maliyyə resurslarında da ümumittifaq qanunvericilik və normativ-hüquqi aktlar əsasında yerinə yetirilirdi. Müstəqilliyimizin ilk dövrlərində keçmiş inzibati-amirlik sistemə aid olan maliyyə pul-kredit sistemi və siyasətindən imtina etməyimiz qısa bir dövr ərzində ölkəmizdə maliyyə böhranına səbəb oldu ki, bu da özünü istehlak malların qiymətinin kəskin yüksəlməsində büruzə verdi.

Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 1993-cü ildə respublikamızda illik inflyasiya göstəricisi 12%, 1994-cü ildə isə bu rəqəm 18% təşkil etmişdir. İstehsalın ümumi həcmi isə 1989-cu ilə nisbətən 1994-cü ildə 30-32% təşkil etmişdir. Bu zamanın maliyyə-kredit siyasətinin ən pis cəhətlərindən biri də ondan ibarət idi ki, ölkəmizin lazım olan qədər likvid kredit resursu olmadığı bir təqdirdə Ümumi Daxili Məhsulun həcmindən dəfələrlə çox olan kreditlər ayrılırdı ki, bu da həmindövrə ümumilikdə maliyyə-kredit sisteminin iqtisadiyyatının sabitləşməsi amillərindən onun dərin böhrana düşməsinə səbəb oldu. Məlum olur ki, kreditlər ayrılarkən, hərəkətdə olarkən o nəğd pula çevrilir və dövriyyəyə daxil edilən böyük pul kütləsinin miqdarına olan tələbi dəfələrlə üstələdi ki, bu da öz əks effektini göstərərək qiymətlərin artmasına, inflyasiyanın sürətlənməsi və ümumən investisiya, sahibkarlıq mühitlərini çox yararsız bir hala saldı. 1993-cü ildə xalqın tələb və arzusu ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan ulu öndər Heydər Əliyev maliyyə, pul- kredit sistemində ənənəvi olmayan, əslində isə dünya təcrübəsində çox nadir

hallarda tətbiq edilən elə sərt və eyni zamanda sistemli tədbirlər həyata keçirməyə başladı ki, tədricən neqativ proseslərin zəifləməsinə gətirdi. Bu illər ərzində güclü makrosabitləşmə siyasəti də həyata keçirilirdi ki, onun da ən xarakterik cəhətlərindən biri ondan ibarətdiki, ölkəmizdə keçmiş postsovet respubliklarından fərqli olaraq stabilləşmə siyasəti yalnız cari problemlərin həlli üçün deyil, həm də gələcək dirçəlişimiz üçün böyük zəmin yaradırdı.

İkinci tərəfdən isə bu yeni mərhələdə həyata keçirilən islahatlar pul-kredit, iqtisadiyyat sahəsi və həm də büdcə siyasəti vasitəsi ilə maliyyə sistemini sağlamlaşdırmağa səy göstərirdi. Qısa müddətdə Azərbaycanın bütün sfera və sistemlərini əhatə etmiş bu dərin böhrandan çıxmaq üçün ilk öncə bazarın normal fəaliyyətini təmin etməkdən ötəri bunun normativ-hüquqi, qanunvericilik bazası yenidən işlənib hazırlanmalıdır.

Bu səbəbdən də qısa bir dövr ərzində “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı”, “Antiinhisar tənzimlənməsi”, “Mərkəzi Bankın fəaliyyəti haqqında”, “Fermer təsərrüfatının formalaşması ilə bağlı, kredit sisteminin tənzimlənməsi”, “Xarici ticarət fəaliyyəti” və s. çoxsaylı qanun və normativ-aktlar qəbul edildi. Bazar sistemini inzibati amirlik sistemindən fundamental surətdə fərqləndirən şərtlərdən biri də özəlmülkiyyət formasının idi. Bu məqsədlə respublikamızda özəlləşdirmə və dövlətsizləşdirmənin I və II Dövlət Proqramları hazırlandı. Həmin illərdə inflyasiyanın çox güclü, sürətli olduğu səbəbindən sahibkarlar götürdükləri kreditə görə büdcəyə çox kiçik məbləğlər ödəyirdilər ki, o da bu dövrlərdə elə bir fikir formalaşdırmışdır ki, bu prosesdən əldə edilən vəsait ölkənin pul-kredit və maliyyə sistemlərini sağlamlaşdırma biləcək.

Azərbaycan Respublikasında maliyyə, kredit-pul sisteminin sağlamlaşmasının özəyi-mənbəyi ulu öndərimiz H. Əliyevin şəxsi təşəbbüsü, siyasi iradəsi, nüfuzu nəticəsində 1994-cü ildə «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanması səbəb oldu. 23 ölkədən 32 şirkətin iştirakı ilə bağlanılan bu müqaviləyə əsasən çox qısa zaman kəsiyində Azərbaycan iqtisadiyyatına və əsasən də onun neft sektoruna 60 milyarddan artıq investisiya qoyuldu. Bu: əvvəla ölkəmizə güclü maliyyə

axınına səbəb oldu; digər tərəfdən başqa funksional sahələr üçün, xüsusən də infrastruktur-loqistik sahələrin dirçəlməsinə; ölkəmizdə investisiya sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşmasına və ən əsası isə əldə edilən makrosabitlik xalqımızın inamını artırdı; həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasının dinamikası müşahidə olunur.

Respublikamızın transformasiya dövrünü təhlili edərkən, ilkin mərhələlərdə Keynsin təlimlərinə əsaslanıb böhrandan çıxmağı qəbul edən və etməyənlər vardı. UNEC-in professoru M.A.Əhmədov göstərirdi ki, böhrandan çıxmaq üçün Keynsin təlimi kifayət qədər güclü-sistemli, məntiqli tədbirlər sistemidir. Ancaq bu sistemi eynən Azərbaycana tətbiq etmək istəyən iqtisadçılar bir cəhəti nəzərə almırlar. O da budur ki, Keynsin təlimi inkişaf etmiş ölkələr üçün hazırlanmışdır, onların reallığı əsasında formalaşan böhrandan çıxış sistemidir. Bunu da nəzərə almaq lazımdır ki, o illərdə Azərbaycanda olan böhransadəcə iqtisadi böhran deyildir. Eyni zamanda o, ümumilikdə inzibati amirlik sisteminin böhranıdır. Həmin dövrlərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı, ümumittifaq əmək bölgüsünün tələblərinə uyğun formalaşmışdır. Elə bu səbəbdəndir ki, ölkəmiz suveren dövlətə çevrildəndən sonra ənənəvi istehsal əlaqələri qırıldı, onu həcmi kəskin sürətdə aşağı endi. (M.A.Əhmədov. 2003: s 520)

Bunlarla birgə o da məlumdur ki, bu illərdə Azərbaycan SSRİ-nin pul sistemindən imtina edərək Azərbaycan manatını dövrüyyəyə daxil etdi ki, onun likvidlik səviyyəsinin aşağı olması səbəbi də böhrandan çıxışı çətinləşdirirdi. Elə buna görədir ki, dövlətin tənzimləmə siyasəti 1995-ci illərdə böhrandan çıxışla bağlı əsasən fiskal prinsipə söykəndi və ona paralel monetar tənzimləmə prinsipindən istifadə edildi. Həmin illərdə Azərbaycanda tətbiq edilən monetar prinsiplərin xarakterik cəhətləri bunlardır: Dövlət sərt tədbirlər sistemi həyata keçirməyə başladı ki, bunun da əsas istiqaməti tədavüldəki pul kütləsinin məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyırdı.

Onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, həmin illərdə manatın xarici valyuta kursuna yol verilə bilən həddə qqorunub saxlanması əhalinin minimum yaşayış həddinin təmin edilməsində “+” rol oynadı. “Bərabər alıcılıq qabiliyyəti” adlı

anlayış mövcuddur. Azərbaycanca 1999-cu ildə 100 \$ almaq mümkün ol bilən məhsul-xidmət ABŞ-da 450 \$ əldə etmək mümkündür. Bax elə bu səbəbdən də Azərbaycan dövləti həmin illərdə özünün əsas vəzifəsi kimi inflyasiyanı mümkün qədər məhdudlaşdırmaqdan ibarət idi. Dövlətimiz pul-kredit, maliyyə sahələrində tədbirlər sistemini həyata keçirərkən dünya təcrübəsindən bir sıra prinsipləri gözləməyə səy edir. I- cari tənzimləmə tədbirlərini yerinə yetirərkən gələcəkdəki inkişafa zərər yetirməmək; II- ölkəmizdə milli və iqtisadi təhlükəsizliyin gözlənilməsi şəraiti iqtisadi islahatların reallaşdırılmasının əsas şərti oldu; III- kreditlər zamanı və pulun emissiyası yerinə yetirilərkən səy göstərilirdi ki, likvidlik təmin edilsin və dövriyyəyə əlavə pul daxil olmasın; IV- cəmiyyətdə ajetajı məhdudlaşdırmaq, sahibkarlıqda qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması üçün valyutanın məzəməsinin qorunması zəruri haldır; V- cəmiyyətin, dövlətin-vətəndaşın bir-biri ilə elə əlaqəli maraqlar sistemini yaratmaq lazım idi ki, o, maliyyə sağlamlığını təmin etsin; VI- dəyişən şərait və tələbə uyğun olaraq normativ-hüquqi bazanı təkmilləşdirmək.

Təcrübə belə deməyə əsas verir ki, transformasiya dövrünü yaşayan bir sıra dövlətlərdə xroniki pul çatışmazlığı, problemlı kredit və ödəmə problemi kəskin aktualdır. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası dəfələrlə ödəmə problemlərini həll etmək üçündövlətin maliyyə imkanlarından istifadə etməklə bu problemi həll etməyə səy göstərir. Qeyd edilən dövrdə Azərbaycanın maliyyə və pul-kredit sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas məqsədi onun milli iqtisadiyyatın maraqları tələbatlarına uyğunlaşdırmaqdır. Təcrübə göstərir ki, belə problemi müxtəlif prinsip, forma və vasitə ilə həll eləmək mümkündür.

İlk öncə böhran zamanında qiymətlərin, xüsusən isə, istehlak mallarının qiymətlərinin sabit qalması mühüm şərtidir. Bu problemin səmərəli həlli üçün bütövlükdə ölkə üzrə məcmu tələb-təklif balanslılığı zəruridir. Əhalinin minimum ehtiyaclarının ödənilməsində zəruri olan ərzaq-istehlak mallarının üzərində nəzarətin olması postsovet sistemində xarakterik idi. Məlumdur ki, bu illərdə əmtəə bazarında ərzaq və istehlak mallarının qıt olması gizli inflyasiya yaradır ki, o

da qiymət səviyyəsinin yüksəlməsi idi. Təhlildən aydın görürük ki, həmin dövrlərdə gizli inflyasiyanın qarşısını almaq mürəkkəb problemdi. Bu sistemin xarakterindən irəli gəlirdi ki, bu böyük ölkədə əhalinin tələblərini vahid mərkəzdən planlaşdırmaq çətindi.

Bunlar inzibati-amirlik sistemində tələb-təklifin optimallağının təmin olunabilməməsinin obyektiv amillərindən meydana çıxırdı. Pul kütləsinin həcmninə tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri olan dövlət büdcəsi və başqa mənbələr ölkə iqtisadiyyatına ayrılan investisiyaların həcmninə optimal həddə olması əlaqəlidir. Investisiya kimi birbaşa portfel, qiymətli kağız və digər formada ola bilər ki, bu da reallaşma proseslərində dövriyyəyə pul kütləsinin axınına şərait yaradır. Elə buna görədir ki, dövriyyədəki pulun milli iqtisadiyyatın inkişafındakı təsirini tənzimləmək üçün onun həcminə o amillərin təsiri nəzərə alınmalıdır.

Ümumilikdə, tədavüldəki pul kütləsinə beynəlxalq qiymətlərin səviyyəsi də özünün güclü təsirini göstərir. Onların qiymətinin yüksəkliyi sonda pul kütləsinə olan tələbatı coxaldırdı. Belə olduqda isə başqa bir problem meydana çıxır. Azərbaycan Respublikası pul kütləsi həcmi tənzimləyir, ancaq dövriyyədə kifayət miqdarda pul kütləsinin olmamağından tədavül prosesini həyata keçirməkdən ötrə ABŞ dollarından istifadə edilirdi. Ona baxmayaraq ki, Azərbaycanın daxili bazarında ödənişinin yeganə vasitəsi manat olmalıdır, bu onunla izah edilirdi ki, neft strategiyasına uyğun ölkəyə ayrılan investisiya dövriyyəyə böyük həcmdə dollar şəklində daxil olurdu ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın dollarlaşması səviyyəsini yüksəldirdi. Makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsi vasitəsilə Azərbaycan maliyyə və pul-kredit sistemləri arasındakı birbaşa əlaqəni nəzərə alaraq bu problemləri vahid formada həll etməyə çalışır.

Bu günümüzdə insan inkişafı və davamlı inkişaf dövrünün aktual bir problemi kimi qarşıya qoyulur. Elə buna görədir ki, bu şəraitdə dövlət elə optimal siyasət yeritməlidir ki, o iqtisadi, sosial və eləcə də insan inkişafı, ekoloji tarazlığın, milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyini və davamlı inkişafın problemlərini optimal surətdə

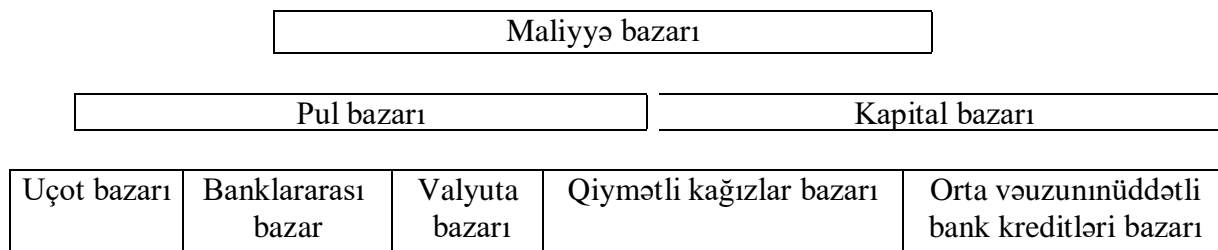
həll etməyə imkan versin. Bununla əlaqədar i.e.d, prof. Əhmədov M.A. düzgün olaraq yazır: “Ölkədə milli gəlirin elə bölgüsü optimal hesab edilməlidir ki, onlar bir tərəfdən milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı olan maliyyə imkanlarını və əhalinin tələbatını yaxşı ödəməyə imkan versin, ən başlıcası isə gələcəkdə bu tələbatların daha yaxşı ödənilməsi imkanlarını məhdudlaşdırmasın”.

1.3 Post-neft dövründə pul və məzəmə siyasətinin iqtisadi artıma təsiri və onun iqtisadiyyatda ötürücü rolu

Möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev 02.11.2009-cu ildə BDU-nin 80 illiyinə həsr edilmiş yubileyindəki çıxışında qeyd etmişdir ki, respublikamızın iqtisadiyyatında keçid başa çatmışdır, keçən dövr təhlil olunmalı, dəyərləndirməli, yeni paradıqlar barədə düşünülməli, davamlı iqtisadi inkişafa keçidə bir əməli problem kimi yanaşmalıyıq. Bu qeyd olunanlar son illərdə Azərbaycanda qəbul edilmiş «Yoxsulluğun azaldılmasının və davamlı inkişaf», «Regional inkişaf Proqramı»larında öz əksini tapmışdır.

Ölkə prezidentinin 16.03.2016-cı il tarixində təsdiq etdiyi «Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorlarında strateji yol xəritəsinin əsas istiqamətləri»ni və ona uyğun 6.12.2016-cı il tarixində “12 istiqamət üzrə strateji yol xəritəsi”nin tələblərinə uyğun olaraq inkişaf proqramı hazırlanmışdır. Bunlarla da, Azərbaycandakı pul-kredit və maliyyə sisteminin uzunmüddətli, sağlam və optimal əsaslarda fəaliyyətinə əsas oldular. Dünya təcrübəsindən görürük ki, ÜDM-in artımıyla pul kütləsinin artımı arasında korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur. Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM ilə istehlak qiyməti və cari qiymət səviyyəsini tənzimləmək üçün aşağıda qeyd olunan vasitələrdən istifadə edilir: banklara qoyulan depozitlər ilə ayrılan kreditlərin həcmi arasındakı nisbətlərin optimallaşması; müəssisə və firmanın rentabelliyyətinin mümkün olduğu qədər bank faizi və uçot dərəcəsi ilə uzlaşmasının normativ-hüquqi bazasının yaradılması; tədavüldə olan pulla kredit arasında ahəngdarlığın təmini; maliyyə

sisteminin dəyişən şərait-tələbə uyğun ölkədə pul-kredit normativ-hüquqi bazanın dəyişən şəraitə və tələbə uyğunlaşması. Maliyyə bazarları kreditor və borcalan arasındakı vasitəçilərin köməyiylə tələb-təklif əsasında kapitalın yenidən bölüşməsi mexanizmidir.

Şəkil. 1.1. Maliyyə bazarının strukturu

Pul bazarı - qısamüddətli kredit əməliyyatları bazarıdır(1 ilə qədər). Bu pul bazarı adətən: 1. Banklararası; 2. Uçot; 3. Valyuta bazarlarını özündə əks etdirir.

Banklararası bazar-kredit təşkilatının müvəqqəti istifadə edilməyən pul resursları (vəsaitləri) qısa zamanda banklararası depozit formasında onların öz aralarında cəlb etdikləri və yerləşdirdikləri kredit kapitalı bazarının 1 hissəsidir. Depozitin yayılmış müddətləri : 1, 3, 6 ay; maksimal müddət — 1 ildən 2 ilə qədər (bəzən 5 il).

Uçot bazarına - kommersiya vekseli, xəzinədarlıq, qısamüddətli öhdəlik növü əsas alət qismində çıxış edən bazalar aid olunur. Deməli, uçot bazarlarında qısa-müddətli qiymətli kağızlar kütləsi dövr edir ki, bu da onların likvidlik və mobilliyidir;

Valyuta bazarı - tələb və təklif əsasında valyutanın alqı-satqısı həyata keçirilən rəsmi mərkəzdir.

Kapital bazarlarında orta və uzunmüddətli kreditləri, səhm və istiqrazı əhatə edirlər. Qiymətli kağız bazarı(orta və uzunmüddətli); orta və uzunmüddətli bank krediti bazarına bölünürlər.

Kapital bazarı - hökumət, korporasiya və banklara uzunmüddətli investisiya ehtiyatının mənbəyi kimi çıxış edir. Pul bazarı qısa müddətli ehtiyacı ödəmək üçün yüksəklikvidli vəsaitdən ibarət olursa, kapital bazarı maliyyə resurslarına olan

uzunmüddətli ehtiyacı təmin edir. Yerinə yetirdiyi funksiyalara görə bank sistemi 2 səviyyədə formalaşır.

1. Mərkəzi Bankın fəaliyyəti;
2. Kommersiya bankları.

Pul bazarının dövlət tərəfindən tənzimlənməsinin ilkin məqsədi ondan ibarətdir ki, müvəqqəti istifadə edilməyən vəsait pul bazarına daxil olsun və həmin vəsaitə tələbat olsun ki, max iqtisadi-sosial səmərəliliklə istehlak olunsun. Əhəmiyyət səviyyəsinə görə tənzimləmənin növbəti məqsədi-pul kütləsinə olan tələbat və təklifin struktur formasının balanslaşdırmasının əldə olunmasıdır. Belə növünün əldə olunmasının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, iqtisadi-sosial inkişaf ayrı-ayrı dövrlü proseslərdir. Mərkəzi Bank onun dövlət tənzimlənməsinin funksiyasını həyata keçirir. IEB iqtisadiyyatlı dövlətlərdə II mənbənin payı çox böyükdür. Bizdə isə, ilk növbədə, əhalinin gəliri nisbətən aşağıdır və əhaliyə çox miqdarda vəsaiti yığıma imkan olmur. Növbəti, sərbəst pul vəsaitinin müəyyən hissəsi vətəndaşın əlində qalır, başqa cür ifadə etsək bazardan kənar qalır ki, bu özü də bank sistemində olan etimadsızlıq ilə izah edilir. Belə etibarsızlıq əmanətlərin qorunmasında etibarlılıq mexanizminin olmaması üzündən və əsasən dövlət tərəfindən əhali əmanətinin müsadirə olunması praktikası nəticəsində yaranmışdır. Digər bir səbəb isə, islahat illərində bank əmanətlərinin qiymətdən düşməsi idi, çünki, depozitin faizi inflyasiya dərəcəsinə nisbətən çox aşağı idi ki, bu səbəbdən də əmanətin real dəyəri azalır və kredit təşkilatının müflis olması baş verir ki, bunun da ən böyüyü 08.1998-ci ildə baş verdi.

Pul kütləsinə ölkədəki xarici borcların dinamikasında təsir edir. Onun təsiri islahat dövründə "+"-dən "-"-yə doğru dəyişir. 1990-cı ilin I yarısında xarici borc maliyyə resursları həcmi çoxaltmağa imkan yaradırdısa, son zamanlarda daxili bazardan vəsaitin böyük hissəsi çıxır və böyük xarici borca xidmət olunmasına yönəlmiş olur. Bütçə vəsaitlərinin hərəkətinə dövlət birbaşa təsirini göstərə bilər. Bütçənin gəliri formasında pul kütləsinin 1 hissəsi akkumulyasiyadan sonra dövlət dövriyyədəki pulun hərəkətinin əks istiqamətini və həcmi bütçə

xərclərinin bölməsi göstəricisi ilə müəyyən edir. Belə olduqda büdcənin gəlir və xərclərinin nisbətinin 3 variantı olur; onların bərabərliyi (balans); gəlirlərin xərcləri üstələməsi (kəsir); pul sisteminə təhlükə və ya inflyasiya prosesinin inkişaf təhlükəsi şəraiti. Bu göstəricilərin kifayət qədər əsaslandırılmaması təsirinin aradan qaldırılması üçün istifadə edilən ifrat tədbir onların proporsional azaldılmasıdır ki, buna da sekvestr tətbiq deyilir. Belə tədbir əhəmiyyətli dərəcədə əlverişli olmayan maliyyə şəraitini düzəldə bilsə də, sosial-iqtisadi proqramın həyata keçirilməsində “-” rol oynayır, göstəricilərin yenidən hesablanması, idarəetmə orqanların, təsərrüfat subyektlərin hərəkətlərinin korreksiyasına tələbatı artırır. Pulun başqa bir mühüm hissəsi bankın sərəncamında qalır. Onların hərəkətinə isə dövlət yalnız dolayı yolla təsir edə bilər ki, bu da müxtəlif alətdən istifadə edən Mərkəzi Bank tərəfindən təsir göstərilə bilər: banklararası kredit dərəcəsi; kommərsiya bankının ehtiyat vəsaitləri norması; fond bazarında öz fəaliyyəti və b.Mərkəzi Bank tərəfindən pul kütləsinin nizama salınmasında istifadə edilən başqa bir vasitə-Mərkəzi Bankda kommərsiya banklarının xüsusi hesabda saxlamalı olduğu, pul vəsaitinin məcburi ehtiyat norması və bankın onları kreditləşdirmə üçün istifadə etmək hüququ yoxdur. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı dövlətlərdə mərkəzi banklar, pul kütləsinin tənzimlənməsi, inflyasiyanın qarşısının alınması və digər üsullardan da istifadə edirlər, məs, ticarətdə qiymətli kağızlar bazarında fəal iştirak ilə.

Pul kütləsi dəyərinin təshih edilməsi Mərkəzi bank tərəfindən birbaşa və ya dolayı yolla tənzimləmənin müxtəlif alətləri istifadə olunaraq həyata keçirilir. Burada pul kütləsinin birbaşa tənzimlənməsi: kredit limitini; faiz dərəcəsinə; verilən kreditin həcmi və s. müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Bu bank sistemlərinin və pul bazarının geriliyi dövründə, inflyasiya artımı və maliyyə böhranı dövründə istifadə olunur. İnkişaf Etmiş Bazar İqtisadiyyatı olan ölkələr əsasən 3 əsas alətdən istifadə edirlər və onların köməyi ilə Mərkəzi Bank pul-kreditin dolayı yolla tənzimlənməsini həyata keçirir: açıq bazar əməliyyatları; uçot dərəcəsi dəyişdirilməsi; məcburi ehtiyat normasının dəyişməsi.

Açıq bazar - burada əməliyyatları həyata keçirərkən, uçot dərəcəsini dəyişərkən pul bazasına təsiri birbaşa Mərkəzi bank göstərir. MEN-nın (məcburi ehtiyat norması) dəyişdirilməsi yuxarıda qeyd olunduğu kimi, multiplikasiya prosesinə təsir edir. Mərkəzi bank kommersiya banklarında, onların müxtəlif hesablarından olan ehtiyatlarını fərdi şəxsdən, kommersiya bankından qiymətli kağızları alaraq artırır və buna müvafiq olaraq da pul bazası coxalır. Mərkəzi Bank qiymətli kağız satışına başlayarsa, bu zaman belə proses əks istiqamətdə davam edir və pul kütləsinin azalması başlayır.

Uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi. Mərkəzi bank kommersiya banklarına borc verdiyi təqdirdə, kommersiya banklarının ehtiyatlarında artım ola bilər. Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına kredit vermə prosesinə “refinancing” deyilir. Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına borc verilməsi dərəcəsi “uçot” dərəcəsi adlanır. Mərkəz Bank krediti kommersiya bankları ehtiyat hesablarına düşür, bank sisteminin ümumi ehtiyatlarını artırır, pul bazasını genişləndirir və pul təklifinin bir multiplikativ dəyişikliyinə təməlini meydana gətirir. Bu zamanda, diskont dərəcəsinin aşağı salınması da pulun dövriyyəsinə artırmağa kömək edir. Uçot nisbətini (təkrar maliyyələşmə nisbəti) artırılması bankların, Mərkəz Bankdan borc götürmə yoluyla əldə edilə biləcəyi mənbələrin dəyər artımıdır ki, bu da onların həcmində azalmasına, eləcə də kommersiya bankları ilə kredit əməliyyatlarının azalmasına səbəb olur. Eyni zamanda banklar daha bahalı olur, banklar kredit dərəcələrini artırır. Kredit şərti pisləşir, kredit almaq çətinliyi, kreditin azaldılması və pulun artması, iqtisadiyyatda pul kütləsi azalır.

Məcburi ehtiyat normasının dəyişməsi. Zəruri fəaliyyətin, kommersiya bankların Mərkəzi Bankında xüsusi hesablarda saxlamaq məcburiyyətində olduqları və aktiv əməliyyatlar üçün lazım olan qənaət miqdarının bir hissəsidir (prioritetli olaraq borc vermə). Məcburi ehtiyatlar kommersiya banklarına sahib olduqları borcların az miqdarında tələb edir və onlar iki vəzifəni yerinə yetirirlər. İlk öncə, onlar əmanətçilərə onların əmanətlərinin qaytarılması üzrə ödənişlərin

fasiləsiz olaraq, eyni zamanda başqa banklarda hesablaşmaların aparılmasında bu bankların likvidliyi lazımi olan dərəcədə təmin olunmalıdır. II - pul kütləsini idarə edilməsində Mərkəzi Bank vasitəci rolunu oynayır. Zərurət tələbinin dəyişdirilməsi kommersiya banklarının kredit və maliyyə potensialını birbaşa təsir göstərir. Zəruri ehtiyat nisbəti yüksək olduqda, kredit məbləği kredit məbləğindən kiçikdir.

Müasir şəraitdə pul alətləri müxtəlif ölkələrdə müxtəlif əməliyyat dərəcələrində istifadə olunur. Məs., inkişaf etmiş ölkələrdə Mərkəzi Bankın ehtiyat üçün tənzimləyici kimi aktiv istifadəsindən uzaqlaşmağa meyl müşahidə olunmuşdur.

Zərurət tələblərinin norması tez-tez dəyişdirilə bilməz, çünki banklar və digər maliyyə vasitəçiləri arasında rəqabət balansını pozur. Bankların ciddi fəaliyyət göstərən aktivlərində zəruri ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi ciddi dəyişikliklərə səbəb olur və onların maliyyə vəziyyətinə təsir göstərə bilər. Ehtiyat şərtləri artdıqda, kommersiya bankları varlıqların çoxunu faizsiz bir hesablanan formasında tutmağa çətinlik çəkir və bu səbəbdən karlılıklarının bir nəticəsi olaraq zərər görməkdədir. Bu baxımdan, bank sisteminin sabitliyində maraqlı olan mərkəzi banklar, məcburi ehtiyatların normasının dəyişdirilməsinə nadir hallarda müraciət edirlər və ya ümumiyyətlə onu dəyişdirməyə çalışırlar. Pul siyasətinin bir vasitə kimi uçot dərəcəsinin (yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsi) öz xüsusiyyətləri var.

Nəzərə alsaq ki, kommersiya banklarının mərkəzi banklarda istifadə etdiyi kreditlərin həcmi adətən onların çəkdiyi vəsaitin kiçik bir hissəsidir. Elə ona görədir ki, uçot dərəcələrinin dəyişməsi, əsasən, Mərkəzi Bankın pul siyasətinin göstəricisidir. Davamlı iqtisadi artım şəraitində, bir qayda olaraq, heç bir həddindən artıq qiymət dəyişikliyi və beləcə uçot nisbətinin tez-tez dəyişməsi vermir. Məs., Amerika Birləşmiş Ştatlarında diskont dərəcəsi və bazar sürəti arasındakı fərq çox böyük olmaması üzündən sərmayə bazarında faiz dərəcələrindən sonra dəyişir. Beləliklə, inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadiyyatdakı pul kütləsinin əməliyyat nəzarəti vasitəsi açıq bazar əməliyyatlarıdır.

Yuxarıda göstərilən nöqtələrin hamısı dövlətin iqtisadi proseslərə təsirinin ən vacib vasitələrindən biri olan pul siyasətinin konsepsiyasını vurğulayır. Pul dövriyyəsi və eləcə də kredit sahələrində əlaqəli tədbirlər sistemi olaraq, bu əsas makroiqtisadi göstəriciləri tənzimləməyi nəzərdə tutur. Pul siyasətində son hədəflər: qiymət sabitliyi, tam məşğulluq, real istehsal artımı, davamlı ödənişlərin balansı. Bu məqsədlərə nail olmaq qlobal problemdir. Cari pul siyasətinin spesifikliyini əks etdirən daha konkret məqsədlərə yönəlir. Bu çərçivədə pul sistemində əsas dəyişənlərin dəyərini kifayət qədər uzun aralıqlarla tənzimləyən mərhələləri (bir il və ya daha çox) müəyyənləşdirilir. Pul təklifi faiz dərəcəsi, məzənnə deməkdir. Ölkənin iqtisadi sabitliyinin təmin edilməsinə istiqamətli siyasəti həyata keçirməklə hökumətlər, mərkəz banklar müəyyən bir müddət ərzində pul -kredit siyasətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi daha böyük məsələlərin həllini təmin edən əsas istiqamətləri hazırlayır, aralıq hədəf və taktiki vəzifələrin yerinə yetirilməsi korrekləşdirir və konkretləşdirir. İnkişaf etmiş ölkələrdə pul siyasətinin təcrübəsi güclü və zəif cəhətləri müəyyənləşdirir və effektivliyinə təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirir. Bir tərəfdən hökumətin iqtisadiyyatı tənzimləməyə qərar verdiyini və Mərkəzi Bankın pul siyasətinin çeviklikdən ayrıldığı görülür.

Ətraflı bazar quruluşuna sahib bütün ölkələrdə mərkəzi banklar hökumətdən müəyyən bir müstəqilliyə malikdir və dəyişən iqtisadi vəziyyətə bağlı olaraq pul-kredit siyasətinin təshih edilməsi üzrə operativ olaraq qərar qəbul edə bilirlər. Mərkəzi bankların pul kreditləşməsi sahəsində mövcud pul siyasətinin həyata keçirilməsi uzunmüddətli uzlaşma prosedurları və dövlət orqanları tərəfindən verilən xüsusi sərəncamlar ilə əlaqəli deyil. Valyuta-kredit siyasətinin həyata keçirilməsində mərkəz banklarının müstəqilliyi hökumətin qısa davamlı siyasi məqsədləri makroiqtisadi tənzimləmənin əsas strateji istiqaməti ilə qarşıdurmadan girərək zaman ayrıca siyasətçilərin təzyiqlərinə tab gətirməyə imkan verir. Bütün bunlar pul kredit siyasətini iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi üçün çox cəlbedici

bir vasitədir. Digər tərəfdən, pul siyasətinin həyata keçirilməsində iqtisadi vəziyyətin pisləşməsinə qarşı ciddi məhdudiyətlər mövcuddur.

Bu bəzən tənzimləmənin dolaylı vasitələrindən istifadəsindən, onun ümumi xüsusiyyətlərindən asılıdır. Dövlət tərəfindən yerinə yetirilən tədbirlər, bəzi hallarda “+” təsir etdiyi hallarda, bəzi bazarlara“-” nəticələr göstərə bilər. Məs, bahalı pul siyasəti maliyyə bazarında stabilliyi təmin etməklə inflyasiya meylini azaldır. Həm də o, kreditlərin miqdarını azaltmaq, investisiya mühitini, iqtisadi artım tempini azaltmaq, işsizliyi artırmağa uyğundur. Bunu etməklə, potensial mənfi nəticələrə nail olmaq və pul siyasətini həyata keçirərkən onları təsirsizləşdirmək üçün addımlar atmaq vacibdir.

Ümumiyyətlə, pul-kredit siyasətinin fəaliyyəti ayrı-ayrı şəraitlərdə iqtisadçıların qısa və uzun müddətli iqtisadi proseslər, pulun tələb-təklifə təsir edən faktorları, onun nominal ÜMM, qiymətin, məşğulluğun səviyyəsi, istehsalın həcmi, məzəmə və s. Bu, dəyişən fundamental makroiqtisadiyyat parametrləri arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin biliklərinin nə qədər dəqiq olduğuna bağlıdır.

FƏSİL II. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA MONETAR SİYASƏTİN TƏTBİQİNİN GZİT TƏHLİLİ VƏ DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Monetar siyasət baxımından makroiqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi

Müasir dövrdə monetar siyasətin tətbiqinin xarakterik cəhətləri və təkmilləşdirilməsinin prioritetləri ölkə Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli “Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi”nin başlıca istiqamətləri ilə müəyyənləşir. Monetar siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin ən vacib və aparıcı istiqamətlərindən biri olan və eyni zamanda pul siyasəti pul tənzimlənməsinin əsasını təşkil edir. Bütün mərhələlərdə dövlət tərəfindən aparılan pul siyasəti nəticədə maliyyə bazarının formalaşmasına və həyata keçirilməsinə, eləcə də pul bazarı və səhmdar bazarlarının tərkib hissələrindən asılıdır. İqtisadi ədəbiyyatlardan, təcrübələrdə pul bazarının mühasibat bazarı, banklararası bazar və valyuta bazarından ibarət olduğu məlumdur. Mühasibat bazarında hökumət və kommərsiya hesabları adətən qısamüddətli qiymətli kağızlar kimi başa düşülür. Başqa sözlə, maliyyə və mühasibat xidmətləri bazarında çoxlu sayda qısamüddətli qiymətli kağızlar var, əsas problem mobilizasiya və səfərbərlik problemlərini əhatə edir.

Pul bazarlarının başqa bir əsas komponenti banklararası bazardır. Bu, adətən, müvəqqəti kredit şəklində avtonom fondların istifadəsini nəzərdə tutur. Son dövrlərdə hökumət tənzimləyiciləri pul bazarını tənzimləyən uzunmüddətli aktivlərdən istifadə ediblər. Dövlətimizin beynəlxalq maliyyə və pul sistemində inteqrasiyasının müasir dövründə valyuta bazarı valyuta bazarını aktiv şəkildə təsir göstərir. Valyuta bazarı ödəniş balansının əsas mənbəyidir və beynəlxalq kreditlərin miqyası da əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Beləliklə, hər bir ölkədə pul bazarının ehtiyatları fond və valyuta ehtiyatlarının hərəkətindən asılı olaraq formalaşır. Eyni zamanda, bu prosesin mahiyyəti ölkədə mövcud olan pul mexanizmindən güclü şəkildə təsirlənir.

Təcrübə göstərir ki, bir ölkədə pul siyasətinin səmərəliliyi pul bazarının necə idarə olunacağına bağlıdır. Əlbəttə ki, son illərdə Azərbaycanın neft strategiyasının həyata keçirilməsi sayəsində böyük həcmli kreditlərin qoyulması bu problemi daha da ağırlaşdırdı. Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatın inkişafında pul mexanizminin rolunu artırmaq üçün pulun tələb və tədarükünü düzgün müəyyən etmək lazımdır.

Beləliklə, əgər ölkədə normal dövriyyə üçün adi tələbdən az olsa, müalicə prosesinin pozulması və gecikmələrə səbəb olur. Yox, əgər dövriyyədəki pul kütləsi tələbatdan artıqdırsa, bu, inflyasiyanı sürətləndirə bilər. Bir qayda olaraq, mərkəzləşdirilmiş tənzimləyici Mərkəzi Bank, bu prosesləri optimal pul siyasəti vasitəsilə tənzimləməlidir. Ancaq təcrübə göstərir ki, bu prosesin davamlı şəkildə tənzimlənməsi üçün pul amilləri kifayət deyil və Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə və tələblərinə uyğun olaraq maliyyə siyasətini mütləq yaxşılaşdırır.

Təcrübə göstərir ki, ölkədə tətbiq olunan pul-kredit siyasətinin effektivliyi pul bazarının nə dərəcədə səmərəli idarə olunmasından çox asılı olur. Əlbəttə, son illərdə Azərbaycanın neft strategiyasının reallaşması ilə əlaqədar olaraq ölkəyə böyük miqdarda kredit formasında investisiya qoyuluşu bu problemi daha da aktuallaşdırdı. Bütünlükdə, pul-kredit mexanizminin milli iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu səmərələşdirmək üçün pula olan tələbi və təklifi düzgün müəyyənləşdirmək lazımdır.

Belə ki, əgər ölkədə normal tədavülün prosesini həyata keçirmək üçün tədiyyə vasitələri lazım olan normal ehtiyacdan azdırsa, bu bütünlükdə tədavül prosesini poza, ləngimələrə səbəb olar. Yox əgər dövriyyədə olan pul kütləsi zəruri ehtiyacdan artıq olarsa, o, inflyasiyanı sürətləndirə bilər. Ümumən, əsas tənzimləyici orqan olan Mərkəzi Bank özünün yeritdiyi optimal pul-kredit siyasəti vasitəsilə bu prosesləri tənzimləməlidir. Lakin, təcrübə göstərir ki, bu zaman bu prosesi tənzimləmək üçün monetar amillər kifayət etmir, hökmən Maliyyə Nazirliyi vasitəsilə fiskal – büdcə siyasətini dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq təkmilləşdirilməsi zəruriyyəti meydana çıxır.

Bu baxımdan ölkədə pul siyasətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə maliyyə sektoru, istehsal sektoru, xarici iqtisadi əlaqələr və ödəmə balansının yaxşılaşdırılması ilə bağlı bütün problemlər əməkdaşlıq və asılılıq yolu ilə həll edilməlidir. Bu prosesin effektiv həyata keçirmək üçün dövlət gizli iqtisadiyyatın minimum səviyyəsinə nail olmaq, korrupsiyanı aradan qaldırmaq və bütün maliyyə kredit sisteminin şəffaflığını təmin etmək üçün səy göstərməlidir.

Bilirik ki, ölkəmizdə pul siyasətinin formalaşması burada tətbiq olunan tənzimləyici model və sistemlə müəyyənləşdirilir, lakin Mərkəzi Bank onun praktiki icrasının monitorinqinə cavabdehdir. "Mərkəzi Bank haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu bu təşkilatın funksiyaları, məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirir. Ümumiyyətlə, bank bütün dövrlərdə manatın likvidliyini təmin etmək üçün pul dövriyyəsinin faiz dərəcəsini, habelə dövriyyə üçün lazım olan pul məbləğini tənzimləmək üçün lazımi tədbirlər sistemini təqdim etməlidir. Göstəriləndiyi kimi, ölkədə makroiqtisadi tənzimləmə sistemində həyata keçirilən kredit siyasəti çox vacibdir. Çünki, nəticədə ölkədə xarici investisiyalar, eləcə də daxili mənbələr, milli iqtisadiyyata kreditlər bütövlükdə ölkədə pul siyasətinin tendensiyalarını müəyyənləşdirir.

Son 25 il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 250 milyard dollardan artıq sərmayə qoyulduğunu nəzərə alınır ki, bunun da çoxu kredit resurslarıdır. O da bir həqiqətdir ki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan iqtisadiyyatına verilmiş kreditlər bir neçə illərdə 70%-ə 80% arasında dəyişdiyini nəzərə alcaq, onun kredit siyasəti və pul tənzimlənməsinin təbiətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərdiyi aydındır. Ölkəmizdə neft strategiyasının praktiki həyata keçirilməsi nəticəsində iqtisadiyyata investisiyanın strukturu 2008-ci ildən iqtisadiyyatın strukturunda xarici investisiyaların payını keçib. Bütün bunlar nəticəsində, bu gün ölkəni kreditləşdirən bir ölkə halına gəldi. Bu nöqtədə başqa bir problem ortaya çıxır, bu da ondan ibarətdir ki, 2015-ci ildəki məlumatlara görə, Azərbaycanın valyuta ehtiyatları 38,4 milyard dollar olub. Məlumdur ki, qlobal maliyyə böhranı fərqli ölkələrin dəyərini bir istiqamətdə dəyişib. Bununla yanaşı, Mərkəzi Bank öz

resurslarını ABŞ dolları, bəzilərinin isə avro və digər dəyərləri saxlayır. Belə olduğu təqdirdə digər problem meydana çıxır. Valyuta ehtiyatlarından istifadə etməliyik, ya da xaricdən borc almalıyıq. Son illər göstərir ki, dövlət və Mərkəzi Bank bu istiqamətdə ən yaxşı siyasət yeridir. Yuxarıda göstərilənlər Azərbaycanın maliyyə sisteminin qlobal maliyyə böhranı kontekstində davamıdır. Ümumiyyətlə, hökumətin tənzimlənməsi iki şəkildə həyata keçirilə bilər.

Birincisi, birbaşa və ya inzibati; İkincisi, iqtisadi və ya dolaylı yolla.

Adətən, ilk növbədə, komməriya bankları, eyni zamanda, Mərkəzi Bank bu prosesi kredit məbləğini məhdudlaşdırmaq və ya artırmaq yolu ilə tənzimləyir. Bunun üçün Mərkəzi Bank müxtəlif vasitələrdən istifadə edir: komməriya banklarının faiz dərəcələrini məhdudlaşdırır və onlara borc almağa və borc verməyə imkan verir. Mərkəzi bank lisenziya vermək hüququna malikdir. Bu lisenziyaların tələblərinə uyğun olaraq Mərkəzi Bank törəmə kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin hüquqi bazasını müəyyənləşdirir.

Təcrübə göstərir ki, komməriya bankları tez-tez real sektora uzunmüddətli kreditlərin verilməsində maraqlıdırlar. Bu problemi həll etmək üçün Mərkəzi Bank ümumi kreditləşmə strukturunda şərtlərinə əsasən daha çox vəsait ayrılmasını təklif edir. Monetar effektiv siyasətin həyata keçirilməsi üçün geniş monitoring və nəzarət edir. Bu funksiyadan istifadə etməklə, Mərkəzi Bank digər bankların, xüsusilə də komməriya banklarının likvidliyini mütəmadi olaraq izləyir və onun bütövlükdə effektiv fəaliyyətini təmin edir. Təsadüfi bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı ölkənin maliyyə və kredit sistemi böhran vəziyyətində vaxtından kənar qalmaqdadır. Bu baxımdan ölkədə pul siyasətinin uzunmüddətli effektivliyi əhəmiyyətli dərəcədə sığorta tələb edir. Sığorta sistemi əhalinin qənaətini və hətta insan fəaliyyətini əhatə edir. Bu baxımdan bütün inkişaf etmiş ölkələrdə ənənəvi sığorta sistemi və icbari sığorta sistemi kimi istifadə olunur. Mövcud qanunvericiliyin tələblərinə riayət etmək üçün dünya təcrübəsi pul idarəetmə sistemində risklərin idarə edilməsi və likvidlik problemi tənzimləyici sistemin ən vacib elementlərindən biridir.

Mərkəzi bank və əlaqəli maliyyə qurumları, məsələn, bölgədəki banklardır. Ümumiyyətlə, müasir dünya qeyddən daha genişdir. Ən əsası, dolayı və birbaşa tənzimləmə bir çox daxili və xarici obyektiv və subyektiv amillərdən asılıdır. Məlumdur ki, bankın iqtisadi yolunun makroiqtisadi tənzimlənməsidir. Bununla yanaşı, faiz dərəcəsinin dəyişdirilməsi inzibati metod olan müvafiq qanun tələb edir. Buna görə dolayı tənzimləmə də birbaşa inzibati tənzimləmə prosesidir. Təcrübə göstərir ki, Mərkəzi Bank tənzimlənmənin effektiv monetizasiyasının bazar mexanizmi vasitəsilə banklara və qeyri-bank təşkilatlarına effektiv təsir göstərir.

Monetar tənzimlənmənin tərkib hissəsi kimi kredit tənzimlənməsində bankların verdikləri kreditə görə faiz dərəcəsi, əhalinin əmanətlərə görə bankların verdiyi faiz, qiymətli kağızlara verilən dividendlərin səviyyəsinə Mərkəzi Bank və müvafiq maliyyə təşkilatları ciddi nəzarət funksiyası yerinə yetirirlər. Ümumən, müasir dünyada iqtisadi tənzimlənmənin dolayı vasitələri qeyd olunanlardan daha genişdir. Ən başlıcası isə dolayı və birbaşa tənzimləmə bir-birindən asılı olmaqla çox saylı daxili və xarici obyektiv və subyektiv amillərlə şərtlənir. Başqa sözlə, kreditin verilməsi və kreditin cəlb edilməsi prinsiplərini dəyişmək. əlverişli rəqabət sahibkarlıq mühiti formalaşdırmaqla bütünlükdə monetar tənzimlənmənin səmərəliliyini artırma bilər. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən verilən kreditləşmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Mərkəzi bank hər bir bank və kredit institutu üçün bu prosesləri müşahidə etmək üçün zəruri ehtiyat tələblərini müəyyənləşdirir: əmanət əməliyyatları həyata keçirir; fondların faiz dərəcəsi; Əməliyyatlar açıq bazarda fəaliyyət göstərir; Reabilitasiya yolu ilə bankların yenidən maliyyələşdirilməsi.

Nəhayət, Mərkəzi Bank bu prosesləri bankların likvidliyinin təmin edilməsi, dövriyyə üçün lazım olan pul məbləğinin müəyyən edilməsi, kredit resurslarının banklara yönəldilməsi və pul bazarında, maliyyə bazarında və kredit bazarında fəal iştirakına görə tənzimləyir.

Bu gün hər bir ölkənin maliyyə sistemi global maliyyə sisteminə fəal şəkildə inteqrasiya olunur. Bu prosesə uyğun olaraq, BVF-nin və Dünya Bankının pul siyasətinin pul siyasətinə təsiri üzərində təsiri bu ölkənin pul siyasətinin mahiyyəti və effektivliyində əksini tapır. Beləliklə, pul alətləri pul ehtiyatlarının yaradılması, istifadəsi, bölüşdürülməsi və mübadilə ilə bağlı prosesləri səmərəli şəkildə idarə etməyə çalışır. Həmin dövrdə Mərkəzi Bank, Keynsin təlimi üçün sürət təsirini nəzərə alaraq, pul siyasətini müəyyənləşdirir. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda pul sürəti aşağıdakı forma əsasında müəyyən edilir.

Pul multiplikatoru, yəni bankların pulu yaratmaq qabiliyyətinin göstəricisi aşağıdakı nisbətlə müəyyən edilir:

$$m = \frac{M_s}{M_b} = \frac{\text{nəqd pul} + \text{depozitlər}}{\text{nəqd pul} + \text{bank ehtiyatları}} = \frac{\text{nəqd pul} \setminus \text{depozitlər} + \text{depozitlər} / \text{depozitlər}}{\text{nəqd pul} \setminus \text{depozitlər} + \text{bank ehtiyatları}} = \frac{(q + 1)}{(q + z)}$$

Burada m - pul multiplikatoru; M_b – pul bazası (ehtiyat pulları); M_s – pul kütləsi

M_b - vahid banklardan kənar kommersion banklarından pul və nağd pulları əhatə edir. Kommersion bankı ehtiyatları pul vəsaitlərini və Mərkəzi Bankın hesablarında saxlanılan vəsaitləri əhatə edir. Mərkəz bankı məcburi ehtiyatlar (müxbir hesablar) olan hesabların bir hissəsini nəzərə alır, digərləri həddindən artıq ehtiyatlardır. Qeyd etmək lazımdır ki, M_b -nin strukturu Mərkəzi Bankın öhdəliklərini əks etdirir. Mərkəzi Bankın aktivlərindən M_b -xalis xarici aktivlər və xalis daxili aktivlər (kommersion bankları və hökumət kreditləri) daxildir.

Xidmət bölmələrinə (M_s -aqreqatına) banklardan kənarda pul, depozitlər, müddətli depozitlər, digər depozitlər və qiymətli kağızlar daxildir. M_s -ə daxil edilmiş komponentlərin sayı və növü ölkədən fərqli ola bilər. Bu, maliyyə və bank sektorunun inkişaf səviyyəsindən asılıdır. İnkişaf səviyyəsi artdıqca, M_s keyfiyyəti daha yüksək olur (M_2 , M_3 , M_4 və s.)

Eyni ilə pul bazasında olduğu kimi, burada göstərilən struktur M_s -in yalnız passiv tərəfini göstərir. Lakin konsolidə edilmiş balansın yəni pul kütləsinin aktiv hissəsi də mövcuddur və buraya bank sisteminin məcmu xalis xarici aktivləri və

xalis daxili aktivləri daxil edilir. Bütün bunlarla yanaşı, əgər Mərkəzi Bank qiymətli kağızlar alsa, kommersiya banklarının öz dövlət borclarını sataraq əlavə ehtiyatları var. Bu, bankların kredit verəcəyini ehtimalını artırır. Respublikamızda qiymətli kağızlar bazarı demək olar ki, formalaşmayıb. Birinci sinif bazarda qiymətli kağızlar mövcud olduqda, ikinci sinif bir bazar demək olar ki, qeyri-mövcuddür. Hökumət qiymətli kağızlar bazarının inkişafında maraqlı tərəf olsa da, bu sahədə görülən işlər qənaətbəxş deyil. burada birinci istiqamət müəyyənləşdirilməlidir.

1) Özəlləşdirmə prosesi irəlilədikcə yüzlərlə səhmdar cəmiyyəti meydana çıxmağa başladı. Bu müəssisələrin səhmlərinin, qiymətli kağızlarının alınması;

2) əlavə maliyyələşdirmə mənbəyi kimi qiymətli kağızların verilməsi yolu ilə müəssisələrə və firmalara alqı-satqılarını təşkil etmək;

Hökumət qiymətli kağızların verilməsi yolu ilə əlavə maliyyələşdirmə mənbələrini alır və bu da bankların pul qazanına qabiliyyətinə təsir göstərir. Qiymətli kağızlar bazarı üçün aşağıdakı şərtlərə sahib olmaq vacibdir: Makrosəviyyədə iqtisadiyyatda stabilliyin olması; Manatın alıcılıq qabiliyyəti ilə digər valyutaların alıcılıq qabiliyyətləri arasında fərqin azalması; Daxili qiymətlər strukturunun dünya qiymətlərinə uyğunlaşması; İnflyasiya səviyyəsinin aşağı olması; İqtisadi aktivliyi sürətləndirəcək kredit dərəcələrinin tətbiqi; Dövlət qiymətli kağızların iqtisadi alətlər içərisində möhkəm mövqe tutması; İri müəssisələrin özəlləşdirilməsi prosesinin başa çatması; İri investisiya institutlarının yaranması (bura aparıcı rolu kommersiya bankları oynayırlar); İntestisiya fəaliyyətinə münbit şərait yaradan vergi qanunvericiliyinin olması.

Bütün qeydlər göstərir ki, pul tənzimlənməsinin prinsipləri və formaları ölkənin inkişaf səviyyəsinə, pul sisteminin formalaşma səviyyəsinə, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına və ümumi bazar münasibətlərində bacarıq dərəcəsinə görə milli iqtisadiyyatları fərqli xüsusiyyətlərə malik olurlar.

2.2. Azərbaycanda pula tələb və təklifin, pul bazarının tarazlığının pul multiplikatoru baxımından qiymətləndirilməsi

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün effektiv pul siyasətinin təmin edilməsindən əlavə, vergi tənzimlənməsi əlaqələr və asılılıqda da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu problem transformasiya olan ölkələr üçün xüsusilə münasibdir. Sosial-iqtisadi problemləri maddi baxımdan səmərəli şəkildə tənzimləmək və ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək mümkün deyil, bazar münasibətləri kifayət qədər formalaşmamışdır və ölkənin təhlükəsizliyini təmin edən yastıq tam maliyyə cəhətdən mümkün deyil. Digər tərəfdən, 2008-ci ildə bütün dünya əhatə edən global maliyyə böhranı haqqında bu tezis fiskal tənzimləmədə qarşılıqlı əlaqələrin uzun müddətli perspektivinə tətbiq olunduğunu sübut etdi. Bu asılılığın aşkar edilməsi makroiqtisadi təhlükəsizlik baxımından pul siyasətinin qiymətləndirilməsini tələb edir. Zətən bilirik ki, hər bir ölkədə pul tələbi və bu prosesin tənzimlənməsi müxtəlif prinsiplər və üsullarla həyata keçirilə bilər. Bütün iqtisadiyyatda pul tələbi, ilk növbədə, ümumi tələbatın təhlili və ümumiyyətlə pul tələbini müəyyən edən amillərin təhlili tələb olunur.

Pul tədarükünün müxtəlif yollarla da qurulmasına etiraz edilməməlidir. Beləliklə, ölkədə pul tələbi Mərkəzi Bank tərəfindən faiz dərəcəsini dəyişdirərək pul kütləsini dəyişə bilər. Məsələn, Mərkəzi Bank qiymətli kağızların alqı-satqısında fəal iştirak edə bilər, başqa sözlə, açıq bazarda əməliyyatlar da daxil olmaqla % dərəcələrini dəyişə bilər. Başqa bir şəkildə Mərkəzi Bankın kredit siyasətini dəyişdirmək, başqa sözlə, Mərkəzi Bankın pul siyasətinin təbiətinə təsir göstərən həcmi və nə dərəcədə dəyişən kommersiya banklarına, eləcə də bazar qurumlarına dəyişdirməkdir. Qeyd etmək lazımdır ki, pul kütləsinə olan tələb və təklif əhəmiyyətli dərəcədə ölkədə iqtisadi inkişafın strategiyasından, onun qarşıya qoyduğu başlıca məqsəd və hədəflərdən, eyni zamanda iqtisadiyyatın sosial yönümlü, investisiya yönümlü və yaxud hərbi yönümlü (hərbi xərclərə çox vəsait ayrılması) asılı olaraq Mərkəzi Bank dövriyyəyə buraxılan pul kütləsi yollarını

fərqli nisbətdə həll edə bilər. Məsələn, Mərkəzi Bank xarici valyutanın alınması və satılması prosesində fəal iştirak etməklə valyuta məzəməsini dəyişə bilər.

İkincisi, Mərkəzi Bank, ölkədəki büdcə kəsirini sərbəstləşdirmək məqsədilə, kommersiya banklarında, habelə xüsusi layihələrdə və proqramlarda pul vəsaitlərini artırmaq və ya azaldaraq, ya da Mərkəzi Bank tərəfindən milli valyuta ilə valyuta mübadiləsi edərək dəyişə bilər. Buna görə ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ölkənin maliyyə vəziyyəti, büdcə gəlirlərinin və xərclərinin formalaşması üsulları və xərcləri müəyyən bir şəkildə təhlil edilə bilər və Mərkəzi Bank bu prosesə müdaxilə edə bilər.

Yəqin, XX əsrin sonunda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrdə «Reyqonomika», «Tetçerizmi» kimi iqtisadiyyatda iqtisadi inkişaf və maliyyə təhlükəsizliyi sahəsində monetarizm nəzəriyyəsini tətbiq etməyi üstün tutdular. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə ümumi siyasi siyasət prinsiplərinə uyğun olaraq ciddi və ya orta dərəcədə pul siyasəti tətbiq edilə bilər. Pul siyasətinin orta səviyyəsinə gəldikdə, ölkədə pul siyasətinin tətbiqi siyasəti daha çox makroiqtisadi tənzimləmə səviyyəsindədir və mümkün qədər dövlət bu prosesə müdaxilə edir. Əksinə, ölkədə makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin prinsiplərinə uyğun olaraq, Mərkəzi Bank dövriyyədə olan pul məbləğini məhdudlaşdırmağa çalışır. (Mehdiyev R. www.azertag.az/xeber)

Əlbəttə ki, bu proseslərin bir ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinə təsirini daha obyektiv şəkildə təmin etmək məqsədilə pul sürətinin analizi və qiymətləndirilməsi, eləcə də pul aqreqlarının strukturu əsasında daha obyektiv qərarlar qəbul edilə bilər. Məlumdur ki, bu proses bir tərəfdən banklarda yerləşdirilən depozitlərin həcmində, kreditlər üzrə həcmi və faiz dərəcələrinə, habelə Mərkəzi Bankın ehtiyat dərəcəsinə görə qiymətləndirilməlidir. Çünki milli iqtisadiyyatın maliyyə təhlükəsizliyi baxımından çarpıcı təsirini nəzərə almaq vacibdir. Son illərdə bütün bu prosesləri nəzərə alaraq Azərbaycanda pul siyasəti aparılmışdır. 2008-ci ildəki global maliyyə böhranından sonra Mərkəzi Bank bu proseslərə aktiv şəkildə müdaxilə etdi və milli valyutanın yüksək səviyyədə

saxlanmasını təmin etdi, əsasən dolların dollara satılması üçün böyük həcmdə satışlar həyata keçirdi. Lakin, dünya bazarında neftin qiymətinin 2 il ərzində 3 dəfədən çox aşağı düşməsi, müvafiq olaraq valyuta ehtiyatlarımızın 50 milyard dollardan təxminən 40 milyard dollara enməsi ölkə prezidentini və manatı devalvasiya etməklə ölkənin valyuta ehtiyatlarını qorumaq və üzən valyuta siyasəti tətbiq etməklə monetar tənzimləməni effektiv formada tətbiq etməyə başladı.

Bu baxımdan Azərbaycan hökuməti pul tənzimləməsini daha mükəmməl bir şəkildə tətbiq etməyə, monopoliya şirkətləri və müəssisələri üçün tarifləri müəyyənləşdirməyə, elektrik enerjisi, su, qaz və digər resursların qiymətlərini tənzimləməyə başladı. Ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün, bütün hallarda pul tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmləri istənilən nəticəni vermir. Bunun nəzərə alınması ilə Mərkəzi Bank pul siyasətinin birbaşa təsiri, xüsusilə bank kreditlərinin həcmi və paylanması və faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi vasitəsilə maliyyə təhlükəsizliyini effektiv şəkildə həyata keçirmək niyyətindədir.

Prosesdə şəffaflıq və obyektivliyin təmin edilməsi məqsədilə, Prezidentin fərmanı bu proseslərin hamısını effektiv şəkildə həll etmək üçün Maliyyə Nəzarəti Şurası yaradılmışdır ki, maliyyə, pul və kredit resurslarının axını, onların istifadəsi və ölkədəki banklararası əməliyyatların daha obyektivliyini təmin etmək üçün zəruri tədbirlər həyata keçirilir. Bütün bunlar bizə bir ölkənin maliyyə təhlükəsizliyini təmin etmək üçün pul siyasətini xüsusi reallıqdan və şərtlərdən asılı olaraq fiskal siyasətə optimal şəkildə tətbiq edilməsinə inandırmağa əsas verir. Ölkənin milli iqtisadiyyatı, o cümlədən maliyyə təhlükəsizliyi, investisiyaların cəlb edilməsi, imovativ təbiətinin artırılması, sahibkarlıq imkanları və şəraitinin yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyatın strukturunu dəyişən şəraitə uyğunlaşdırmaq əsasən fiskal siyasətə, yəni maliyyə siyasətinə bağlıdır.

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sahələri üçün 2016-cı il 16 mart tarixli və 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmandan sonra "Strateji İnkişaf Planının 11 istiqamət üzrə" hazırlanması ölkədə fiskal siyasətin təbiətinə yönəldiləcək və iqtisadi inkişaf istiqamətində mümkündür Maliyyə siyasəti əsasən bir ölkənin

iqtisadi inkişaf strategiyasında nəzərdə tutulan makroiqtisadi göstəricilərin miqyası və dinamikasına əsaslanır. Yaxın gələcək üçün strateji yol xəritəsi - 2016-2020-ci illər üçün 2020 və 2022-ci illər üçün strateji yol xəritəsi - prioritet kimi hazırlanmışdır: 1. Milli iqtisadiyyatın GZİT analizinə əsaslanan məqamları. 2. Zəif tərəflər 3. Fərsətlər 4. Təhlükələr və təhdidlər nəticəsində inkişaf parametrləri proqnozlaşdırılır.

İkincisi, milli iqtisadiyyatın 360 dərəcə diaqnozu əsasında, iqtisadi inkişaf, istehsal, bölüşdürmə, mübadilə və istehlak prosesləri prosesində dayanan proseslər davamlı inkişaf baxımından təhlil edilməlidir; Üçüncüsü. Milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması yaxın gələcək üçün prioritetdir. Yenilikçi olmağın məqsədi ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün həlledici investisiya axınları, həmçinin subyektiv amillər tələb olunur; Dördüncüsü, strateji yol xəritəsinin effektivliyini artırmaq xüsusi bir istiqamət göstərir; Beşinci: qeyri-neft sektorunun inkişafı və qeyri-neft məhsullarının ixracının artması; Altıncı: iqtisadiyyatın inklüzivliyini gücləndirmək, başqa bir sözlə, sosial yönümlülüğü gücləndirmək, ölkənin müstəqilliyi və potensialının cəmiyyətin bütün ictimai qurumları üçün əlverişli şərait yaratmaqdır; Yeddi. Ümumiyyətlə, yol xəritəsi 8 əsas sektor üçün nəzərdə tutulmuşdur, o cümlədən 4 istehsal, 2 sosial və 2 xidmət sektoru; Səkkizinci: özəlləşdirmə yaxın gələcəkdə həyata keçiriləcək və bunun əvəzində büdcəyə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün vəsait və vasitələr veriləcəkdir.

Bu prinsiplərə uyğun olaraq ölkə prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli digər sərəncamında hazırlanmış 11 proqram təsdiqlənmişdir. Ümumən, bu məqsədlə yaxın gələcək üçün iqtisadiyyata 27 milyard dollardan çox investisiya qoyulacaq, bu günkü adambaşına düşən 170 dollar yaxın 10 il ərzində artırılaraq 450 dollara çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu tədbirlərin həyata keçirilməsi sayəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi təmin ediləcək və nəticədə vergi tənzimlənməsini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq büdcə imkanları artıracaqdır. Əlbəttə ki, maliyyə tənzimləmə sistemində Neft Fondunun potensialından istifadə olunması vacibdir. Ümumiyyətlə, müstəqillik illərində maliyyə siyasətinin

mahiyyətini anlamaq üçün büdcə gəlirlərinin və xərclərinin dinamikasını müşahidə etmək kifayətdir. Beləliklə, əgər 1991-ci ildə Azərbaycanın büdcəsi 209 milyon manat təşkil etsə, 1995-ci ildə bu göstərici 316,9 milyon olub. 2000-ci ildə 7.4; 2015-ci ildə 17 milyard 448 milyon manat təşkil edib. Dövlət büdcəsinin xərcləri 193 milyon manat, 764 milyon manat, 2 milyard 140 milyon manat, son 17 milyard 784 milyon manat təşkil edib.

Göründüyü kimi, ötən 25 il ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri 84 dəfə, xərcləri isə 85 dəfə artıb. Bu vəziyyətdə ölkənin iqtisadi siyasətinin xüsusiyyətləri maliyyə tənzimləməsinə güclü təsir göstərir. Büdcə gəlirlərinin və xərclərinin belə böyük miqyaslı olması ilə büdcə gəlirlərinin formalaşmasında və xərclərin sahələrində effektiv və effektiv optimal nisbətlərin formalaşdırılması nəticəsində əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək mümkündür.

Məlumdur ki, maliyyə siyasətinin təbiəti əsasən mövcud büdcə sistemindən, onun modelindən və xarakterindən təsirlənir. Doğrudur, müstəqillik illərində vergi sistemi bazar münasibətlərinin inkişafı ilə yanaşı büdcə sisteminin ölkənin strateji məqsədlərinə uyğun olaraq yaxşılaşdığını doğrudur. Büdcə sistemindəki dəyişikliklərdə və onun mövcud səviyyəsində 2002-ci il 2 iyul tarixində qəbul edilmiş və 2003-cü il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş büdcə sistemi haqqında qanun layihəsi mühüm rol oynamışdır.

Qanunda ilk dəfə olaraq büdcə sisteminin bütün təşkilatı, ölkənin büdcəsi, eləcə də konsolidasiya edilmiş büdcənin tərtib edilməsi qaydaları, təsdiqetmə prinsipləri və dövlət büdcəsinin ümumi qəbul edilmiş mexanizmləri bu qanunla öz əksini tapmışdır. Yuxarıda göstərilən qanunun tələblərinə uyğun olaraq, büdcə İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi və digər nazirliklərdən alınan məlumatlara əsasən büdcəni ilkin surətdə hazırlayır və onu Nazirlər Kabinetinə təqdim edir. Nazirlər, daha sonra Nazirlər Kabineti, ilkin büdcə araşdırmalarından sonra lazımi dəyişiklik və düzəlişlər etmək üçün onu Maliyyə Nazirliyi və İnkişaf Nazirliyinə göndərir. Büdcəni nəzərdən keçirdikdən sonra, onlar Nazirlər Kabinetinə, daha sonra Prezidentə göndərilir.

Ölkənin Prezidenti Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinə uyğun olaraq onu ölkənin Milli Məclisinə göndərir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi büdcəni müvafiq komitələrdə ilkin mərhələdə keçirir və Hesablama Palatasını Milli Məclisin plenar iclasına təqdim edir. Büdcə layihəsi geniş müzakirələrdən sonra lazımi dəyişikliklər, düzəlişlər və aydınlaşdırmalar, eləcə də təqdim edilmiş rəyləri nəzərdən keçirmək, əhəmiyyətli düzəlişlər etmək və Milli Məclisə təqdim etmək üçün müvafiq qurumlara göndərilir. Son variantda Milli Məclis dövlət büdcəsini müzakirə edir, qəbul edir və təsdiqləməyi prezidentə təqdim edir.

Sözügedən qanunun və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 90-cı maddəsinin tələblərinə uyğun olaraq, Prezident 20 dekabr tarixindən gec olmayaraq büdcəni təsdiqləyir və icra etmək üçün Nazirlər Kabinetinə köçürür. Məlumdur ki, mövcud vergi sistemi, ölkədə dövlət büdcəsinin formalaşdırılması və bütövlükdə fiskal siyasətin həyata keçirilməsində ölkədə vergiqoyma prinsipləri və formaları çox vacibdir. Azərbaycanda vergi sisteminin formalaşdırılması prosesi tam sistemdir və aşağıdakı sahələri əhatə edir.

Bildiyiniz kimi, neft strategiyasının qəbul olunmasından sonra mədən üçün vergi sisteminin müəyyən edilməsi xüsusilə vacibdir. Bunu nəzərə alaraq, 1995-ci ildə "Mineral vergisi vergisi haqqında" 1996-cı il tarixli, "Vergilər və vergilər üzrə vergilər haqqında", "Fərdi vergilər", "Əlavə dəyər vergisi haqqında" və s. . digər qanunlar qəbul edildi. Ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə qəbul edilmiş bu qanunlar ölkəmizdə bütün Vergi Məcəlləsinin formalaşdırılması və qəbul edilməsinə imkan yaratmışdır. Beləliklə, 2001-ci ildə "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi" qəbul edilmişdir. Bu qanunun qəbul edilməsi nəticəsində ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradıb. Bu Məcəllənin tələblərinə uyğun olaraq müəssisələrin və təşkilatların vergi dərəcələri 35% -dən 24% -ə, ƏDV-nin 28% -dən 18% -ə endirildiyini, vergi sisteminin sadələşdirilməsini, həmçinin icbari sosial sığortanın göstərildiyini göstərmək

kifayətdir. Ayırmalar daha az idi və digər ümumi müddəalar tətbiq olunmağa başladı.

Məlumdur ki, 2004-cü ildə ölkəmizdə regional inkişaf proqramları "Regional Sosial-İqtisadi İnkişaf" (2004-2008, 2009-2013, 2014-2019) proqramı çərçivəsində qəbul edilmişdir. Bu proqramların effektiv həyata keçirilməsi üçün fərqli vergi sisteminin tətbiqi prinsipi qəbul edildi. Bununla yanaşı, sonrakı təcrübə göstərir ki, bir çox rayonlarda fərqli vergitutma sistemi vergidən yayımına və digər mənfi hadisələrə gətirib çıxardı. Bunu nəzərə alaraq, fərqlilik vergitutma sistemi sonradan ləğv edildi. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafını təmin etmək üçün vergitutma prinsipi də fundamental dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bu günə qədər kənd təsərrüfatı sektorunda mövcud olan yeddi növ vergilərdən yalnız biri torpaq vergisi tətbiq edilir. Son illərdə Azərbaycanda bazar münasibətlərinin inkişafı, sahibkarlıq üçün hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, ölkədə yaradılan maliyyə potensialı, ölkəmizdə büdcə sisteminin institusional əsasları və tələbələrin adekvat inkişafı məqsəd olmuşdur ki, buna da ehtiyacımız var.

Bu baxımdan 2016-cı ildə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər müstəsna əhəmiyyət daşıyır. 2016-cı ilin sentyabrında Vergi Məcəlləsində 201 dəyişiklik qəbul olunduğunu və həyata keçirilməsini qəbul etmək kifayətdir. Bu gün Azərbaycan dövləti büdcə obyektinin artırılması, şəffaflığın artırılması, büdcə və hesabatlılığı minimuma endirmək və gizli iqtisadiyyatın fiskal siyasətin mühüm elementi kimi rolunun kəskin şəkildə azaldılması üçün çox sistemli, mantıqsız və ardıcıl bir üsuldur. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda büdcənin təqribən 3/1-i sosial məqsədlərə yönəlib. Azərbaycan hökuməti dünya bazarında neft qiymətlərinin kəskin azalmasına baxmayaraq, Neft Fondundan zəruri köçürmələri həyata keçirən balanslaşdırılmış büdcəni təmin edir. Doğrudur, son illərdə büdcənin müəyyən bir ölçülü büdcə kəsiri var. Buna baxmayaraq, gələcəkdə 2017-ci ildə büdcənin icrasının ətraflı təhlili ilə dövlətin öhdəliklərini tam yerinə yetirəcəyini görəcəksiniz. Bütün bunlar bizə pul və maliyyə siyasətinin optimal istifadəsinin sosial və iqtisadi prosesləri tənzimləməsində ölkəmizin dinamik və davamlı

inkişafını təmin etmək üçün vacibdir. Ölkəmizin iqtisadi və maliyyə təhlükəsizliyinin təmin olunmasında da vacibdir. Ölkəmizdə yaradılan iqtisadi potensial ölkəmizin pul siyasətini müasir dövlətə çevirməyə və ölkənin yaxın gələcək üçün tənzimləyici bir çərçivə kimi tələblərini yaxşılaşdırmağa ehtiyacı olmuşdur.

2.3. Azərbaycanın fiskal dayanıqlığının gücləndirilməsi effektiv monetar siyasətin reallaşdırılmasının mühüm şərti kimi

Önümüzdəki illərdə Azərbaycanın pul siyasətinin əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq, pulun dayanıqlığının təmin edilməsi (qiymət sabitliyi) Azərbaycan Mərkəzi Bankının əsas məqsədi olaraq qalır. Qərbdə bazar ölkələrinin bank sistemlərində istifadə olunan və aşağıdakıları daxil edir: mərkəzi banka yerləşdirilən kommərsiya banklarının məcburi ehtiyatlarına dair standartlar (ehtiyat tələbləri); mərkəzi bank əməliyyatları dövlət qiymətli kağızları ilə; kommərsiya banklarının yenidən maliyyələşdirilməsi üçün faiz dərəcələri; açıq bazar əməliyyatları; valyuta tənzimlənməsi; pul kütləsinin artımı üçün meyarlar müəyyənləşdirmək; birbaşa kəmiyyət məhdudiyyətləri - ölkədə pul siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitədir. İnkişaf edilmiş bir bazar iqtisadiyyatında, sözügedən alətlərin kompleks fəaliyyətində inflyasiya səviyyəsinin azaldılmasına və böyüməsini stimullaşdırmaqda faktor kimi təsirli bir fəaliyyət göstərir. Avrozonanın şərtlərinə görə, qiymətlərin illik artımını ildə 1-2% səviyyəsində saxlamaq mümkündür. Onların istifadəsinin mənası inflyasiyanın yüksəlməsi dövründə pul kütləsinin sızmaq, bankların kreditin həcmi, əsasən real sektoru və qiymətli kağızlar bazarını investisiyaların həcmi azaltmaq və istehsal olunan məhsullara olan tələbatını azaltmaq üçün məcbur etməkdir. İstehsalın azaldılması dövründə, pul kütləsinin genişləndirilməsi üçün eyni vasitələrin istifadəsi əks təsirə nail olmağa imkan verir. Amma bu, yalnız yüksək səviyyədə inteqrasiya, malların real istehsalında bankların və fond bazarının "iştirakı" olduqda etibarlıdır.

Ölkənin Mərkəzi Bankı Azərbaycanın şərtləri ilə bankların kredit resurslarını bu alətlərin köməyi ilə məhdudlaşdırıla bilər, amma banklar və buna görə də, əsasən, iqtisadiyyatı pisləşdirir və qiymətli kağızlar bazarı hələ də düzgün inkişaf etməyib - bu pul kütləsinə çox az təsir edəcəkdir, real sektoru, sonra isə çox zəifdir - burada istehsal edilmiş malların həcmi və qiymətlərini təsir edir. Bununla yanaşı, qiymət sabitliyinə daimi diqqət, Azərbaycanın müasir pul-kredit siyasətinin əsas prioriteti olmamalıdır. Pul siyasətinin prioritetləri milli iqtisadiyyatdakı mövcud vəziyyətdən asılı olaraq dərhal tənzimlənməlidir. Məqsədin dəyişməzliyi AMB-nin qiymət sabitliyinin qorunması və təmin edilməsinə yönəldilmiş pul və kredit siyasətlərini inkişaf etdirdiyi və həyata keçirdiyini bildiren mövcud qanunvericiliyə əsaslanır.

Bu vəziyyət, əsasən bütün post-isləhat dövründə, pul siyasətinin əsas məqsədi və bununla da AMB-nin fəaliyyəti inflyasiya ilə mübarizə üçün həmişə elan edilmiş olduğunu izah edir. Pul vahidinin sabitliyini təmin etmək üçün AMB-nin fəaliyyəti iqtisadi inkişafın və digər problemlərin həlli üçün ön şərtlər yaradır. Lakin, bu bəyanat bütün hallarda ədalətli olmaq üçün çox ümumdür. AMB inflyasiyanı yalnız pul kütləsinin azaldılması yolu ilə təsir edə bilər. Lakin belə bir azalma iqtisadiyyat üçün həmişə çox müsbət olmayan nəticələrlə doludur: məsələn, inkişaf üçün resursları azaldır; inflyasiyanı məhdudlaşdırmır (sonuncu pul amillərinə aid deyilsə). Ona görə də, bəzi hallarda, bizim fikrimizcə, AMB-nin inflyasiya ilə mübarizə aparmaq üçün deyil, digər məqsədləri istehsalçılara borc vermək və faiz dərəcələrini aşağı salmaqla, xüsusilə iqtisadi artım kimi təyin etmək məqsədi daşıyır.

Qeyd etmək lazımdır ki, daxili qanunvericilikdə ölkənin əsas bankı yerli istehsalın inkişafına kömək etməlidir. Bizim fikrimizcə, pul siyasəti ölkənin iqtisadi inkişafına böyük təsir göstərdiyindən, belə bir planda qanunvericiliyin dəyişməsi siyasəti daha effektiv edəcəkdir. AMB-nin pul siyasəti prinsipcə eyni məqsədlərə malikdir və bazar iqtisadiyyatı olan digər ölkələrdə olduğu kimi eyni üsullarla həyata keçirilir. Bu məkanda müəyyən bir mənada bu siyasət klassikdir: onun əsas istiqaməti satınalma gücünün və milli valyuta məzəməsinin

saxlanınasıdır. Bununla belə, praktikada Mərkəzi Bankın pul siyasətinin təkmilləşdirilməsi məsələsi həmişə vacibdir. Məsələn, ABŞ Federal Ehtiyat Aktı pul siyasətinin məqsədlərini "pul dövriyyəsinin elastikliyini təmin etmək, ticari sənədlərin yenidən hesablanması üçün vəsaitlərin çatdırılması, ABŞ-da bank fəaliyyətinin daha effektiv nəzarətini təmin etmək" kimi müəyyənləşdirməlidir.

AMB-nin pul siyasəti, bizim fikrimizcə, yalnız satınalma gücünü və manatın məzəməsinin saxlanması ilə məhdudlaşmamalıdır. Klassik versiya sabit bazar iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün daha əlverişlidir. Amma təcrübə göstərir ki, kapitalizmin əsrlər boyu inkişaf etdiyi bu ölkələrdə belə mərkəzi bankların sosial-iqtisadi proseslərə təsirini genişləndirmək üçün cəhdlər edilir. Azərbaycanda keçid iqtisadiyyatının xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq və dövlətin həll etdiyi tapşırıqların mürəkkəbliyi nəzərə alınmaqla, AMB pul kütləsinin tələbatını real iqtisadiyyatın ehtiyaclarına, yəni pul siyasətinin iqtisadi artım təmin etməsinə uyğunlaşdırmaq üçün mövcud qanunvericiliyə müvafiq dəyişikliklər edilə bilər. Yerli bank sistemi üçün başqa bir nisbətən yeni bank məhsulu ipoteka kreditləşməsidir. Hal-hazırda ipoteka dünyadakı ipoteka daha da güclənir və bu, ipoteka kreditləşməsinin əsas məqsədi və onun əsas funksiyası, yəni sosial problemin həlli - mənzil təmin etməkdir. Vətəndaşın orta illik gəliri, ipoteka kreditləşmə sistemindən yalnız bu dəyərlər arasında balansın bərpa olunmasına və əhalinin sərbəst pullarını daşınmaz əmlak bazarına cəlb etməyə imkan verəcəkdir. Bundan əlavə, ipoteka kreditləşməsi dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi inkişaf üçün güclü vasitədir. İpoteka biznesinin yaranması iqtisadiyyatın real sektoru (tikinti, tikinti materialları sənayesi və digər sahələr) inkişafına müsbət təsir göstərir, sosial qeyri-sabitliyin (əhalinin mənzil ehtiyaclarını ödəmək, işsizliyi azaltmaq) aradan qaldırmaq üçün müsbət təsir göstərir və məhsuldarlığın artırılmasında mühüm rol oynayır. bank sistemi. İpoteka nədir? İpoteka (yunan sözü "hipotheke" dən) - uzunmüddətli kredit almaq üçün daşınmaz əmlakın (torpaq, bina) girovu. İpoteka - bu əmlakın alınması (qurulması) məqsədilə daşınmaz əmlak obyektindən təmin edilmiş ipoteka

istiqrazları şəklində nağd və ya ipoteka şəklində təqdim olunmuş kreditdir. Beləliklə, əldə edilən obyekt girov predmetinə çevrilir.

İpoteka kreditinin mahiyyəti, sadəcə olaraq xüsusi sənəd ilə verilmiş girov kimi girov qoymaq deyil - ipoteka müqaviləsi, ipoteka (bu halda kreditin bu növü barədə sadəcə girov üzərində kredit kimi danışmaq olar), lakin hədəfində istifadə - daşınmaz əmlakın alınması və ya tikintisi. Kredit müqaviləsinin tələbləri ipoteka tərəfi tərəfindən ödənilmədikdə kreditin xərclərini ödəmək məqsədilə ipoteka obyektinin bazar dəyərindən daha az dərəcədə daşınmaz əmlak krediti verilir. İpoteka kreditləşməsi praktikasında amerikalı və almaniyalı iki əsas modellərdən fərqlənir. Amerika modeli əsasən standart maliyyə məhsulları - ipoteka, qiymətli kağızlar və daşınmaz əmlaka yönəlib. Standart evlər, standart qiymətli kağızlar, kreditlər üçün standart şərtlər, bu kreditlərə xidmət göstərmək üçün standartlar. Amerika modelinə əsasən, bir şəxs yaşayış məntəqəsini əldə edir, bir qayda olaraq, nağd pul dəyərinin yalnız əhəmiyyətsiz hissəsini ödəyir, qalan məbləğ isə əldə edilmiş əmlakın təhlükəsizliyi üzrə verilmiş xüsusi ipoteka bankından alınır. Bu kreditin qaytarılması 15-30 il ərzində həyata keçirilir. Bu tip ipotekanın fəaliyyət göstərməsi dörd əsas bazar qurumunun - borcalan (ipoteka), ipoteka bankının (ipoteka), investorum və dövlətin mövcudluğu ilə bağlıdır. Ən böyük firmaların vasitəçiliyindən istifadə edərək, dövlət ipoteka qiymətli kağızlarının təminatı kimi çıxış edir. Qiymətli kağızlar (ipoteka) onları sabit bir gəlir əldə edən bir investora satılır. Bundan əlavə, öhdəliklərin qanuna uyğun olaraq müəyyən bir sıra ipoteka istiqrazlarını əldə edəcək olan pensiya fondları, sığorta şirkətləri və s. Kimi bir sıra təşkilatlar olmalıdır.

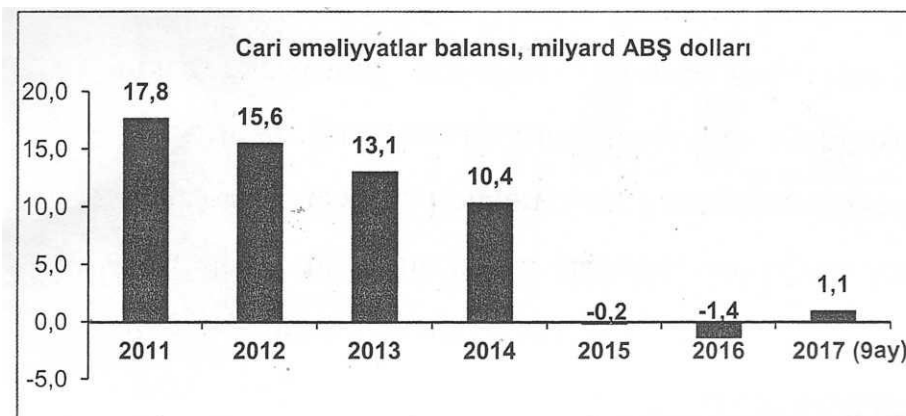
Eyni ildə Azərbaycan Milli Bankı yanında İpoteka Fondu haqqında Əsasnamə və İpoteka kreditlərinin verilməsi Qaydaları təsdiq edilmişdir. 2007-ci il tarixli "Azərbaycan Respublikasında İpoteka kreditlərinin verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı 25 il müddətinə kreditləşdirilmiş, 50 min manat həcmində kredit, illik 8 faiz, kreditin 15 faizini isə əvvəlcədən ödəməsi olmuşdur. Xarici təcrübəni öyrəndikdən sonra

ipoteka kreditləşməsinə inkişaf etdirmək üçün ölkədə mənzil-tikinti (ipoteka) banklarının, pensiya fondlarının yaradılması, ipoteka sığorta şirkətləri ilə işlərin aktivləşdirilməsi, qanunların qəbul edilməsi ilə bağlı bir sıra institusional tədbirlərin görülməsi vacibdir.

2017-ci ildə alınan tədbirlər nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin yeni bir çərçivəsi yaradılmış, ölkənin daxili və xarici tarazlığı yaxşılaşmağa başlamışdır.

2017-ci ildə Azərbaycanın xarici iqtisadi vəziyyəti yaxşılaşdı. 2015-2016-cı illər üçün ödəniş balansı 1,4 milyard ABŞ dolları məbləğinə bərabər olmuşdur. 2017-ci ilin ilk doqquz ayında Amerika Birləşmiş Ştatları cari hesabın profisiti ÜDM-in 3,8 faizində qeydə alınıb. Bu məbləğin bərpası yalnız dünya bazarlarında neftin qiymətinin yüksəlməsi ilə bağlıdır. Makroiqtisadi düzəlişin, qeyri-neft sektorunun real effektiv məzəməsinin 36 faiz azaldılması və qeyri-neft sektorunun diversifikasiyası nəticəsində son bir neçə il ərzində malların və xidmətlərin idxalının əhəmiyyətli azaldılması ilə yanaşı, qeyri-neft ixracının genişləndirilməsi nəzərə alınmaqla cari hesabın profisiti yaranmışdır. Ötən ilin eyni dövrünə nisbətən mal idxalı 3,5 faiz azalıb, qeyri-neft ixracı isə 31,3 faiz artıb. Ticarət balansı ilə yanaşı, xidmətlər balansında da bir çox artıma rast gəlinir. Qeyri-neft sektorunun xidmət tarazlığı balansı 2,5 dəfə azalıb, turist xidmətləri isə 331 milyon ABŞ dolları məbləğində olub. İlkin gəlir çatışmazlığı 30 faiz azalıb, təkrar gəlirdə isə profisit 505 milyon dollar təşkil edib. Bütöv ölkələrə fərdi şəxslərə göndərilən pulun 68% artması və ölkədən pul kütləsinin 33% azaldılması gəlir balansının profisiti yaratmaqda həlledici rol oynamışdır.

Qrafik 2.1.

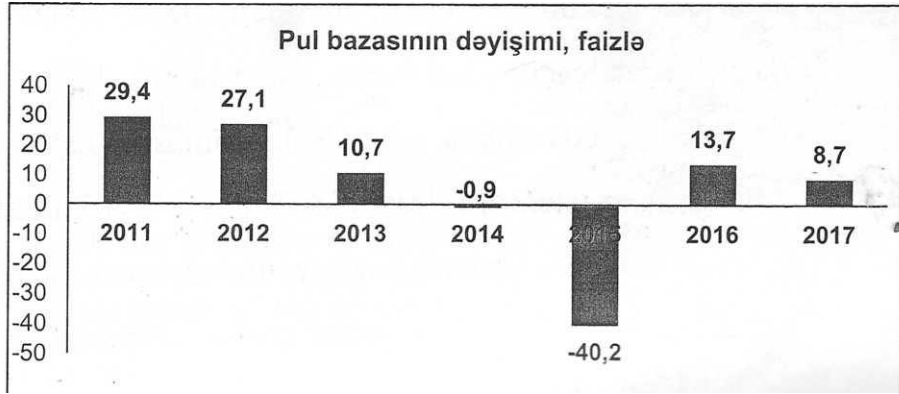
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

9 ay ərzində kapital və maliyyə axınlarının həcmi 380 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Birbaşa və portfel investisiyalarının üstünlüyü digər investisiyaların çatışmazlığını tamamilə əhatə etmişdir. Birbaşa xarici investisiyalar üzrə 0,8 milyard ABŞ dolları, portfel investisiyalar üzrə isə 2,8 milyard ABŞ dolları məbləğində müsbət saldo yaranmışdır. Tədiyə balansının çoxu ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının formalaşmasına kömək etdi. Strateji ehtiyatlar ilin əvvəli ilə müqayisədə 11 faizdən çox artmışdır. Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatları ilin sonunadək 34,2 faiz artaraq 5,3 milyard dollar təşkil edib. Mərkəzi Bankın valyuta ehtiyatlarında baş verən böyümənin əsas mənbələri xarici valyutada dövlət kreditləri və xarici valyutada kreditlərin qaytarılmasıdır.

Valyuta bazarı, ilin əvvəlindən etibarən inflyasiya gözləmələrinə və dollarlaşmaya mənfi təsir göstərən tələb yüzdə 4 artdı. Hər il 1 dollara qarşı orta gündəlik məzəmə 1,72 manata bərabər olub. İkinci dövrdən sonra çevik məzənnə rejimində milli valyutanın əlavə gücləndirilməsi təzyiqinə məruz qaldı. Manatın əhəmiyyətli dərəcədə güclənməsi bir sıra mikro və makro risklərin həyata keçirilməsinə gətirib çıxara bilər. Mikromaliyyə baxımından, rəqabət qabiliyyətinin azaldılması və həssaslığın artması yeni ixracat sahələrinin yaradılması və səy göstərməyən investisiyalarla əlaqəli olduğunu qeyd etmək olar.

Valyuta bazarında tələbatın aradan qaldırılması və büdcəyə xarici valyuta köçürmələri ilə bağlı çətinliklər üzündən, likvidlik üçün büdcə sektorunun ehtiyacı pul bazasının və pul şərtlərinin artmasına təsir göstərən əsas amildir. 2017-ci ildə pul siyasətinin əsas məqsədi olan pul siyasətinin pul bazası 8,7% artmışdır.

Qrafik 2. 2

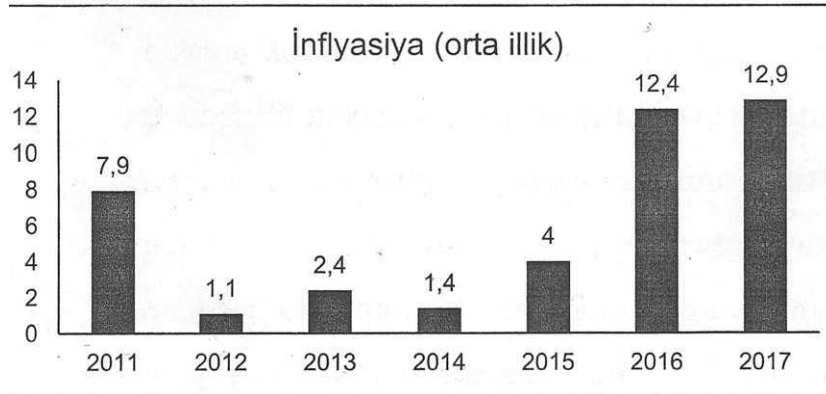
Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

2017-ci ilin əvvəlində manatın (M2) ümumi həcmi 8 faiz artıb. Manatla pul kütləsinin strukturunda pul kütləsi, fiziki şəxslərin depozitləri və hüquqi şəxslərin depozitləri müxtəlif dinamika göstərmişdir. Maliyyə Nazirliyinin pul kütləsi 17,5%, fiziki şəxslərin manat əmanətləri 66,9%, hüquqi şəxslərin manat 15,6% azalıb.

İqtisadiyyatda kredit fəaliyyətində bərpa olmadıqda, pul kütləsinin artımının əhəmiyyətli bir hissəsi likvidlik bazarına, o cümlədən Mərkəzi Bankın dövlət qiymətli kağızları və maliyyə alətlərinə yönəlib. Sterilizasiya qısamüddətli notlar və Mərkəzi Bankın depozitlərə olan tələbatları depozit hərracının həcmindən bir neçə dəfə artaraq, bu da rentabellik vasitələrinə təsir göstərmişdir. 2017-ci ilin sonuna qədər depozit auksion və qeydlərə cəlb edilmiş vəsaitin balansı 2016-cı ilin sonuna müqayisədə 10 dəfə arta bilər. Dövr ərzində məcburi ehtiyat dərəcəsi banklarda likvidliyin idarə olunmasına müsbət təsir göstərən orta mexanizm normalarından istifadə edilməmişdir. Monitoringə görə 2017-ci ilədək bankların Mərkəzi Bankı ilə müxbir hesabları üzrə ümumi qalıq məcburi ehtiyat kimi saxlanılacaq vəsaitin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə aşdı. Dövlət Statistika

Komitəsinin məlumatına görə, 2017-ci ildə orta illik inflyasiya 12,9 faiz təşkil edib. Valyuta bazarının sabitləşməsi, hətta qiymətlərin artması və valyuta məzənnəsinin daha da gücləndirilmişdir.

Qrafik 2.3.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

2017-ci ildə makroiqtisadi sabitlik meyllərinin ortaya çıxması qeyri-neft sektorunun iqtisadi artımına gətirib çıxardı. İl ərzində qeyri-neft sektorunun ümumi daxili məhsulu (ÜDM) real olaraq 2,7 faiz artıb. Qeyri-neft sektorunda artım 4 faiz, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 3,8 faiz, kənd təsərrüfatında isə 4,2 faiz təşkil edib. Mərkəzi Bank tərəfindən aparılmış bir sorğunun nəticələrinə görə, qeyri-neft sektorunda iqtisadi fəaliyyətin əvvəlki ilə nisbətən artdığını təsdiq edən iş fəaliyyəti indeksi artmaqda davam edir. 2017-ci ildə daxili tələbat da əhəmiyyətli bir rol oynamışdır və dövlət xərcləri daxili tələbə təsir edən əsas amillərdən biridir.

FƏSİL III. RESPUBLİKADA POST NEFT ERASI DÖVRÜNDƏ MONETAR SİYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Bank sisteminin sağlamlaşdırılması və effektiv valyuta siyasətinin tətbiq edilməsi əsasında tam üzən məzənnə rejimi üzərində təkmilləşdirilməsi

Məlumdur ki, Azərbaycanın milli iqtisadiyyatı 2015-ci ildən post-neft mərhələsinə daxil olmuşdur. Bu hər şeydən əvvəl onunla şərtlənir ki, ölkəmizdə əsrin müqaviləsinin uğurla reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizin neft sektorundan əldə etdiyi maliyyə potensialı kəskin artdı. Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurla reallaşması nəticəsində neft sektorunda yaradılmış maliyyə, elmi-texniki potensial öz növbəsində qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün zəruri ilkin şərtləri yaratdı. Milli iqtisadiyyatın inkişafı ilə bağlı ölkə prezidentinin sərəncamı ilə 16 mart 2016-cı il tarixdə milli iqtisadiyyatın əsas sektorunun inkişaf perspektivi üzrə qəbul olunmuş strateji yol xəritəsində ölkəmizdə dayanıqlı fiskal və effektiv monetar siyasətin həyata keçirilməsi mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyuldu. Bu baxımdan post-neft mərhələsində qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı ölkə büdcəsinin neft gəlirlərindən kəskin asılılığını azaldacaq, daxili istehlakın yerli istehsal hesabına ödənilməsi imkanlarını genişləndirəcək, işsizliyin azalmasına, məşgullüğün artmasına səbəb olacaq, bu da son nəticədə ölkəmizdə inflyasiyanın həddini birrəqəmli ədəd səviyyəsində saxlamaya imkan verəcək. (Novruzov V. 2018: s 188)

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı şəraitində dünya bazarında xam neftə qiymətin dəyişməsi ölkəmizdə reallaşdırılan monetar siyasətə neqativ təsirini də kəskin azaltmaga imkan verəcəkdir. Təhlil onu da göstərir ki, ölkəmizin post-neft mərhələsinə daxil olması ilə bağlı qeyri-neft sektorunun üstün inkişafını təmin etmək üçün ölkəmizdə son illərdə ucot dərəcəsi xeyli aşağı salınmış, dövriyyədə olan pul kütləsinin həcmi optimal səviyyədə olmuş, inflyasiyanın səviyyəsi xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, xarici amillərin Azərbaycanda pul-kredit siyasətinə ümumən neqativ təsir göstərdiyi bir halda

2018-ci ildə inflyasiya cəmişi 2.3 faiz olmuşdur. Konkret təhlilə keçməzdən əvvəl onu da qeyd etmək istərdik ki, post-neft dövründə ölkəmizdə reallaşdırılan monetar siyasətin xarakterinə son illərdə bu sahədə ölkəmizdə həyata keçirilən pul-kredit siyasəti müsbət təsir etmiş, bank-maliyyə sisteminin institusional strukturunun təkmilləşdirilməsi, ucot dərəcəsinin tənzimlənməsi nəticəsində bank kapitalının qeyri-neft sektorunun inkişafına təsiri xeyli güclənmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının 2018-ci il ərzində əsas hədəfləri bank sektorunun sağlamlaşdırılması və restrukturizasiyası, maliyyə vasitəçiliyinin genişləndirilməsi, rəqəmsallaşmanın bank sektoruna transformasiyası və maliyyə inklüzivliyinin inkişaf etdirilməsi, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və nəzarət proseslərinin təkmilləşdirilməsi, səmərəliliyinin artırılması, habelə maliyyə savadlılığının yüksəldilməsi və istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi olmuşdur. Bank sektorunun sağlamlaşdırılması istiqamətində bankları səhmdarları tərəfindən 2018-ci il ərzində 0,5 milyard manat həcmində kapital inyeksiyası təmin edilib. Bank sektorunun sabitliyinin artırılması məqsədilə bankların davamlı kapitallaşması əsas prioritetlərdən olmuşdur. "Azərbaycan Beynəlxalq Bankı" ASC-nin (ABB) restrukturizasiyası çərçivəsində 2018-ci il ərzində 83,8 milyon ABŞ dolları həcmində toksik aktivlərinin eyni həcmdə veksəl müqabilində "Aqrarkredit BOKT" QSC-yə ötürülməsi təmin edilib. ABB-də aparılmış sağlamlaşdırılma tədbirləri nəticəsində bankın kapital mövqeyi 2018-ci ilin əvvəliindən tam bərpa olunub.

2018-ci il ərzində maliyyə vasitəçiliyinin genişləndirilməsi və kredit əlçatanlığının artırılması məqsədilə maliyyə bazarları üzrə infrastrukturun gücləndirilməsi istiqamətində aşağıdakı tədbirlər görülmüşdür:

- 8 bankın təşəbbüsü ilə təsis edilmiş ilk özəl kredit bürosu -Azərbaycan Kredit Bürosu (Büro) 2018-ci ilin I rübündə fəaliyyətə başlamışdır. Bu istiqamətdə Mərkəzi Kredit Reyestrində toplanmış məlumatların Büroya ötürülməsi təmin edilib. Büro tərəfindən borcalanların risklilik dərəcəsini müəyyən edən skoring

modeli hazırlanaraq istifadəyə verilib. 2018-ci il 31 dekabr tarixinə Büroya daxil olan ümumi sorğu sayı 1,841 min, skoring sorğularının sayı isə 800 min olmuşdur;

- 2018-ci il martın 15-də Daşınan Əmlakın Yüklülüyünün Dövlət Reyestri (Reyestr) yaradılmış və geniş ictimaiyyətə təqdimatı keçirilmişdir. Reyestr fəaliyyətə başladığı tarixdən yüklüklə bağlı kredit təşkilatları tərəfindən aktivlik müşahidə edilmişdir. 2018-ci il ərzində Reyestrə 30 min yüklülük bildirişi daxil olunmuşdur;

- Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu tərəfindən sahibkarlara verilmiş kreditlər üzrə zəmanət verilməsi istiqamətində tədbirlər davam etdirilmişdir;

- Kənd təsərrüfatı sığortası mexanizminin tətbiqi ilə əlaqədar Türkiyə Respublikasının kənd təsərrüfatı sığortası modeli olan "TARSİM" əsasında Azərbaycan üçün məqbul hesab edilən model seçilmişdir;

- Qiymətli kağızlarla notariat qaydasında bağlanan əqdlərin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Ədliyyə Nazirliyinin "Elektron notariat" sistemi ilə Milli Depozit Mərkəzinin depozitar sistemi arasında real vaxt rejimində avtomatlaşdırılmış məlumat mübadiləsi təmin edilmişdir.

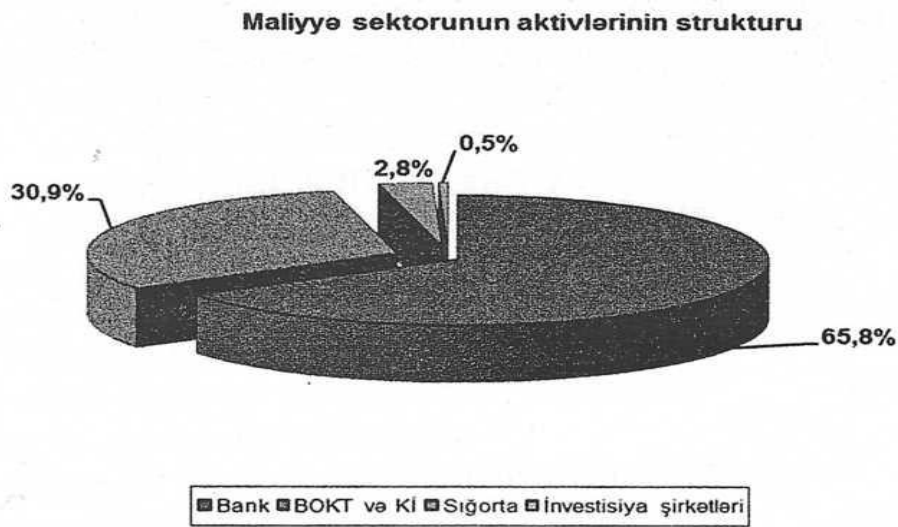
Bank sektorunun daha səmərəli restrukturizasiya mexanizmlərinin formalaşdırılması və tətbiqi məqsədilə rezolyusiyası üzrə qaydalar, habelə sektorun tənzimləmə çərçivəsi ilə bağlı hüquqi normativ baza müəyyən edilmişdir.

Bank sektorunun tənzimlənməsi və nəzarəti proseslərinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı 4 əsas qayda təsdiq edilmiş və Hüquqi Aktların Dövlət Reyestrinə daxil edilmişdir. Bununla yanaşı, Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq Bazellə keçid planı İdarə Heyəti tərəfindən qəbul edilmişdir. Bundan əlavə, qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, "Maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi və nəzarəti haqqında" Qanun layihəsi, eləcə də "Lizinq haqqında", "Lombard haqqında", "Ödəniş xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında" Qanun layihələri hazırlanmışdır.

Əhalinin maliyyə savadlılığının artırılması istiqamətində geniş auditoriya üçün animasiya hazırlanmışdır. Palatanın rəsmi internet sahifəsində yenilənmə

işləri aparılmış, bank, sığorta, kapital bazarı sektoru üzrə icmal göstəricilərinin Azərbaycan və ingilis dillərində dövrü olaraq yerləşdirilməsi təmin edilmişdir. Eyni zamanda, rəsmi internet sahəsində qanunvericilik bölməsinə əlavələr olunmuş, həmçinin "Maliyyə savadlılığı" bölməsində video, broşür və kitablar yerləşdirilmişdir. Bütövlükdə, 31.12.2018-ci il tarixinə maliyyə sisteminin aktivləri 44,9 milyard manat təşkil edib ki, bu da ÜDM-in 56,8 faizinə (qeyri-neft ÜDM-in 96,1 faizinə) bərabərdir. Kredit təşkilatları cəmi maliyyə sektorunun aktivlərinin 96,7 faizinə (43,4 miiyard manat) sahibdir. Bank olmayan kredit təşkilatlarının (BOKT) cəmi aktivlərdə payının yüksək olması (30,9 faiz) ABB-nin toksik aktivlərinin "Aqrarkredit" QSC BOKT-yə ötürülməsi ilə bağlıdır. Sığorta sektoru və investisiya şirkətlərinin cəmi maliyyə sistemi aktivlərində payları müvafiq olaraq 2,8 faiz və 0,5 faiz təşkil edir

Qrafik 3.1.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019
[https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/\(11.02.2019\)](https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/(11.02.2019))

Bank sektoru. Hesabat ili ərzində bank fəaliyyəti üzrə nəzarət tədbirləri sektorun restrukturizasiyası və sağlamlaşdırılması tədbirlərinə, kapitallaşma proqramının icrasına, habelə ABB-nin sağlamlaşdırılması məsələlərinə istiqamətlənmişdir. Bank sektoru üzrə 2018-ci ildə 0,5 milyard manat həcmində

kapital inyeksiyası təmin edilib. Palata yaranan dövrdən bu yana bank sektorunun kapitalına qoyulmuş cəmi investisiyalar 1,7 milyard manat təşkil edib.

ABB-nin dövlətə məxsus səhmlərinin özəlləşdirilməyə hazırlanması ilə bağlı sağlamlaşdırılma tədbirləri davam etdirilmişdir. Toksik aktivlərin ötürülməsi istiqamətində 2,9 milyard ABŞ dolları həcmində veksellər ABB-nin balansına daxil olmuşdur. 2018-ci il ərzində ABB-nin 83,8 milyon ABŞ dolları həcmində toksik aktivlərinin eyni həcmdə veksəl müqabilində "Aqrarkredit" QSC BOKT-ə ötürülməsi təmin edilmişdir.

2018-ci ildə ümumilikdə 20 BOKT-nin lisenziyası ləğv edilmişdir. Hesabat dövründə "BirKart BOKT" MMC-yə məhdud bank fəaiyyətinin göstərilməsi üçün lisenziya verilmişdir. Nəticədə, sektorda fəaliyyət göstərən BOKT-nin sayı 104 olub ki, bundan da 57-si kredit ittifaqıdır. Bank sektorunun tənzimlənməsi çərçivəsində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınaraq risklərin tənzimlənməsinə və nəzarət alətlərinin daha səmərəli istifadə edilməsinə imkan verən "Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydaları", "Banklarda açıq valyuta mövqeyinin limitlərinin müəyyən edilməsi Qaydaları", "Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları" və "Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə kredit risklərinin tənzimlənməsi haqqında Qaydalar" təsdiq olunmuş və Hüquqi Aktları Dövlət Reyestrinə daxil edilmişdir.

Bununla yanaşı, Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində bank restrukturizasiyasının hüquqi çərçivəsinin formalaşdırılması işləri tamamlanmışdır. Bu əsnada, "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa 2017-ci il 7 aprel tarixli rezolyusiya ilə bağlı edilmiş dəyişikliklərə uyğun olaraq mexanizmin tam tətbiqi üçün zəruri normativ-hüquqi aktlar, o cümlədən "Körpü bankın yaradılması, səhmlərinin buraxılışı və qeydiyyatı, körpü banka bank lisenziyasının verilməsinin xüsusi sadələşdirilmiş proseduru və fəaiyyətinin tənzimlənməsi Qaydaları", "Ödəmə qabiliyyətini itirmiş bankın rezolyusiya tədbirlərinin müəyyən edilməsi və hərracın keçirilməsi Qaydaları" və "Rezolyusiya

tədbirlərindən hər hansı birinin seçilməsi üçün xərclərin əsaslandırılması və onların müqayisəli təhlilinin aparılması "Qaydaları" hazırlanmış və təsdiq edilmişdir.

Bütövlükdə, sektorda 30 bank fəaliyyət göstərməkdədir. Bu banklardan 2-si dövlət bankıdır. Xarici kapitallı bankların sayı 15, o cümlədən, xarici bankların yerli filiallarının sayı 2-dir. Bankların xidmət şəbəkəsi 508 filial, 130 şöbə, 2502 ATM, habelə 17,4 min işçi vasitəsilə təmin edilir.

Cədvəl 3.1.

Bank sisteminin inkişaf dinamikası və dayanıqlığı							
Əsas göstəricilər	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Aktivlər, milyon manat	17643	20385	25182	34906	31439	27921	29502
<i>artım tempi, faizlə</i>	23,7	15,5	23,5	38,6	-9,9	-11,2	5,7
Likvid aktivlər, milyon manat	2626	2287	3224	6256	5168	6648	7145
Kapital*, milyon manat	2582	3427	4269	3618	1909	3709	4072
<i>artım tempi, faizlə</i>	36,9	32,7	24,6	-15,2	-47,2	94,3	9,8
İqtisadiyyata kredit**, milyon manat	12244	15423	18543	21718	15938	11338***	12628
<i>artım tempi, faizlə</i>	26,2	26	20,2	17,1	-26,6	-28,9	11,4
Xarici borc, milyon manat	2270	3298	4781	7156	5726,5	1580	983
Əhalinin əmanətləri, milyon manat	5113	6396	6877	9474	7432	7543	8270
<i>artım tempi, faizlə</i>	24,1	25,1	7,5	37,8	-21,6	1,5	9,6
o cümlədən, müddətli əmanətlər	4071	5308	5645	7833	5671	5188	5479

Qeyd: 2016-cı ilədək məlumatlar Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ildə fəaliyyəti haqqında hesabatından götürülmüşdür. * balans kapital, ** istehlak kreditləri daxil olmaqla, *** 2017-ci ildə bankların kredit portfelinin kəskin azalması əsasən ABB-nin toksik aktivlərinin ötürülməsi ilə bağlı olmuşdur.

Sektorun aktivləri 2018-ci il ərzində 5,7 faiz (1,6 milyard manat) artaraq 29,5 milyard manat təşkil etmişdir ki, bu da qeyri-neft ÜDM-in 63,2 faizidir. Sektorun aktiv və öhdəliklərinin xarici valyuta hissəsi müvafiq olaraq 45,2 faiz və 59,9 faizdir Bank aktivlərinin 43 faizini (12,6 milyard manat) müştərilərə verilmiş kreditlər təşkil edir. Kredit portfelinin 64 faizi (8,1 miiyard manat) biznes kreditlərinin payına düşür. 2016 və 2017-ci illər ilə müqayisədə 2018-ci ildə iqtisadi aktivliyin bərpası müşahidə olunub. 2017-ci illə müqayisədə banklar tərəfindən müştərilərə verilən kreditlərin məbləği 52 faiz (2,6 milyard manat) artaraq 7,6 milyard manat olmuşdur. Ümumilikdə, 2018-ci il ərzində bankların

kredit portfeli 11,4 faiz artmışdır. Bank sektorunun likvid aktivləri cəmi aktivlərin 24,2 faizini (7,1 milyard manat) təşkil edir. Sektorun ani likvidlik əmsalı 55,8 faiz təşkil etməklə minimum tələbi (30 faiz) təxminən 2 dəfə üstələyir. 2018-ci ilin sonuna bankların AMB-dəki müxbir hesablar 2,3 milyard manat, nağd vəsaitlər isə 1,4 milyard manat təşkil etmişdir.

2018-ci ilin sonuna bank sektorunun cəmi öhdəlikləri 5,0 faiz (1,2 milyard manat) artaraq 25,4 milyard manat təşkil etmişdir. Depozitlər cəmi öhdəliklərin 73,1 faizi həcmindədir ki, bunun da 44,5 faizi (8,3 milyard manat) əhalinin əmanətləridir. Hesabat dövründə əmanətlərin həcmində artım müşahidə olunur (2018-ci il ərzində 9,6 faiz və ya 0,7 milyard manat). Əmanətlərin artımı əhalinin bank sektoruna inamının artdığını göstərir. Manatın məzənnəsində müşahidə olunan sabitlik əmanətlərin dedollarlaşma prosesinə müsbət təsir göstərmişdir. Belə ki, 2018-ci il ərzində cəmi əmanətlərdə xarici valyutada olan əmanətlərin payı 66,7 faizdən 63,1 faizə enib. Hesabat dövrü ərzində bank sektorunun xarici borcu 37,8 faiz (0,6 milyard manat) azalaraq 1 milyard manata (0,6 milyard ABŞ dolları) enib. Hazırda bankların öhdəliklərinin cəmi 3,9 faizini xarici borcu təşkil edir.

Bank sektoru üzrə balans kapital 2017-cı illə müqayisədə 9,8 faiz (363 milyon manat) artaraq 4,1 milyard manat təşkil etmişdir. 2018-ci il ərzində sektor üzrə kapitali adekvatlığı 12,7 faizdən 19,4 faizə yüksəlmişdir (normativ tələb 10 faiz). Sığorta sektoru. Sığorta sektoru üzrə qarşıya qoyulmuş əsas hədəflər sığorta məhsullarının çeşidinin artırılması, tənzimləmə və nəzarət çərçivəsinin gücləndirilməsi olmuşdur. Bu istiqamətdə 2018-ci ildə istehlakçıların sığorta xidmətlərinə çıxışının artırılması məqsədilə "İcbari sığortalar haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik layihəsi hazırlanmışdır. Əlavə olaraq istehsalatda bədbəxt hadisələrə və peşə xəstəlikləri nəticəsində peşə əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından icbari sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunundan irəli gələrək sığortanın əhatəliliyinin genişləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial

Müdafiəsi Nazirliyinin elektron informasiya sistemi ilə İcbari Sığorta Bürosunun elektron informasiya sistemi arasında inteqrasiya həyata keçirilmişdir.

Ölkədə kənd təsərrüfatı sığortası mexanizminin yaradılması ilə bağlı bir sıra işlər görülmüşdür. Belə ki, kənd təsərrüfatı sığortası üzrə yerli bazar yaraşdırılmış, beynəlxalq təcrübə öyrənilmiş, ölkə üçün məqbul hesab edilən model seçilmişdir. Növbəti mərhələdə "Aqrar sığorta haqqında" Qanun layihəsi hazırlanmış və aidiyyəti qurumlarla razılaşdırılmışdır. Mikrosığorta məhsullarına tələbat səviyyəsi öyrənilmiş, keçirilən sorğunun nəticələrinə və beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq kredit alan şəxslərin ölüm, əmək qabiliyyətinin itirilməsi hallarından və dəfn xərclərini tələfə edən mikrosığorta məhsulunun modeli formalaşdırılmışdır.

Sığorta sektorunda operativliyin, səmərəliliyin, risklərin qiymətləndirilməsi və alətlərinin çevikliyinə və dələduzluq hallarının qarşısının alınması üçün vasitələrin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Sığortalıların elektron ərizəsi məlumat sisteminin yaradılması üzrə işlərə başlanılmışdır. Sığorta sektorunda olan sığorta vasitəçiləri və sığorta ekspertləri istiftutlarının təkmilləşdirilməsi üzrə bir sıra işlər görülmüşdür. Belə ki, "Sığorta fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa və Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə dəyişikliklər layihəsi hazırlanmışdır. Müstəqil ekspertlərlə bağlı yeni qaydalar hazırlanmışdır. Sığorta vasitəçiləri institutunu tənzimləyən qaydalar təkmilləşdirilmişdir. Ümumilikdə, 01.01.2019-cu il tarixində sığorta sektorunun fəaliyyəti sığortaçı, 1 təkrar sığortaçı, 24 sığorta brokeri və 806 sığorta agenti vasitəsilə təmin edilib.

İl ərzində sığorta sektorunun cəmi aktivləri 22,6 faiz (227 milyon manat) artaraq 1 233,3 milyon manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.2.

Sığortaçıların aktivlərinin strukturu

milyon manatla

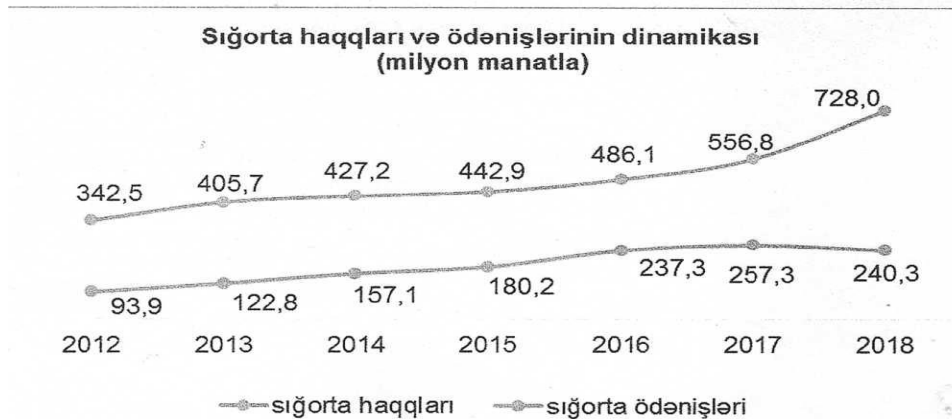
Aktivlərin maddələri	2017	2018
Dövlət qiymətli kağızları	212,1	365,1
Qeyri-dövlət qiymətli kağızları	81,0	102,8
Depozit hesablar	358,9	342,5
Pul vəsaitlərində olan digər aktivlər	68,3	115,0
Digər aktivlər	285,8	307,9
Cəmi aktivlər	1 006,1	1 233,3

Cədvəl Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2018 və İnkişaf Nazirliyinin hesabatı əsasında hazırlanmışdır

Sektorun aktivlərinin şaxələndirilməsi artıb. Belə ki, aktivlərin artım böyük hissəsi (77 faizi və ya 175 milyon manat) qiymətli kağızlardır ki, bu da qiymətli kağızların cəmi aktivlərdə payının 8,8 faiz-dən 37,9 faizə çatması deməkdir.

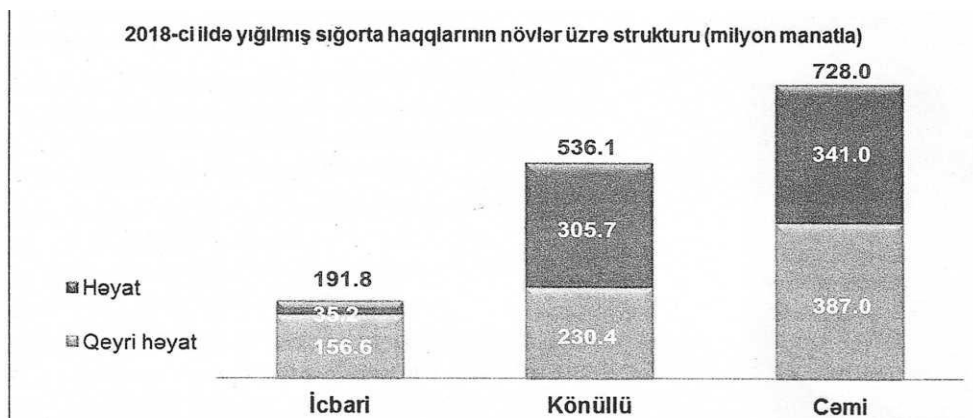
2017-ci illə müqayisədə toplanmış sığorta haqları 30,2 faiz (168,8 milyon manat) artaraq 728 milyon manat, sığorta ödənişləri isə 8 faiz (20,5 milyon manat) azalaraq 240,3 milyon manat təşkil etmişdir.

Qrafik 3.2.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Qrafik 3.3.

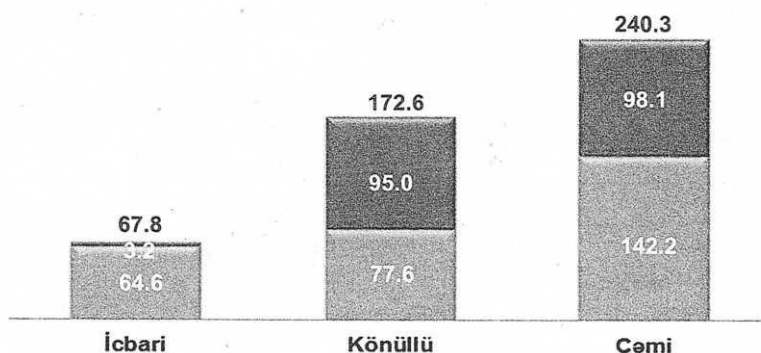

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Sığorta yığımlarında könüllü növlərin çəkisi üstünlük təşkil etmişdir. Belə ki, sığorta haqlarının 74 faizi (536,1 milyon manatı) könüllü, 26 faizi (191,8 milyon manat) isə icbari sığorta növlərinin payına düşür. 2017-ci illə müqayisədə könüllü sığorta növləri üzrə 42,5 faiz (160 milyon manat), icbari sığorta növləri üzrə isə 4,8 faiz (8,8 milyon manat) artım olmuşdur. Eyni zamanda, həyat sığortası üzrə sığorta haqları 341 milyon manat (ümumi sığorta haqlarının 46,8 faizi) təşkil etmişdir ki, bu da 2017-ci illə müqayisədə 61 faiz çoxdur (əsasən yaşam sığortası üzrə təklif edilən vergi güzəştləri və imtiyazlar hesabına) 2018-ci il ərzində qeyri-həyat sığortası üzrə yığımlar 12 faiz artaraq 387 milyon manat təşkil etmişdir. 2017-ci illə müqayisədə ümumi həyat sığortası üzrə ödənişlər 25 % (32,5 milyon manat) azalaraq 98,1 milyon manat təşkil etmişdir. Qeyri-həyat sığorta sinifləri üzrə ödənişlərdə isə artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bu sinif üzrə ödənişlər 2017-ci illə müqayisədə 9,2 faiz (12 trilyon manat) artaraq 142,2 milyon manat olmuşdur.

Qrafik 3.4.

2018-ci il ərzində sığorta ödənişlərinin növlər üzrə strukturu
(milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, 2019

Sığorta sektorunun tənzimlənməsi, nəzarəti və sektorun müxtəlif istiqamətlərdə qiymətləndirilməsi çərçivəsində işlər davam etdirilmişdir. Bu istiqamətdə 2 hüquqi şəxs sığorta agentində yoxlamalar keçirilmiş, 1 hüquqi şəxs sığorta brokerində və 1 sığortaçıda yoxlamalar davam etməkdədir. Yoxlamaların nəticəsi olaraq sığortaçılara qanunvericiliyə uyğun olaraq müvafiq nəzarət tədbirləri həyata keçirilmişdir. Ümumilikdə, 2018-ci il ərzində 1 hüquqi şəxs brokerə, 4 hüquqi şəxs sığorta agentinə və 90 fiziki şəxs sığorta agentinə müvafiq lisenziyalar verilmişdir. Eyni zamanda, sığorta agenti fəaliyyətinə verilmiş 35 lisenziya ləğv edilmiş, 113 sığorta agentinin lisenziyası dayandırılmışdır.

Qiymətli Kağızlar Bazarı. 01.01.2019-cu il tarixinə qiymətli kağızlar bazarında 8 investisiya şirkəti, 2 investisiya fondunun idarəçisi, 1 fond birjası, 1 mərkəzi depozitar və klirinq təşkilatı fəaliyyət göstərir. 2018-ci il ərzində investisiya şirkəti fəaliyyətinə 1 lisenziya verilmişdir. İl ərzində qiymətli kağızlar bazarı 56,2 faiz artaraq 24,6 milyard manat təşkil etmişdir. Qiymətli kağızların ilkin bazarı 74,7 faiz (6,2 milyard manat) artaraq 14,4 milyard manat, təkrar bazarı isə 35,8 faiz (2,7 milyard manat) artaraq 10,2 milyard manat olmuşdur. Ümumilikdə, korporativ qiymətli kağızlar bazarı 40 faiz (1,5 milyard manat) azalmış, dövlət qiymətli kağızlar bazarında isə 2,2 dəfə (7,2 milyard manat) artım müşahidə

edilmişdir. Korporativ qiymətli kağızlar bazarının həcmində azalma əsasən 2 amillə izah olunur: 2017-ci ilin yanvar ayında ABB-nin səhmdar kapitalına 600 milyon manat həcmində investisiyanın edilməsi və 2017-ci il ərzində ilkin bazarda "Azərişiq" ASC və "Aqrolizinq" ASC tərəfindən müvafiq olaraq 0,6 milyard AZN və 0,4 milyard AZN, "Aqrarkredit BOKT" ASC tərəfindən isə 0,5 milyard manat həcmində təkrar bazarda istiqraz ticarəti

Cədvəl 3.3.

Qiymətli kağızlar bazarı üzrə ümumi göstəricilər

	2018		2017		Məbləğ üzrə fərq	Bazar payı
	Əqdlərin sayı	Məbləğ (milyon manat)	Əqdlərin sayı	Məbləğ (milyon manat)		
Korporativ qiymətli kağızlar	3 618	2 196	2 948	3 660	-40%	9,0%
İlkin bazar	220	1 327	167	2 268	-41,5%	
Təkrar bazar	3 398	869	2 781	1 392	-37,6%	
Dövlət qiymətli kağızları	1 725	13 341	1 096	6 066	2,2 dəfə	54,3%
İlkin bazar	1 416	13 081	998	5 980	2,2 dəfə	
Təkrar bazar	309	260	98	86	3 dəfə	
Törəmə maliyyə alətləri	106 383	8 406	83 939	5 940	41,5%	34,2%
Repo/əks-repo	335	612	51	52	11,8 dəfə	2,5%
Qiymətli kağızlar bazarı	112 061	24 555	88 034	15 718	56,2%	100,0%
İlkin bazar	1 636	14 408	1 165	8 248	74,7%	
Təkrar bazar	110 425	10 147	86 869	7 470	35,8%	

Cədvəl Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2018 və İnkişaf Nazirliyinin hesabatı əsasında hazırlanmışdır

Korporativ qiymətli kağızlar bazarı. 2018-ci il ərzində korporativ qiymətli kağızlar bazarının səhm segmentində əməliyyatların həcmi 54 faiz azalaraq 925 milyon manat təşkil etmişdir. Bununla belə, səhmlərin təkrar bazarda bağlanan əqdlərin məbləği 2017-ci illə müqayisədə 73 faiz artaraq 277 milyon manat olmuşdur. Korporativ qiymətli kağızlar bazarının digər segmenti olan korporativ istiqrazlar bazarı 2017-ci illə müqayisədə 22 faiz azalaraq 1,3 milyard manat təşkil etmişdir. İl ərzində milli valyutada ticarət olunan korporativ istiqrazların həcmi azalsa da, xarici valyutada ticarət olunan korporativ istiqrazların ilkin

bazarı 3,7 dəfə artaraq 469 milyon manata çatmışdır. Bununla belə manatla buraxılmış korporativ istiqrazların təkrar bazarında əməliyyatların həcmi 52 faiz azalaraq 438 milyon manat, xarici valyutada olan korporativ istiqrazların təkrar bazarının həcmi isə 51 faiz azalaraq 154 milyon manat təşkil etmişdir.

Cədvəl 3.4.

Korporativ qiymətli kağızlar bazarı

	2018		2017		Məbləğ üzrə fərq	Bazar payı
	Əqdlərin sayı	Məbləğ (milyon manat)	Əqdlərin sayı	Məbləğ (milyon manat)		
Korporativ qiymətli kağızlar	3 618	2 196	2 948	3 660	-40%	100,0%
Səhmlər	2 624	925	2 009	2 032	-54,5%	42,1%
Səhm (ilkin bazar)	141	648	57	1 872	-65,4%	
Səhm (təkrar bazar)	2 483	277	1 952	160	73,2%	
Korporativ istiqrazlar	994	1 271	939	1 628	-22%	57,9%
İlkin bazar (manatla)	66	210	77	270	-22,3%	
İlkin bazar (xarici valyutada)	13	469	33	126	3,7 dəfə	
Təkrar bazar (manatla)	83	438	70	917	-52,3%	
Təkrar bazar (xarici valyutada)	832	154	759	315	-51,2%	

Cədvəl Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2018 və İnkişaf Nazirliyinin hesabatı əsasında hazırlanmışdır

Dövlət qiymətli kağızları bazarı. Dövlət qiymətli kağızlar bazarında aparılan əməliyyatların həcmi 2017-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 2,2 dəfə (7,3 milyard manat) artaraq 13,3 milyard manata çatmışdır. Bu artım əsasən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən sterilizasiya alətlərindən aktiv istifadə ilə izah olunur. Belə ki, 2018-ci ildə Mərkəzi Bankın not buraxılışının həcmi 2017-ci illə müqayisədə 2,3 dəfə (6 miilyard manat) artaraq 11,2 milyard manatı üstələmişdir. Mərkəzi Bankın notları ilə fond birjasında 51 hərrac keçirilmiş və notlar üzrə orta çəkili gəlirlilik 8,45 faiz təşkil etmişdir.

Hesabat ilində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət istiqrazlarının yerləşdirilməsi üzrə 31 hərrac keçirilmiş və nəticədə dövlət

istiqrazlarının ükin bazarında əqdlərin həcmi 2017-ci illə müqayisədə 9,9 faiz artaraq 873 milyon manat təşkil etmişdir. Dövlət istiqrazlarının təkrar bazarı isə 5 dəfə (180 milyon manat) artaraq 225 milyon manat olmuşdur. Manatla yerləşdirilmiş qısamüddətli (1 ilə qədər) dövlət istiqrazları üzrə orta çəkili gəlirlilik 8,27 faiz, ortamüddətli dövlət istiqrazları üzrə isə 8,94 faiz olmuşdur.

Fikrimizcə son illərdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ixracının artırılması və diversifikasiyası sahəsində Azərbaycan dövləti tərəfindən vergi, gömrük sahəsində həyata keçirdiyi stimullaşdırıcı tədbirlər, bu sahənin inkişafına effektiv dövlət dəstəyinin verilməsi, güzəştli kredit sisteminin tətbiqi, habelə qeyri-neft sektorunda çalışan sahibkarların dünya bazarına çıxışını asanlaşdırmaq məqsədi ilə bütün sahə və istiqamətlər üzrə Azərbaycan dövləti çox ciddi tədbirlər görür və islahatlar həyata keçirir. Məhz onun nəticəsidir ki, son vaxtlar Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı nəticəsində ölkəmizdə pul-kredit sisteminin effektivliyinin artırılması, milli valyutanın sabitliyinin təmin olunması və bütünlükdə maliyyə sektorunun sağlamlaşması müşahidə olunur.

Bütün bunlar son illərdə mövcud reallığa uyğun ölkəmizdə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin məntiqi nəticəsi kimi də qiymətləndirilə bilər.

3.2. Strateji yol xəritəsi kontekstində monetar siyasətin təkmilləşdirilməsi və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinin mühüm istiqamətləri

Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə strateji yol xəritələri iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini, onun daxil edilməsini və Azərbaycanda davamlı iqtisadi inkişafa əsaslanan sosial rifahın yaxşılaşdırılmasını təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qlobal çağırışlara cavab olaraq, sərmayələrin səfərbər edilməsi, azad rəqabət, bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı üçün əlverişli mühit, Azərbaycan qlobal iqtisadiyyatda öz mövqeyini möhkəmləndirəcək və yüksək gəlirli ölkələrdən birinə çevriləcəkdir.

Milli iqtisadiyyata və iqtisadiyyatın əsas sektorlarına istiqamətli strateji yol xəritəsinin üç əsas istiqaməti "Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı il dekabrın 6-da təsdiq edilmiş və müvafiq qaydada milli iqtisadiyyat üçün strateji yol xəritələri və iqtisadiyyatın 11 sektoru 12 sənəddən ibarət olmuşdur. Monitoring, qiymətləndirmə və ünsiyyət aparmaq vəzifəsi ilə Analitik və Əlaqələr Mərkəzinə təhvil verildi bu strateji yol xəritələrini həyata keçirmək üçün təlimatların hazırlanması onlara tapşırıldı. Milli iqtisadiyyatın perspektivlərinə dair strateji yol xəritəsi qısa, orta və uzun müddətli dövrləri əhatə edir və 2020-ci ilə qədər iqtisadi inkişaf strategiyası və fəaliyyət planından, 2025-ci ilə qədər olan müddətdə uzunmüddətli bir vizyondan və 2025-ci ildən sonrakı dövrdə bir hədəf vizionundan ibarətdir. Bu sənəd yalnız inkişafın məqsəd və prinsiplərini deyil, bütün sahələrdə global tendensiyaları, iqtisadiyyatın 360 dərəcə diaqnostikasını və mövcud vəziyyətin SWOT təhlili, planlaşdırılmış tədbirlər, zəruri investisiyalar və göstəricilərini əhatə edir. Qısa müddətdə seçilmiş prioritetlərə diqqət yetirməklə, orta və uzun müddətli iqtisadi inkişafın əsasını yaratmaq planlaşdırılır. Strateji yol xəritəsi iqtisadi inkişafın bütün amillərinə, o cümlədən, özəl sektorun yerli və beynəlxalq nümayəndələri ilə əməkdaşlıq imkanları yaradacaqdır. Dövlət investisiya bir katalizator kimi çıxış edəcək və özəl sektor iqtisadi inkişafın mühərriki olacaq. Milli iqtisadiyyatın perspektivlərinin əsas xüsusiyyətləri Son 10 il ərzində Azərbaycan dünyada iqtisadi artım baxımından ön sıralarda yerləşmişdir. Müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən neft strategiyasına görə, mövcud gəlirlər hesabına infrastruktur modernləşdirilmiş, qeyri-neft ehtiyatlarının iqtisadiyyatı inkişaf etmişdir; təkmilləşdirilmiş sosial təminat; dövlət aktivləri artmış və strateji valyuta ehtiyatları ÜDM-dən çox olmuşdur. 2014-cü ildən etibarən neft qiymətlərində kəskin azalma və ticarət tərəfdaşları ilə qarşılaşdıqları iqtisadi böhran, xüsusilə də iqtisadi böyümə, institusional və struktur islahatları, ödəmə balansında kəsir və qeyri-neft büdcəsinin azalması, ölkədə baş verən proseslər, Azərbaycanda və bank sektorunda iqtisadi inkişafa yeni bir yanaşma lazımdır. Milli iqtisadiyyatın strukturu işgüzar

mühitin daha da yaxşılaşdırılması, orta müddətli xərclər strategiyası çərçivəsində maliyyə və bank sisteminin bərpası, dəyişkən valyuta məzənnələrinə əsaslanan pul siyasətinin təkmilləşdirilməsi, xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi çərçivəsində yeni bir siyasət tətbiq etməklə bərpa edilə bilər. Bu səbəbdən milli iqtisadi baxımdan dörd strateji hədəf seçilmişdir. Bu məqsədlərə nail olmaq və 11 sektorda yol xəritələrini tətbiq etmək, real və maliyyə sektorlarını balanslaşdırmaqla davamlı iqtisadi inkişafa qapını açacaqdır. İlk strateji hədəfinə uyğun olaraq, Azərbaycan maliyyə sabitliyini təmin edəcək və dəyişkən valyuta rejiminə əsaslanan pul siyasətini formalaşdırır. Maliyyə və pul siyasətinin əlaqələndirilməsi makroiqtisadi sabitliyi təmin edəcəkdir. Milli iqtisadi perspektiv çərçivəsində, ikinci məsələ dövlətin böyük səhm paketləri olan hüquqi şəxslərin fəaliyyətində məhsuldarlığı artırmaq və özəlləşdirmə yolu ilə iqtisadiyyatın dinamik inkişafını təmin etməkdir. Üçüncü məqsəd insan kapitalının inkişafı ilə bağlıdır, çünki əmək bazarının inkişafı milli iqtisadi baxımdan uyğunlaşdırılacaqdır. Nəhayət, dördüncü məqsəd biznes mühitini daha da yaxşılaşdırmaqdır. Bu, həmçinin, milli iqtisadi perspektiv çərçivəsində yaradılan 11 sektorun davamlı inkişafının ümumi məsələlərini əhatə edir. Orta və uzun müddətli müddətdə Azərbaycan iqtisadiyyatı müxtəlif dəyişikliklərdən təsirlənəcək bir mühitdə inkişaf edəcəkdir. Bu cür təsirlərin izlənməsi və onların anlaşılması çətinliklərin aradan qaldırılması və onların yaratdığı imkanlardan istifadə etmək baxımından vacibdir. (Əhmədov M.A, 2017: s 39)

Həddindən artıq gözlənilməz proseslərin baş verə biləcəyinə baxmayaraq, bir çox qlobal trendin qlobal iqtisadiyyata son onilliklərdə təsir göstərməsinin ilk göstəriciləri artıq fərqlənir. Ümumilikdə, bu təsirlərin dörd hissəsi Azərbaycan üçün son dərəcə vacibdir: iqtisadi qüdrətin qlobal mərkəzinin inkişaf etməkdə olan bazarlar üçün köçürülməsi, texnoloji yeniliklərin əhəmiyyətli təsiri, dəyişən geosiyasi konfigurasiya və neft və qaz qiymətlərində dəyişiklik, inkişaf etməkdə olan bazarların iqtisadi dəyərinin davamlı artımı, hal-hazırda, Asiyadakı inkişaf etməkdə olan bazarlar dünyanın yaradılmış iqtisadi dəyərinin təxminən beşdə

birinə sahibdir. 2030-cu ildə bu pay üçdə birinə çıxacaq. Asiyada orta sinif payının müvafiq artması da gözlənilir. Proqnozlara görə, dünya əhalisinin orta sinifi 3 milyard insan 2023-cü ildə 5 milyard insana çatacaq və artımın 80 faizi Asiyada olacaq. Bənzər inkişaf prosesləri şirkət səviyyəsində də görünəcək: əgər inkişaf etməkdə olan bazarlar 1 milyard dollardan çox illik gəliri olan qlobal firmaların təxminən dördü birini əhatə edərsə, bu pay 2025-ci ilə qədər olan müddətdə demək olar ki, yarıya qədər artacaq. Yalnız Asiya özündə təxminən 3000 yeni firma nəzərdə tutulur və ümumi illik gəliri 1 milyard dollardır. Bununla yanaşı, malların və xidmətlərin dünya ticarətində son artım ÜDM-in artım sürətini iki dəfə artırmışdır. Ticarət həcmının sonrakı artımı Avrasiya mərkəzində yerləşən Azərbaycan kimi ölkələr üçün Şimal-Cənub və Şərq-Qərb dəhlizlərinin kəsişməsində bu cür böyümənin imkanlarından istifadə etmək üçün şərait yaradır. Yeni texnologiyaların iqtisadi təsiri İnternet və mobil internetin yaygın istifadəsi son zamanlarda qlobal istehlakçı mədəniyyətində əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Rabitə üçün yeni imkanlar təklif edən internet şirkətlərə istehlakçılarla onlayn ünsiyyət qurmağı və milli sərhədləri aşan ticarət kanallarını təmin etməyə imkan yaradır. Yeni texnologiyalar iqtisadiyyatın yaranmış və yeni yaradılan sahələrinin inkişafına təsir göstərir. Avtomatlaşdırılmış məlumatların yaradılması prosesi, "İnternet monitorinqi" (dəyəri zəncirlər vasitəsilə fiziki aktivlər arasında internetə əsaslanan avtomatlaşdırılmış əməkdaşlıq), uzaqdan idarəetmə, süni intellekt və robot texnologiyaları, mövcud bazar liderlərini testləşdirmək, yeni firmaların qlobal flaqmanlar mövqeyini daha da gücləndirəcəkdir. Azərbaycanda ictimai və özəl sektorda idarəetmə bio, nano, informasiya, kommunikasiya, sənaye, maliyyə və digər sahələrdə qabaqcıl texnologiyaların tələblərinə uyğunlaşdırılacaq. Yeni texnologiyaların inkişafı ilə yanaşı, kibersəkilli təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, qlobal çağırışdır, həm də Azərbaycan üçün vacibdir. İrəli texnologiyaların idxalı ilə yanaşı, insan kapitalının formalaşmasında, bu texnologiyaların idarə olunmasında, yeni qlobal çağırışlara və meyllərə uyğun düşüncə tərzinin ümumi inkişafı həyata keçiriləcəkdir. Daha qabaqcıl

texnologiyalar və insan kapitalı daha yüksək dəyər yaradır. Azərbaycanın elmi potensialı qlobal tendensiyalara uyğun olaraq yeni texnologiyaların inkişafına kömək edəcəkdir. Geostrategik qeyri-sabitlik son illərdə misli görünməmiş qlobal siyasi qeyri-sabitlik müşahidə olunmuşdur. Sonradan, bu, siyasi liderlərin tez-tez dəyişməsi, müharibə, terrorizm və qaçqın axınının sürətlə artması ilə ortaya çıxdı. Siyasi qeyri-sabitliyin fonunda, təhlükəsizlik problemləri olan və ya sanksiyalar qoyulduğu yerlərdə, ticarətin kəskin azalması, böhranlı vəziyyətlərin aradan qaldırılması, açıq iqtisadiyyat və ya sanksiyaların aradan qaldırılması ilə bərabər səviyyədə artım müşahidə olunur. Yeni inkişaf edən dünyada geosiyasi baxımdan risklərin və problemlərin düzgün qiymətləndirilməsi ilə Azərbaycanda davamlı inkişaf təmin olunacaqdır. Xüsusən iqtisadi təhlükəsizliyin əsas komponentləri - enerji, ərzaq, maliyyə və nəqliyyat sahələrində davamlı təhlükəsizliyin təmin edilməsi ölkəni geosiyasi fəlakətlərə qarşı daha da gücləndirəcəkdir.

Neft və qaz sektorunun iqtisadi inkişaf potensialının zəifləməsi ilə Qazaxıstan, Səudiyyə Ərəbistanı və Rusiya kimi təbii sərvətlərdən zəngin olan ölkələr çətinliklərlə qarşılaşır və öz iqtisadiyyatlarını diversifikasiya etməyə çalışırlar. Hal-hazırda Azərbaycan eyni vəziyyətlə üzləşir. Ölkədə son on ildə qurulmuş bazaya əsaslanan 6 iqtisadiyyatda öz mövqeyini daha da gücləndirmək üçün güclü siyasi iradə və imkanlar vardır. İqtisadi böyüməyə yeni yanaşma: strateji seçim ölkənin gələcək iqtisadi inkişafı üçün "inkişaf nöqtələrinin" seçilməsi mühüm strateji qərardır. Güclü kapital yığılma modelində əlavə dəyər yaratma imkanlarının azaldılması nəticəsində yeni strateji dövründə ölkənin gələcək inkişafa yaxınlaşması üçün iki variant var: a. əmək qabiliyyətli artım modeli b. Performans və səmərəlilik əsasında inkişaf. Qlobal dəyər zəncirinə inteqrasiya, böyümə və məhsuldarlıq əsaslı iqtisadi böyüməyə yanaşma, uyğun və məntiqli bir dövrdə böyümə və davamlılığın keyfiyyəti baxımından açıq bir strateji seçim ola bilər. Bununla birlikdə, hər iki modeli qısa və orta müddətdə birləşdirərək fürsətdən istifadə edərək, daha qısa müddətdə strateji seçim modelinə keçid təmin edə bilər. Azərbaycanın regionlarında işçi qüvvəsinin Bakının şəhərinə nisbətən

daha ucuz olduğu faktını nəzərə almaq lazımdır, bu da regionlarda əmək qabiliyyətli bir qrupun inkişafı üçün böyük potensial yaradır. Ancaq strateji bir seçim performansına əsaslanan bir böyümə yanaşması qurmaqdır. Bunun üçün yüksək keyfiyyətli institusional mühit, əlverişli maliyyə mənbələri, düzgün segmentasiya və biznesin ixtisaslaşması və ən əsası, insan kapitalının intensiv şəkildə hazırlanmasını tələb edir.

Hökumətin iqtisadiyyat, siyasət, tənzimləmə, hökumət sifarişləri və hökumət işlərinə müdaxilələrinin bir hissəsi kimi bir-birindən institutla ayrılacaqdır. İqtisadiyyat üçün əsas sürücülük qüvvəsi olmasının əvəzinə, dövlət sektoru əsasən aşağıdakı üç prioritetə yönəldiləcəkdir: Azərbaycan vətəndaşları üçün şərait və imkanlar yaratmaq; müvafiq makroiqtisadi və tənzimləyici çərçivə vasitəsilə iqtisadi inkişaf qazandırmaq; vergi gəlirlərinin ən uyğun şəkildə keçirilməsinə imkan verən inzibati idarəetmənin formalaşdırılması. Sabit makroiqtisadi şərait, ciddi bir maliyyə disiplini və güclü hüquqi çərçivə fiziki və əqli mülkiyyət hüquqlarının ciddi şəkildə qorunduğu və nəticə etibarilə fərdi sərmayələrin kifayət qədər artacağına səbəb olan bir iş mühiti yaradacaqdır. Bundan əlavə, rəqabət qabiliyyətini artıracaq müvafiq tənzimləmə siyasətlərinin tətbiqi yerli məhsulların və xidmətlərin təmin edilməsində, onların keyfiyyətində və məhsuldarlığında ciddi artımın yolunu açacaqdır. Hazırda yerli kiçik və orta müəssisələrin inkişafına dəstək verməyə xüsusi diqqət yetiriləcəkdir. Bu sahədə biznes kreditləri, ixracın artması, keyfiyyətli təhsil proqramlarının təmin edilməsi və ya sadələşdirilmiş inzibati prosedurlar üçün imkanlar inkişaf etdiriləcəkdir. Təkmilləşdirilmiş dövlət planlaması Azərbaycanın böyük logistik mərkəzi kimi inkişaf etməsi üçün lazımi infrastrukturun yaradılması üçün, eləcə də region ölkələrinin daha yaxşı iqtisadi inteqrasiyası üçün şərait yaradır, şəhər və kənd əhalisi arasında gəlir bərabərsizliyini aradan qaldırmaq üçün kömək edəcəkdir. 2025-ci ildə dövlət sektorunun iqtisadi baxımdan yenilənmiş rolu yerinə yetirmək üçün dövlət qurumlarının fəaliyyəti monitorinq olunub və idarə olunacaq. Burada əsas məqsəd bu təşkilatlarda dövlət idarəetməsinin çərçivəsini aydınlaşdırmaq,

monitorinq və strateji idarəetmə aparmaqdır. Hökumət orqanlarının fəaliyyətini nəzarət edəcək aydın mandatların və icra məqsədlərinin inkişaf etdirilməsi şəffaflığın artırılmasına, dövlət qurumları və ictimaiyyət arasında konstruktiv dialoqun inkişafına səbəb olacaqdır. Monitorinq və mülkiyyət gücləndiriləcək və peşəkar korporativ qurumlar gücləndiriləcəkdir. Bundan əlavə, Azərbaycan öz portfelini strateji baxımdan qiymətləndirərək, özəlləşdirmədən sonra məhsuldarlığını artırma ehtimalı olan qeyri-strateji aktivlərin özəlləşdirilməsini həyata keçirir. Ümumiyyətlə, ictimai və milli maraqları nəzərə alaraq, bu proses hər bir özəlləşdirmə prosesinin əvvəlində zəruri tənzimləmə və bazar strukturunu yaradır. 2025-dən sonra olan dövr üçün strateji baxış yüksək texnologiyaların inkişafına və sosial rifahın yaxşılaşmasına və insan inkişafı indeksinin yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün optimal iqtisadi quruluşa əsaslanan güclü rəqabət qabiliyyətli və inkluziv bir iqtisadiyyatın formalaşmasını nəzərdə tutur. Strateji görmə ilə bağlı şərh 2025-ci ildən sonra güclü orta sinif, rəqabət üstünlüyü olan sahələrdə dərin ixtisaslaşma, qlobal iqtisadiyyata səmərəli inteqrasiya, milli iqtisadi təhlükəsizlik və inkişaf etmiş infrastruktur strateji baxışın əsas hissələrini təşkil edəcəkdir. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə uyğun olaraq dünyanın davamlı və güclü olmasını təmin edəcək təcili, həlledici və dəyişdirilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinə sadıq olacaq. Sosial təhlükəsizlik 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün strateji baxım insan potensialının həyata keçirilməsi üçün geniş imkanların təmin edilməsini nəzərdə tutur. Yüksək yaşayış səviyyəsinin ilkin şərtləri rifah, sağlamlıq və təhsildir. 2025-ci ildən sonrakı dövrdə yoxsulluq hədəflənmiş şəkildə tamamilə məhv ediləcək və yüksək keyfiyyətli tibbi xidmətlər və təhsil imkanları genişləndiriləcəkdir. Son on ildə gedən yolu davam etdirən dövlət, əhalinin ən yoxsul təbəqələrini əhatə edən iqtisadi artım təmin edəcək və dolayısı ilə yoxsulluğun ünvanlı şəkildə aradan qaldırılmasını təmin edəcəkdir. 2025-ci ildən etibarən yoxsulluq probleminin həlli üçün iki yanaşma olacaq: uyğun iş sayının artması; əmək haqqı və digər gəlirlər vasitəsilə ən əsas ehtiyacları ödəyə bilməyən insanlar üçün ünvanlı sosial dəstək.

Minimum əmək haqqının tədricən artması işləyən yoxsulların nisbətini minimuma endirəcəkdir. Xüsusilə, minimum əmək haqqı orta əmək haqqının 60 faizinə yaxın olacaq. Ölkədə qida təhlükəsizliyini təmin etmək üçün 2025-ci ildən sonra iqtisadi, sosial, demoqrafik, təbii və texnoloji sahələrdə baş verə biləcək ciddi dəyişikliklər və problemlər nəzərdə tutulacaqdır. Qida zəncirində yeni texnologiyaların tətbiqi, ərzaq təhlükəsizliyi sisteminin yetişdirilməsi (biotexnologiya və nano texnologiyaların istifadəsinin artırılması, digər istehsal texnologiyalarının tətbiqi yolu ilə ərzaq istehsalının artırılması, tibbi müalicə və yeni ərzaq məhsullarının yaradılması) və aqrotexnika zəncirində yeni strukturların formalaşması üçün yeni texnologiyaların tətbiqi genişləndirilir. Üzvi ərzaq istehsalının genişləndirilməsi, regional, yerli və alternativ ərzaq zəncirlərinin formalaşması, təsirin azaldılması və ərzaq zəncirində tullantılar və təkrar emal üçün artan imkanlar. Qlobal Qida Təhlükəsizliyi Qiymətləndirməsinə görə, indiki vaxtda Azərbaycan ərzaq təchizatı baxımından 61-ci, ərzaq keyfiyyəti baxımından isə 86-cı yerdədir. Müvafiq mənzil variantları olan şəhər ərazilərində təminat, kənd yerlərində mövcud işçi qüvvələrinə şəhər yerlərindən istifadə etmək imkanı yaradacaqdır. Bu, yoxsulluğun azaldılmasına kömək edəcək, həm də regionlar arasında gəlirlərin bərabərsizliyinə gətirib çıxara bilər. Mülkiyyət artan şəhər əhalisinin tələblərini qarşılayacaq və əhalinin nisbəti təxminən 55 faizdən 70-75 faizədək artacaq. Daha yaxşı iş imkanları axtaran və axırncı çərşənbə axşamı kənd yerlərində daha çox gəlir əldə edən məşğulluq imkanlarını artırmaq üçün insanların axını nəticədə gəlir bərabərsizliyini azaldacaq. 2025-dən sonra olan dövrdə Bakı ilə digər bölgələr arasındakı gəlir fərqi bir nəfərdən təxminən 50 faizdən 40 faizədək azalacaq. Urbanizasiya nəticəsində iqtisadi inkişaf perspektivlərini nəzərə alaraq, orta sinifin gücləndirilməsi, maliyyə rifahının yaxşılaşdırılması, satınalma potensialının artırılması və əmək məhsuldarlığının artırılması iqtisadi inkişafın sürəti yüksək olacaqdır. 2025-ci ildən sonra tibbi xidmətlər və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə insan kapitalına olan töhfə mühüm rol oynayacaqdır. Azərbaycanın təhsil səviyyəsində dünya sıralamasında 107-ci yeri tutması inkişaf

üçün böyük potensialı göstərir. Hökumətin xidmətləri insanlar üçün bərabər əlçatan olacaq və texnoloji bacarıqlı insanlar üçün rahat rəqəmsal xidmətlər təmin ediləcək. 2025-ci ildən sonra elektrik, su və kanalizasiya, istilik və qaz tədarükü sahələrində xidmətlərin səmərəliliyi və səviyyəsinin artırılması sosial rifahı artıracaq və insan kapitalını inkişaf etdirəcəkdir. Təkmilləşdirilmiş təhsil sistemi səmərəliliyin və innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyata keçid üçün əsas olacaqdır. Bu sistem, Avropa Birliyinin bir hissəsi olan Şərqi Avropa ölkələri tərəfindən əldə edilən səviyyədə gəlir əldə etməyə imkan yaradır. Xüsusilə, işçilərin aşağı gəlirli hissəsi üçün yüksək keyfiyyətli yaşayış şərtləri yaratmaq üçün tələb olunan əmək haqqı artdıqca məhsuldarlığı və uyğun iş imkanlarından istifadə etmək mümkündür. 2025-dən sonra olan dövrdə ölkənin təhsil sistemi İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı tərəfindən verilən nöqtələri kimi beynəlxalq standartlara uyğun qiymətləndiriləcəkdir. Xüsusilə gənclərin və qadınların məşğulluğunun təmin olunmasına daha çox diqqət yetiriləcəkdir. Əmək bazarının çevik siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edən təşkilatlar vasitəsilə sosial dialoqun inkişafı və inkluziv məşğulluğun artması təmin ediləcəkdir. Güclü, yüksək ixtisaslaşmış və innovativ işçi qüvvəsi Azərbaycanın global dəyər zəncirlərindəki mövqeyinin gücləndirilməsində mühüm rol oynayacaqdır. Texnologiya sahəsində imkanların artırılması Azərbaycanın işçi qüvvəsi üçün şərait yaradacaq, xidmətlər göstərmək üçün bir sıra sahələrdə ixrac fəaliyyətini həyata keçirəcəkdir. Ümumilikdə, 2025-ci ildən başlayaraq, əmək bazarının tənzimlənməsi tətbiq olunduğunda, ağıllı maşınların və sistemlərin tətbiqi və kommunikasiya imkanlarının genişləndirilməsi kimi amillər də daxil olmaqla yüksək texnologiyaların təsirinə diqqət yetiriləcəkdir. 2025-ci ildən sonra Azərbaycan ətraf mühitin mühafizəsinə daha çox diqqət yetirəcək, çünki karbon dioksid emissiyalarının azaldılması ekoloji baxımdan daha təmiz hava, su və torpaq üçün şərait yaradır.

İnnovativ modeli inkişaf etdirmək üçün fiziki, insan, institusional və sosial kapital yaradılacaqdır. 2025-ci ildən sonra Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda

diversifikasiya olunmuş və sabit iqtisadiyyatda əlavə dəyərin dördü bir hissəsi yaradılacaqdır. Sonrakı illərdə rəqabətə davamlı əmək xərcləri Azərbaycan iqtisadiyyatının qısa müddətli katalizatoru olacaqdır. Buna baxmayaraq, qabaqcıl texnologiyaların və digər yeniliklərin, eləcə də keyfiyyətli təhsilin və peşə hazırlığının istifadəsi nəticəsində faktiki rəqabət üstünlüyü yaranacaqdır. Başqa sözlə, 2025-ci ilə qədər təhsil dövrü iqtisadiyyatına keçid dövrü olacaq. 2025-ci ildən sonra inkişafın innovativ modelinə keçid inkişaf etmiş qeyri-neft sektorunun əvvəlki illərə nisbətən rəqabətli üstünlüyü olan ölkənin ixtisaslaşması səbəbindən daha dəyərli dəyərin ölkədə qalmasını təmin edəcəkdir. Bakı regional əhəmiyyətli sənaye və xidmət mərkəzinə çevriləcəkdir. 2025-dən sonra olan dövrdə karbohidrogen və qeyri-karbohidrogen gəlirləri arasında bir tarazlıq təmin ediləcək və hər il ARDNF-dən iqtisadiyyata "qızıl qayda" əsasında bir injection təqdim ediləcək. Belə bir yanaşma neft və qaz qiymətlərində dəyişikliklərin təsirini azaldacaq, azad valyuta dəyişən yerli valyutaya olan inamı artırır və iqtisadi inkişafın sabitliyini təmin edəcəkdir. Makroiqtisadi sabitlik, həm özəl sektorun yerli və xarici nümayəndələri tərəfindən investisiya inyeksiyasının stimullaşdırılması üçün əsas olacaqdır. Beynəlxalq maliyyə bazarları ilə inteqrasiyaya və maliyyə texnologiyalarının tətbiqinə əsaslanaraq rəqabətqabiliyyətli bir maliyyə sistemi sabit iqtisadi inkişafa dəstək verəcək və əhəlinin rifahının yaxşılaşmasına kömək edəcəkdir. 2025-ci ilədək qeyri-neft sektorunda əlavə investisiya qoyuluşları və daha sonra rəqabətə davamlı bir iqtisadiyyatın lazımi hərəkət edən qüvvəsi olacaq. Bu səbəblə, gələcəkdə, sənaye və xidmət sahələrinə xarici sərmayələr daha geniş şəkildə cəlb ediləcəkdir. Qlobal dəyər zəncirlərinə çıxış təklif edən böyük əcnəbi şirkətlərin qeyri-neft sektoruna texnologiyalar, bacarıq və sərmayə qoyuluşları Azərbaycanın qlobal iqtisadi xəritəsində mövqeyini gücləndirəcəkdir. Xarici investorların Azərbaycana strateji cəlb edilməsi aşağıdakı üç aspektdə həyata keçiriləcəkdir: çox cəlbedici investisiya imkanlarının yaradılması (məsələn, müasir infrastrukturlu sənaye parkları);

qabaqcıl beynəlxalq şirkətlərə hədəf çıxışı; mövcud və gələcək investorlar üçün birinci sinif xidmətləri.

Milli iqtisadiyyat perspektivinə əsasən Strateji Yolu haqda dörd əsas strateji məqsəd var. Hal-hazırda, qlobal mühitin dəyişkənliyi və neft qiymətləri maliyyə sabitliyinin artırılmasına, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadəyə və rəasional makroiqtisadi çərçivənin formalaşdırılmasına obyektiv ehtiyac yaratmalıdır. İqtisadi inkişafa yönəlmiş həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində dövlət maliyyə və pul siyasətinin ən ağıllı koordinasiyasına nail olmaq üçün tədbirlər görür. Azərbaycanın gələcək üçün planladığı tədbirlər, güclü maliyyə sabitliyi və pul siyasəti baxımından "Milli İqtisadiyyat və İqtisadiyyatın Böyük Sektorları üçün Strateji Yol xəritəsi" nin ilk məqsədi ilə təsvir edilmişdir. (İ.Əliyev, 2018)

3.3. Aşağı neft qiymətlərinin müasir mərhələsində monetar siyasətin formalaşması və reallaşmasının xarakterik cəhətləri

Neft qiymətlərinin yeni sərhədləri son illər neft qiymətləri düşüb və eyni zamanda qiymətlərdə dəyişkənlik səviyyəsi artmışdır: 2008-ci ildə bir barel neft qiyməti 150 dollara, 2016-cı ildə isə 30 dollardan aşağı düşmüşdür. Neft qiymətlərinin qlobal azalması Azərbaycanın iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Beləliklə, Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 2010-2014-cü illərdə iqtisadi artım sürəti yavaşladı və orta illik 2,7% təşkil edib. 2015-ci ildə ixracat və dövlət büdcəsi gəlirlərinin azalması bir əvvəlki ilə nisbətə işsizliyin 2% artmasına gətirib çıxardı. Neft qiymətlərinin aşağı olması səbəbi ilə yaranan cari hesablaşmaların balansında yaranmış gərginlik manatın məzənnəsi üzrə təzyiqini artırdı və 2015-ci ildə milli valyutada iki devalvasiya baş verdi. Proqnozlar göstərir ki, 2050-ci ildə neft və qaz üçün qlobal tələbatın artması ildə 0,7 faiz azalacaq (əvvəlki proqnozda göstərilən göstəricidən 30 faiz az) və ümumi enerji sektorunda qaz yanacaqlarının payı azalacaq. Bu şərtlərə görə, əvvəlki yüksək neft qiymətlərinə qayıtmaq gözlənilmərsə, yaxın gələcəkdə neft gəlirləri ilə

bağlı yüksək sürətlə artacaqdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun sözlərinə görə, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2025-ci ilədək ildə 2-3 faiz artacaq. Bu artım tempi son bir neçə il ərzində müşahidə olunan artım səviyyəsinə cavab verir. Bununla belə, böyümənin belə aşağı səviyyədə olması mövcud və gələcək nəsillər üçün kifayət qədər iş yerlərinin yaradılması da daxil olmaqla, iqtisadiyyat üçün müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün kifayət deyil. Beləliklə, Azərbaycanda iqtisadiyyat daha yüksək artım templərinə çatacaq, neftin aşağı qiyməti şəraitində yeni bazalar yaradır.

Əsas strateji hədəf 2020-ci ilə qədər milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün strateji baxış əsasən qısa müddətdə Azərbaycanın iqtisadiyyatının xarici şokların mənfi təsirindən qaynaqlandığını təmin etmək məqsədi ilə sabitləşməyə nail olmaqdır, yeni hərəkət edən qüvvələr; dövrün sonuna qədər, qlobal iqtisadiyyata daha çox inteqrasiya yolu ilə təkmilləşdirilmiş rəqabət qabiliyyətinə nail olundu. 2020-ci ilə qədər strateji baxımdan iqtisadiyyatın qurulmasında və sonralar üçün əsasların inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutur. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi və Avropada nəqliyyat və logistika koridorlarının inkişafında mühüm rolunun qorunması ilə yanaşı, Strateji Yolu haqda nəzərdə tutulmuş sahələrdə iqtisadiyyatın mütərəqqi inkişafı təmin ediləcəkdir. Əsas məqsəd iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini və ixtisaslaşmasını artırmaq, gəlirlərin artırılması və qeyri-əsaslı sektorda daha çox dəyər yaratmaqla onların ədalətli bölüşdürülməsini təmin etməkdir. Son on il ərzində neft üçün mənfəət məşğulluq səviyyəsini artırdı. Bununla birlikdə, neft sektorunda əmək qabiliyyətli zəif olması səbəbindən, bu sektorda birbaşa məşğul olan işçilərin ümumi işçi qüvvəsinin yalnız 1 faizi deməkdir. 2020-ci ilə dair strateji baxış da bazar giriş imkanlarının daha da genişləndirilməsini nəzərdə tutur. Ticarət infrastrukturunun yaxşılaşdırılması və ticarət açıqlığının artırılması təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsi nəticəsində daxili bazarların qorunması siyasətinə uyğun olmalıdır, bu fondların çoxu ölkədə qalır və ədalətli şəkildə bölüşdürülür. Uzunmüddətli inkişafı artırmaq üçün iqtisadiyyatın, dövlət büdcəsinin və valyutanın neftdən asılılığını azaltmaq lazımdır. Neft

qiymətlərindəki dəyişikliklər ölkədə iqtisadi sabitliyə zəifdir, çünki neft satışından əldə olunan gəlir mal və xidmətlərə olan daxili tələbata çox təsir göstərir. Məsələn, 2004-2014-cü illərdə, orta hesabdakı illik artım tempi yüzdə 11,5 səviyyəsində dəyişiklik nəticəsində planlaşdırma firmalarının imkanları məhdud və özəl sektorda investisiyaların həcmi azalıb. Bundan əlavə, neft qiymətlərində davam edən dəyişikliklər, milli valyuta dəyərinin itirilməsinə kömək edir, çünki neftin satışından əldə edilən gəlir xarici valyutanın əsas mənbəyidir. "Qızıl qayda" nın tətbiqi əsas makroiqtisadi göstəricilərin, xüsusən dövlət büdcəsinin qeyri-sabit neft gəlirlərindən asılılığının aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulub. Beləliklə, nəsillər arasında yığılmış neft gəlirlərinin ədalətli bölüşdürülməsi təmin ediləcək və ARDNF-dən dövlət büdcəsinə köçürmələrin həcmi davamlı iqtisadi inkişafın tələbləri ilə əlaqələndiriləcəkdir. Pul siyasətinə görə əldə edilən qiymət sabitliyi milli valyutaya olan inamı artıracaq, intizamlı maliyyə siyasətinin formalaşmasına kömək edəcək və iqtisadi artıma müsbət təsir göstərəcəkdir. Bir sözlə, pul siyasətinin məqsədləri, maliyyə çərçivəsinin artım məqsədləri və iqtisadi artım qarşılıqlı əsasda bir-birini dəstəkləyəcəkdir. Maliyyə bazarlarının dərinliyi, həmçinin xidmətlərin çeşidi, keyfiyyəti və rentabelliği artacaq. 2025-ci ilə qədər uzunmüddətli vizyon 2025-ci ilə qədər uzunmüddətli proqnoz, davamlı inkişafa qoşulmuş Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün iştirakçıları arasında qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq baxımından dəyər yaradılması vasitəsilə inkişaf etmiş rəqabət potensialının əldə olunmasıdır.

Azərbaycanın regional mərkəz kimi mövqeyini gücləndirmək üçün məhsuldar infrastruktur sərmayələrinə sərmayələr yüksək səviyyədə qorunacaqdır. 2025-ci ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı ölkənin dəmir yolu şəbəkəsini Gürcüstan, Türkiyə və İranın dəmir yolu şəbəkəsinə birləşdirən Bakı-Tbilisi-Qars və Astara-Astara dəmiryolu layihələrindən, habelə Xəzər dənizində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisindən faydalanacaq. Azərbaycanın diversifikasiya olunmuş nəqliyyat və logistika imkanları ölkədə ixracın artırılması üçün əsas təşkil edəcək və ümumilikdə əməliyyat xərclərində qənaətə səbəb olacaqdır. Bundan

əlavə, Azərbaycanın bütün 11 regionunda təkmilləşdirilmiş nəqliyyat infrastrukturu, daha sıx inteqrasiya üçün şərait yaradan regionlarda biznesin inkişafına əlavə təkan verəcəkdir. Müasir kommunikasiya imkanlarından istifadə etməklə, elektron xidmətlərin (e-təhsil, e-təhsil, e-bankçılıq, e-ticarət, və s.) Əhatə dairəsi yüksək sürətli genişzolaqlı şəbəkə vasitəsilə genişləndiriləcəkdir. Xüsusilə, dövlət idarəetməsində rəqəmsallaşma şəffaf, hesabatlı, məhsuldar və proqnozlaşdırılan biznes perspektivləri yaradacaqdır. Azərbaycanda elektron xidmətlərin genişləndirilməsi biznesin beynəlxalqlaşdırılməsinin əsasını təşkil edəcəkdir. Perspektivdə, özəl sektorun infrastrukturda daha sıx iştirakı təmin ediləcək, bu da iqtisadi səmərəliliyin artmasına gətirib çıxaracaqdır. 2025-ci il üçün iqtisadi baxımdan MDB ölkələri, Türkiyə, Gürcüstan və İran kimi bölgənin vacib ölkələri ilə sərfəli ticarət sazişlərinə əsaslanan aşağı tarifli mühitdə məhsuldar gömrük prosedurları Azərbaycanın regional ticarət mərkəzi kimi mövqeyini gücləndirəcəkdir. Qeyri-neft mallarının və xidmətlərinin əsas həcmində ticarətin regional inteqrasiyası Azərbaycanın geosiyasi və iqtisadi vəziyyəti üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, Azərbaycanın ev təsərrüfatlarının və ərzaq məhsullarının demək olar ki, 90 faizi Rusiya, Gürcüstan və Mərkəzi Asiya ölkələrinə ixrac olunur. Qonşu ölkələrlə ticarət sazişlərinin bağlanması Azərbaycan üçün malların və xidmətlərin ixracını xarici bazarlara, daha əlverişli şərtlərlə genişləndirməyə imkan verəcəkdir. Eyni zamanda, regional inteqrasiya xarici investorlar üçün Azərbaycanın ixrac yönümlü cəlbediciliyini gücləndirəcəkdir. Məhsulların keyfiyyətini yüksəldən yeni firmalar, yerli istehlakçıların getdikcə artan tələblərinə cavab verəcəkdir. Nəticədə, "Made in Azerbaijan" markası beynəlxalq bazarlarda keyfiyyətin əsas göstəricisi olacaqdır. "Made in Azerbaijan" markasının təşviqi istiqamətində görüləcək işlərin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə ölkədə istehsal olunan məhsullar, eləcə də onların istehsalçıları haqqında məlumatları əks etdirən internet portal yaradılacaqdır. Bu portaldakı məlumatları üç dildə-Azərbaycan, ingilis və rus dillərində yerləşdirmək, istifadəçilərin imkanlarını genişləndirmək yerli məhsulların təşviqi baxımından

daha faydalı olacaqdır. Nəticədə istehsalçılar və istehlakçılar arasında əlaqələr sadələşdiriləcək və rəqabətə davamlı yerli məhsulların ixrac həcmi artırılacaq. Gələcəkdə 2025-ci ilə qədər Azərbaycanda əsas kapital qoymuş və yeni xarici sərmayələrin cəlb edilməsi ilə məşğul olan 12 investor daha da güclənəcəkdir. Xüsusilə, maraqlı xarici investora rəqabət üstünlüyü olan xüsusi investisiya layihələri təklif olunacaq. Azərbaycanı global dəyər zəncirlərinə inteqrasiya etmək imkanı qazanan və eyni sektorlarda fəaliyyət göstərən şirkətlərə ciddi signal verən sərmayəçiləri cəlb etmək üçün xüsusi imtiyaz və təkliflər veriləcəkdir. Mövcud və potensial investora göstərilən xidmətlər onlara inzibati prosesləri açıq şəkildə izah etmək və tikinti şirkətləri, avadanlıq və ya təhsil sahəsində təşkilatlarla əlaqələrin qurulması imkanını açacaqdır. Xarici investorların yerli məhsul və xidmətlərinə daha çox tələbat yaratmaq üçün mexanizmlər tətbiq olunacaq. İqtisadiyyatın və ev təsərrüfatlarının müvafiq ehtiyaclarını ödəməklə iqtisadiyyatın inkişafına gətirib çıxaracaq çox müxtəlif gəlirli maliyyə xidmətləri təklif edən sabit və dərin maliyyə sistemi yaradılacaqdır. Bir dəstəkləyici və asanlaşdırıcı dövlət sektoru önümüzdəki on il ərzində Azərbaycanda iqtisadi artıma təkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ

Monetar siyasətin çox düzgün qiymətləndirilməsi dünya təcrübəsinin təhlilinin Nobel mükafatları laureatları V.Şvarsın tədqiqatları göstərir ki, son 100 ildə ABŞ-da baş verən böhranların əsasında ölkədə reallaşdırılan səhv pul kredit siyasəti olmuşdur. Ona görə də hər bir milli iqtisadiyyatın davamlı və dinamik inkişafının təmin edilməsində dəyişən şəraitə və tələbə uyğun effektiv monetar siyasətin reallaşdırılması müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə strateji yol xəritəsində xüsusi vurğulanır ki, Azərbaycanın yeni iqtisadi inkişaf modelinin ən xarakterik cəhətlərindən biri onun dayanıqlı fiskal və effektiv monetar siyasətə əsaslanmasıdır. Təhlil göstərir ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan tədricən üzən məzənnə sisteminə keçəcəkdir. Bu

prosesin effektivliyini təmin etmək üçün yaxın gələcəkdə Azərbaycanda reallaşdırılan monetar siyasətin büşlıca məqsədi ölkəmizdə manatın sabitliyinin təmin edilməsi ilə bağlıdır. Belə ki, ölkəmizdə qiymətin sabitliyinin təmin edilməsi hər şeydən əvvəl makroiqtisadi sabitliyin güclənməsində yaxın gələcəkdə ölkəmizin qarşısında duran əsas hədəflərin uğurla reallaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dünya bazarında xam neftin qiymətinin, kəskin tərəddüdlərinin pul-kredit siyasətinin xarakterinə güclü təsirini nəzərə alaraq Mərkəzi Bank tam üzən məzənnə sisteminə keçidi prioritet istiqamət kimi götürməklə yanaşı, daima onun əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş valyuta dəhlizi cərcivəsində olması ilə bağlı ciddi təsirlər görür. Tam eyni zamanda Mərkəzi Bank perspektivdə tam üzən məzənnə rejiminə keçmək üçün güclü tənzimləmə siyasəti həyata keçirirlər. Bu məqsədlə ölkədə reallaşdırılan pul-kredit siyasətinin effektivliyini təmin etmək üçün banklararası bazarın fəaliyyətinin tənzimlənməsinə effektiv ucot, kredit və diskont siyasətin formalaşdırılaraq reallaşdırılmasına xüsusi əhəmiyyət verilir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankı 2002-ci ildən etibarən pul siyasətinin icmalı haqqında rüblük ətraflı məruzələr dərc etməyə başladı. 2002-ci ildən başlayaraq öz fəaliyyətinin informasiya şəffaflığını artırmaq üçün pul siyasəti üzrə dərc olunmuş ilk məruzə yüksək nəzəri və praktiki məlumatlandırma səviyyəsi ilə seçilir, həm daxili, həm də xarici makroiqtisadi şəraiti və onun risklərin qiymətləndirilməsi nöqtəyi-nəzərdən dəyişmə tendensiyalarını nəzərə alır, Mərkəzi Bankın pul tənzimləmə sahəsində qərarlarının reallaşdırılması istiqamətində hərəkətlərini izah edir. Azərbaycan Respublikasında son 15 ildə reallaşdırılan pul-kredit siyasətinin təhlili göstərir ki, 2002-ci ildən başlayaraq Mərkəzi bank ölkədə pul tənzimlənməsini həyata keçirmək və onun reallaşdırılması ilə bağlı konkret təkliflər və tədbirlər həyata keçirir. Ölkəmizdə bu sahədə mövcud normativ-hüquqi sənədlərə əsaslanaraq bütövlükdə, Azərbaycan monetar orqan qarşısında mövcud makroiqtisadi durum şəraitində üç başlıca vəzifə durur:

- inflyasiyanın məhdudlaşdırılması;

- milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyinin qorunması;
- bank sektorunun inkişafı və maliyyə sabitliyinin təmin olunması.

Eyni zamanda aparılan tədqiqatlar onu da bir mənalı olaraq göstərdi ki, 2008-ci ildən global maliyyə böhranının bütünlükdə dünya iqtisadiyyatına, eləcə də Azərbaycan iqtisadiyyatına neqativ təsirini minimuma endirmək üçün Mərkəzi Bank çox ciddi antiböhran tədbirləri həyata keçirmişdir. Manatın sabitliyi qorunmuş, inflyasiya minimum həddə saxlanılmış, makroiqtisadi sabitləşmə təmin olunmuşdur. Məhz onun nəticəsidir ki, Azərbaycan dünyada ən az itkilərlə global böhrandan çıxan ölkələr sırasında liderdir. Təhlil onu da göstərdi ki, Azərbaycanda effektiv monetar siyasətin təmin olunmasında son illərdə büdcə gəlir və xərclərini tənzimləyən dayanıqlı fiskal siyasətin reallaşdırılması da büdcə xərclərinə dövlət nəzarətinin güclənməsi, şəffaflığın təmin edilməsi də mühüm rol oynamışdır.

İnkişaf etmiş bazar ölkələrdən fərqli olaraq bir çox keçid iqtisadiyyatlı dövlətlərdə dövlətin monetar mexanizmlərinin bazar sisteminin tam şəkildə bərqərar olmadığı bir şəraitində makroiqtisadi səmərəsi heç də bir o qədər də yüksək olmur. Lakin bununla yanaşı iqtisadi transformasiyanın ilk illərində-ilk dövrələrində dövlətin pul-kredit siyasəti çox səmərəli və effektiv antiinflyasiya aləti olmuşdur və iqtisadi artımın başlanmasında, iqtisadi islahatlarda həlledici amil kimi çıxış etmişdir. Həmin bu ölkələrdə yeridilmiş dövlətin pul-kredit siyasəti makroiqtisadi sabitləşmə siyasətinin bilavasitə tərkib elementlərindən birinə çevrilmişdir.

1999-cu ilin sonlarından ötən bir dövr ərzində Azərbaycanda mövcud pul-kredit siyasətinin makroiqtisadi səmərəliyinin tam şəkildə reallaşmasında xeyli ciddi maneələr və əngəllər açıq-aydın nəzərə çarpmaqdadır. Bütün bunların ümumiləşdirilmiş təzahür forması isə iqtisadiyyatın pul kütləsi ilə təminatını xarakterizə edən mövcud monetizasiya əmsalının isə olduqca kritik minimal səviyyədə olması, faiz dərəcələrinin xeyli yüksəkliyi və kəskin dollarlaşmasıdır. Bütün bu qeyd olunanlar ölkənin makroiqtisadi sistemində bir sıra deformasiya meyillərini əks etdirir və bununlada da nəticə etibarilə dövlətin pul-kredit

siyasətinin iqtisadi artım və iqtisadi inkişaf proseslərində rolunu xeyli məhdudlaşdırır. Demək olar ki, dövlətin monetar idarəetmə mexanizminin formalaşması prosesində həyata keçirilən bir sıra islahatlar öz tempi və miqyası baxımdan iqtisadiyyatın digər sfera və sahələrindəki islahatları bir qədər qabaqlamışdır. Məsələn, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə mərkəzi bankların apardıqları pul-kredit siyasətinin əsas aləti olaraq sayılan açıq bazar əməliyyatlarının hal-hazırda bu gün Azərbaycanda geniş çəkildə tətbiqi heç də mümkün deyildir.

Heç də təsadüf deyildir ki, bu gün hal-hazırda Azərbaycanda pulun multiplikator göstəricisi təqribən 1.1 təşkil edir. Bu isə o deməkdir ki, ölkəmizin bank sistemi Mərkəzi Bankın emissiya etdiyi hər bir manat müqabilində 0.11 manat əlavə pul yaratmış olur. Nəticədə isə Azərbaycanda Mərkəzi Bankın milli pul bazarının formalaşmasında rolu xeyli zəifləyir, onun faiz dərəcələrinə təsir etmə imkanları bir qədər məhdudlaşır və pul təklifi kanallarının iqtisadi inkişaf və iqtisadi artımda miqyası bir qədər kiçilir. Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycanda ÜDM-in aşağı monetizasiya səviyyəsi (geniş pul kütləsinin ÜDM-ə olan nisbəti) kritik nöqtəyə artıq yaxınlaşmışdır. Lakin həmin bu problemə bir qədər geniş prizmadan baxaraq qiymət verilməsi lazımdır.

Birincisi, Azərbaycanın müasir şəraitində ÜDM-in monetizasiya səviyyəsini qiymətləndirərkən geniş mənada olan pul kütləsinin ÜDM-də sadəcə olaraq arifmetik şəkildə nisbətini müəyyənləşdirməklə kifayətlənmək heç də düzgün olmazdı. Düzdür, nəzəri bir baxımdan geniş mənada pul kütləsi öz növbəsində ÜDM-in həmçinin heç olmasa ən azı 80%-i təmin etməlidir (bir sıra inkişaf etmiş bazar ölkələrdə həmin bu göstərici hətta 100%-dən də yuxarı olur). Lakin Azərbaycanın hal-hazırda keçid iqtisadiyyatlı bir ölkə olması bu kəmiyyət standartının praktiki və real həyat qabiliyyətini xeyli istisna edir.

Belə ki, qeyri-rəsmi iqtisadi fəaliyyət, ödəməmələr, bank sisteminin isə hələ ki, zəif inkişafı iqtisadiyyatda qeyri-nağd pul dövriyyəsini xeyli azaltmaqla iqtisadiyyatın monetizasiya səviyyəsini zəiflədir. bu səbəbdən də nağd pul M_2

pul aqreqatının strukturunda xeyli üsütünlük təşkil edir. Bununla belə isə, M_0 pul aqreqatının (nağd pul) ÜDM-də olan xüsusi çəkisi hal-hazırda təqribən 5-6% təşkil edir. İnkişaf etmiş bir sıra dövlətlərdə də bu göstərici təqribən Azərbaycandakı qədərdir. Deməli, hal-hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında monetar məhdudiyyətlərin qeyd olunan mövcudluğunu pul siyasətinin bilavasitə nəticəsi kimi dərinləşdirmək heç də məntiqli görünmür. Əgər həqiqətən də aparılan monetar siyasəti sərt olsaydı, nağd pulun da ÜDM- in xüsusi çəkisi kimi beynəlxalq normalardan xeyli aşağı olardı.

İkincisi, onu nəzərə almaq lazımdır ki, respublika iqtisadiyyatı yüksək dollarlaşma ilə səciyyələnmişdir. Dollarlaşma isə iki prizmadan qiymətləndirilməlidir: birincisi, rəsmi və digəri qeyri-rəsmi dollarlaşma. Rəsmi dollarlaşmanın statistikasını bilavasitə onu göstərir ki, kredit qoyuluşlarının 60%-dən çoxu, depozitlərin isə 80%-dən çoxu ABŞ dolları ilə ifadə edilib. Lakin o da sirr deyil ki, bank hesabları ilə əməliyyatların aparılmadığı qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın dövriyyəsi isə əsas etibarilə nağd-xarici valyuta, əsasən də nağd ABŞ dolları ilə təmin edilir (qeyri-rəsmi dollarlaşma). Bu qeyd olunan baxımdan nağd dollar dövriyyəsinin milli bank sisteminə cəlb edildiyi halda ÜDM-in real monetizasiya səviyyəsi də təbii ki, xeyli yüksək olardı.

Müasir Azərbaycan şəraitində monetizasiya məsələsini tədqiq edərkən ÜDM-in strukturunun əsaslı təhlili və bir çox spesifik amillərin də bilavasitə nəzərə alınması daha məqsədəuyğundur. Belə ki, iqtisadiyyatın pula tələbat baxımından ÜDM heç də tam olaraq monetar amillərdən heç də asılı deyil. Burada isə söhbət ilk olaraq neft sektorundan gedir. Bu sektora xarici investisiyaların irimiqyaslı axınının olduğu bir şəraitində onun maddi və material dövriyyəsi isə stabil maliyyə təminatına malikdir. Deməli, başqa sözlə desək, bu sektordakı iqtisadi fəallığın milli iqtisadiyyatda baş verən mövcud makroiqtisadi siyasətdən və proseslərdən asılılığı xeyli zəifdir. Öz növbəsində Qeyri –neft sektoru isə dövriyyədə olan pul kütləsinin dəyişməsinə qarşı daha həssas olur.

Ölkə iqtisadiyyatının monetizasiyası probleminin tədqiqi prosesində monetar amillərin inflyasiyaya real təsirinin də təhlili az əhəmiyyət daşıyır. İnflyasiyanın ekonometrik modelinin nəticələri göstərir ki, monetar amillərin inflyasiyada təsir dərəcəsi 50%-dən yuxarıdır. Bu da dəlalət edir ki, inflyasiya əhəmiyyətli dərəcədə pul siyasətindən asılıdır. Təcrübə də bunu sübut edir və həqiqətən də 1994-1995-ci illərdə ölkədə yüksək inflyasiya başlıca olaraq pul təklifi kanallarının optimal cilovlanması nəticəsində minimuma endirilmişdir. Zənnimizcə, yaxın gələcəkdə dövlətin pul-kredit siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutmaq olar. Dövlətin pul-kredit siyasəti o vaxt səmərəli şəkildə həyata keçirilir ki, o, valyuta, investisiya, vergi, büdcə, qiymət, gömrük göstəriciləri ilə qarşılıqlı əlaqə xarakterli olsun. Bank –kredit islahatlarının isə ən başlıca tədbirləri olan - pul-kredit münasibətlərinin kətdikcə liberallaşdırılması, yəni pul-kredit sahəsində bazar iqtisadiyyatına mane olan əngəllərinin aradan qaldırılması; səmərəsiz şəkildə fəaliyyət göstərən bankların təşkil edilməsi; bank fəaliyyət üzərində nəzarətin xeyli gücləndirilməsi.

Dövlətin siyasətini iqtisadiyyatın bir çox üstün sahələrində həyata keçirməli olan Dövlət İnvestisiya İnkişaf Bankının yaradılması tamamilə məqsədəuyğundur. Bu bank öz növbəsində uzunmüddətli bank krediti mexanizmi sayəsində ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşunu həyata keçirməyə xeyli kömək etmiş olardı. Məlumdur ki, vaxtilə Əmanət Bankı sistemində səmərəli vahid əmanət kitabçaları fəaliyyətdə idi. Bu kitabçalarla Bakı şəhərinin hər hansı bir istənilən əmanət kassasına qoyulmuş əmanət, sonradan şəhərin hər hansı bir istənilən əmanət kassasından hər an tələb edilə bilərdi. Düzdür, o dövrdə belə əmanət növünə ehtiyac olmadığı səbəbində Bakı üzrə ildə bu cür 2-3 əməliyyat aparılırdı.

Bizim fikrimcə, hazırda bu unudulmuş əməliyyatlar ticarət və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan bütün fiziki şəxslər üçün onların nağdsız hesablaşmalarının aparılması üçün tətbiq olunmalıdır. Belə ki, kitabçada olan vəsait qalığının həcmində vahid hesablaşma kitabçaları ilə fiziki şəxslərə istənilən hər bir kommersiya bankından, istənilən hər bir hesabda nağdsız köçürmələrin

aparılması imkanı verilməlidir. Həm də eyni zamanda əhalinin telefon, məişət, kommunal ödənişlərinin nağdsız hesablaşmalar halında əməliyyatları da veyli genişləndirməlidir. Belə sadalanan üsullardan istifadə respublikada pul dövriyyəsinə müsbət daha çox təsir göstərə bilər.

Azərbaycanda mövcud üçpilləli bank sistemində keçidə tam cavab verən qanunverici normativ aktların hazırlanması kommersion banklarının fəaliyyəti ilə bərabər, iri şəbəkəli maliyyə-kredit institutlarının təşkil olunmasını da tələb edir (ipoteka maliyyə şirkətləri, investisiya bankları, sığorta şirkətləri, lizinq və trust şirkətləri və s.). İxtisaslaşmış maliyyə-kredit institutları isə investisiya siyasətində maraqlı olan özəl və dövlət şirkətlərin kapitaları hesabına da yaradıla bilər.

Azad bazar şəraitində əhalinin sosial vəziyyətinə bilavasitə yardım edən bir çox özəl qurumlara dövlət orqanları tərəfindən mənəvi və maddi köməklik göstərilməlidir (onlara yer verilməsi bina, və fəaliyyətlərlərinin mətbuat orqanları vasitəsilə tam obyektiv işıqlandırılması). Bazar münasibətləri şəraitində kommersion banklarının sayının və aparılan müxtəlif növ əməliyyatların artması, bank sisteminin təmərküzləşməsi ilə bağlı olaraq bank sistemi üzərində nəzarətin xeyli gücləndirilməsi tələb edilir. Bunun üçün bankların fəaliyyətinə nəzarət edən bir orqan–Azərbaycan prezidentinə bilavasitə tabe edilən dövlət bank müfəttişliyinin yaradılması məqsədəuyğundur. Mövcud beşəlxalq maliyyə-kredit institutlarından, həmçinin də qabaqcıl ölkələrdən dönerli valyutaların alınması ehtimalı olmadığına səbəbindən, bu, öz daxili imkanlarımız hesabına, başqa sözlə ölkədə yerləşən valyutaların yenidən bölüşdürülməsi hesabına yerinə yetirilməlidir. Bu səbəbdən də xarici-iqtisadi əməliyyatlarla bilavasitə məşğul olan müəssisələr ixracatdan əldə etdikləri valyuta hasilatının 100 %-nin Milli Banka satılması tam məqsədəuyğundur. Hazırda müharibə şəraitinin olduğunu nəzərə alaraq, möhkəm valyutalara manatın daxili dönerlik imkanını, əsasən isə istehlakçı müəssisələrə vermək vacibdir. İxracatçı təşkilatlara onların ölkəyə sərbəst dönerli valyutaların gətirilməsi əvəzinə, barter müqavilələri yolu ilə keyfiyyəti aşağı olan istehlak mallarının idxalı tam olaraq qadağan edilməlidir.

Ölkəmizdə xarici bankların filial və şöbələrinin yaradılmasına aludə olmaq lazım deyildir. Belə ki, yeni yaradılmış ikipilləli olan Azərbaycan bank sistemi Avropa ölkələrinin və Yaponiya, ABŞ banklarının rəqabətinə heç də tab gətirə bilməz. Bu banklar güclü maliyyə və texniki bazaya, çoxillik təcrübəyə malikdirlər. Bundan əlavə bu banklar qeyri – stabil iqtisadi şəraitdə respublikada kapital qoyuluşu aparmayacaq, bunun əksinə, iri şirkətlərin, həmçinin neft şirkətlərinin valyuta hesablarını əllərinə keçirəcək bütün «qara işləri»ni bizim milli bankların üzərinə qoyacaqlar. Həmçinin də xarici banklar özəlləşdirmə proseslərinin başladığı kimi ölkəmizin hər bir istənilən dövlət mülykiyyətini manatın dollara nisbətində astronomik bir səviyyədə olması hesabında ala bilərlər.

Dövlətin Pul – kredit siyasətinə təsir etmiş olan ən başlıca amillərdən biri də rüşvətخورluğun müəyyən surətdə artmasıdır. Rüşvət, isə əsas etibarilə, dövriyyədə çıxarılır, yəni daha dəqiq desək, Mərkəzi Bankın nəzarətindən kənarlaşır və bunun nəticəsində də valyuta bazarında dolların təklifini süni surətdə azalmış olur. Bu səbəbdən də Azərbaycan prezidenti tərəfindən «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi tədbirləri haqqında» Fərmanına uyğun olaraq hazırlanmış dövlət proqramında xüsusi şəkildə «zəhmətsiz gəlirlərə qarşı mübarizə»də müsbət rol oynaması xüsusi qeyd edilməlidir.

Aparılan araşdırmalar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, son illərdə ölkəmizdə maliyyə sağlamlaşdırılması, manatın sabitliyini qorumaq məqsədi ilə ölkəmizdə reallaşdırılan monetar siyasət post-neft dövründə iqtisadi inkişafın xarakterinə müsbət təsir göstərmişdir. Belə ki, ölkənin valyuta ehtiyatı artaraq 2018-ci ildə 45 milyard dollardan çox olmuş, 2016-cı ildəki devalvasiyadan sonra manatın dollara nisbətən məzənnəsi stabil saxlanılmış, ölkəmizin daxili borcu onun valyuta ehtiyatlarından 5 dəfədən çox azdır, əsas kapitalla investisiya qoyuluşunda daxili maliyyə mənbələrinin xüsusi cəkisi xarici investisiya qoyuluşunu xeyli üstələmişdir. Ölkəmizdəki bankların real sektora investisiya qoyuluşunda müəyyən artımı müşahidə olunur. Bütün bunlar zənnimizcə son illərdə ölkəmizdə reallaşdırılan dayanıqlı fiskal və effektiv monetar siyasətini, habelə maliyyə

saglamliđının, şəffafliđın təmin edilməsi ilə bađlı həyata keçirilən siyasətin məntiqi nəticəsi hesab edilir.

Azərbaycanda son illərdə effektiv monetar siyasətin təmin olunmasında ölkə prezidentinin 2016-cı il 3 fevral tarixli Fərmanına əsasən Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası yaradılmışdır. Palata kreditorların, investorların və sığortaolunanların hüquq təminatının reallaşmasını həyata keçirir. Ölkənin qiymətli kağızlar bazarının, investisiya fondu, bank və sığorta fəaliyyəti sahələrinin çevikliyinin və şəffafliđının təmin edilməsi, eyni zamanda, bu sahələrdə tənzimləmə və nəzarətin həyata keçirilməsi, maliyyə sektorunun dayanıqlılıđının qorunub saxlanılması Maliyyə Palatasının əsas funksiyalarından biridir.

Post-neft dövründə iqtisadi siyasəti müəyyən edərəkən müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmalı, yerli istehsalın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülməli, dövlət xərcləri restrukturizasiya edilməli, gəlirlərin yenidən bölgüsünün səmərəli mexanizminin yaradılması zənnimizcə 2016-cı ildə ölkəmizdə yaradılmış Maliyyə Sabitliyi Şurası makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi ilə bađlı həyata keçirdiyi sistemli tədbirlərin rolu nəzərdən qacırılmamalıdır.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-cı il. , №1138
2. Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi // Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 6 dekabr 2016-cı il. , №1138
3. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. Bakı ş., 15 sentyabr 2008-ci il, №3043
4. “Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni inkişaf mərhələsində: uğurlar, problemlər, təkliflər”, 2005 Elmi praktiki konfransın materialları. AMEA-nın İqtisadiyyat institutu.
5. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabat materialları 2016, İqtisadi məcmuə.
6. Abbasov A. 2000, İqtisadiyyatın tarazlaşdırılmasının tənzimlənməsi problemləri. İqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı., № 3
7. Allahverdiyev H., Qafarov K., Əhmədov Ə, 2002. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı “Nasir” nəşriyyatı
8. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında, 2001. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciəti. Bakı. İqtisad Universiteti nəşriyyatı,
9. Azərbaycanın Statistik göstəriciləri, 2017. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, Səda
10. Əliyev İlham, 2019. “İnkişaf məqsədimizdir”. 76-cı cild..
11. Əliyev İlham, 2018. “On beş illik prezidentlik dövrünün uğur salnaməsi” (2003-2018).
12. Mehdiyev Ramiz. “Prezident İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri”. www.azertag.az/xeber/

13. Şəkərəliyev A.Ş. 2011. “Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi”. Bakı, “İqtisad Universiteti”, Səh 44
14. Muradov Ş., İbadov S. İqtisadi qloballaşma şəraitində milli iqtisadiyyat: nəzəri təhlil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının xəbərləri 2003. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), , №1 səh 79
15. Novruzov V. 2018 Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası fəaliyyətdədir. İqtisadiyyat və həyat jurnalı., № 1-3, səh 188
16. Əhmədov M. 2003 Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. – Bakı: Azərnəşr, 520 s.
17. Əhmədov M.A 2017. “Azərbaycanın milli iqtisadiyyatın perspektivi üzrə strateji yol xəritəsi – davamlı inkişafa keçid konsepsiyasıdır” AMEA İqtisadiyyat İnstitutu Elmi əsərlər 1, səh 39
18. Ü.Q.Əliyev 2013 “Azərbaycanda keçid dövrü başa çatdı: reallıqlar və perspektivlər” ADİU Elmi xəbərlər
19. M.A.Əhmədov 2003 “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması” (Monoqrafiya), səh 58
20. Abbasov Ə. Məmmədov Z., Rzayev R.Ş. Həmişəyeva 2003«Bank işi və elektron bankçılıq». Bakı, «Qanun» nəşriyyatı.
21. Bayramov Ə. «İnhisarizm». 2002 Bakı «Elm».
22. «Dövlət büdcəsinin tərtibi və icrası qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı, 24 may 2004-cü il
23. Qafarov Ş., «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Bakı,
24. «Dövlət rüsumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar Külliyyatı – 2004
25. Əsgərova R.V. «Pul-kredit tənzimlənməsinin iqtisadi və bir sıra başqa metodları: iqtisad elmləri: nəzəriyyə və praktika 2004-cü il. № 3.
26. İsmayılov F. «Azərbaycanda fiskal idarəetmənin makroiqtisadi səmərəsi və 2004-cü ilin dövlət büdcəsinin əsas parametrləri iqtisad eləmləri: nəzəriyyə və praktika jurnalı №4.

27. Y.A. Kəlbəyev 2005 «Fiskal siyasət və Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri», «Elm» nəşriyyatı, Bakı,
28. Quliyev N.T 2006. «Valyutanın dönərliyi» «Sabah» nəşriyyatı. Bakı 2003.
29. T.Ə. Quliyev «İnflyasiyanın anatomiyası», Bakı
30. Manafov Q.N 2005. «İnflyasiyanın idarə edilməsinə dair bəzi mülahizələr», Bakı, «Maliyyə və uçot» jurnalı №1,
31. Məmmədov Z. «Pul, kredit və banklar. Bakı, «Nasir» nəşriyyatı, 2004
32. Musayev A.F. Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. 2002 «Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr» Bakı

Internet saytı

1. www.prezident.az/iqtisadi_inkisaf/
2. www.stat.gov.az
3. www.sia.az
4. www.bbc.com/azeri/international/2015/05/150514_rating_human_capital
5. www.daib/niirror.lk/article/human-capital-formation-trends-and-problems
6. www.econlib.org/library/Enc/HumanCapital.html
7. www.oecd.org/site/progresskorea/44109779.pdf
8. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/

ƏLAVƏLƏR

Cədvəl 3. Azərbaycanca 2017-2018-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı

	Əlavə dəyər, cari qiymətlərlə milyon manat		Əvvəlki ilə nisbətən nominal artım sürəti, faizlə	Əlavə dəyərin deflyatoru, faizlə	Əvvəlki ilə nisbətən real artım sürəti, faizlə
	2018	2017			
1	2	3	4*	5	6*
Ümumi daxili məhsul (bazar qiymətləri ilə)	79797,3	70337,8	113,4	111,8	101,4
<i>o cümlədən:</i>					
Sənaye	35307,4	28208,5	125,2	123,6	101,3
<i>o cümlədən:</i>					
Mədəncixarma sənayesi	30559,4	24039,4	127,1	126,6	100,4
<i>o cümlədən:</i>					
neft və qaz hasilatı	29271,0	22675,1	129,1	127,7	101,1
metal filizlərinin hasilatı	83,8	87,4	95,9	142,7	67,2
mədəncixarma sənayesinin digər sahələri	18,8	20,2	93,1	55,9	166,6
mədəncixarma sənayesi sahələrinə xidmətlərin göstərilməsi	1185,8	1256,7	94,4	106,3	88,8

Emal sənayesi	3847,9	3305,5	116,4	108,9	106,9
<i>o cümlədən:</i>					
qida məhsullarının istehsalı	694,6	689,8	100,7	99,4	101,3
içki istehsalı	138,9	118,1	117,6	100,4	117,1
tütün məmulatlarının istehsalı	16,5	11,4	144,7	120,4	120,2
toxuculuq sənayesi	115,3	82,7	139,4	105,2	132,5
geyim istehsalı	20,9	19,3	108,3	109,7	98,7
dəri və dəri məmulatlarının, ayaqqabıların istehsalı	6,6	4,8	137,5	100,8	136,4
ağac emalı və ağacdən məmulatların istehsalı	14,8	17,4	85,1	105,6	80,6
kağız və karton istehsalı	16,9	16,1	105,0	99,9	105,1
poliqrafiya fəaliyyəti və yazılmış məmulatların daşıyıcılara çoxaldılması	93,3	30,9	301,9	125,0	241,6
neft məhsullarının istehsalı	1301,8	1073,6	121,3	117,8	103,0
kimya sənayesi	191,5	183,8	104,2	104,0	100,2
əczaçılıq məmulatlarının istehsalı	0,5	0,4	125,0	147,2	84,9
rezin və plastik kütlə məmulatlarının istehsalı	77,7	71,8	108,2	109,2	99,1
tikinti materiallarının istehsalı	301,0	270,2	111,4	112,1	99,4
metallurgiya sənayesi	260,6	223,6	116,5	110,0	105,9
hazır metal məmulatlarının istehsalı	73,5	112,6	65,3	104,3	62,6
kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı	39,8	34,5	115,4	101,6	113,6
Elektrik avadanlıqlarının istehsalı	45,2	36,0	125,6	101,6	123,6
maşın və avadanlıqların istehsalı	80,7	80,7	100,0	99,9	100,1

avtomobil və qoşqu- ların istehsalı	0,15	0,044	340,9	100,4	339,5
sair nəqliyyat vasi- tələrinin istehsalı	4,7	9,5	49,5	99,8	49,6
mebel istehsalı	30,2	19,0	158,9	111,7	142,2
zərgərlik, musiqi, id- man və tibb avadanlıqlarının isteh- salı	163,7	28,6	572,4	114,0	502,0
maşın və avadanlıqların quraşdırıl- ması və təmiri	159,0	170,7	93,1	95,8	97,2
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	761,1	729,4	104,3	97,5	107,0
Su təchizatı, tullan- tılarnın təmizlənməsi və emalı	139,0	134,2	103,6	99,9	103,7
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	4190,1	3944,1	106,2	101,6	104,6
Tikinti	6353,8	6750,6	94,1	103,4	91,0
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	5032,6	4718,6	106,7	99,0	107,8
İnformasiya və rəbi- tə	1242,7	1144,0	108,6	99,4	109,3
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	7670,5	7290,4	105,2	102,1	103,0
Turistlərin yerləşdi- rilməsi və ictimai iaşə	1834,6	1664,8	110,2	102,4	107,6
Digər xidmətlər	11937,4	11612,3	102,8	101,8	101,0
<i>Məhsula və idxala xalis vergilər</i>	<i>6228,2</i>	<i>5004,4</i>	<i>124,5</i>	<i>122,7</i>	<i>101,5</i>

Mənbə: cədvəl Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2017 və İnkişaf Nazirliyinin hesabatı əsasında hazırlanmışdır <http://www.stat.gov.az> 2018

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AMEA	Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
AMB	Azərbaycan Milli Bankı
ARK	Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası
AR	Azərbaycan Respublikası
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
ABB	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı
ARDNF	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu
ATM və ya Bankomat	(ing <i>Automated Teller Machine</i>)
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BDU	Bakı Dövlət Universiteti
BOKT	Bank olmayan kredit təşkilatı
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı
QSC	Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti
ETT	Elmi-texniki tərəqqi
İEÖ	İnkişaf etmiş ölkələr
İEOÖ	İnkişaf etməkdə olan ölkələr
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları
Mily. man	Milyon manat
Məs.	Məsələn
MMC	Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət
və s.	və sair

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Maliyyə bazarının strukturu.....	24
Cədvəl 2. Bank sisteminin inkişaf dinamikası və dayanıqlığı.....	58
Cədvəl 3. Sığortacıların aktivlərinin strukturu.....	61
Cədvəl 4. Qiymətli kağızlar bazarı üzrə ümumi göstəricilər.....	64
Cədvəl 5. Korporativ qiymətli kağızlar bazarı.....	65

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Cari əməliyyatlar balansı, milyard ABŞ dolları.....	50
Qrafik 2. Pul bazasının dəyişimi, faizlə.....	51
Qrafik 3. İnflyasiya orta illik.....	52
Qrafik 4. Maliyyə sektorunun aktivlərinin strukturu	56
Qrafik 5. Sığorta haqları və ödənişlərinin dinamikası (milyon manatla).....	61
Qrafik 6. 2018-ci ildə yığılmış sığorta haqlarının növlər üzrə strukturu (milyon manatla).....	62
Qrafik 7. 2018-ci il ərzində sığorta ödənişlərinin növlər üzrə strukturu (milyon manatla).....	63